266

महि काव्य टीका
जय मंगला

A जय मंगला

F. 60 #10 Double.
काव्य

महि
काव्यटीका जयमंगलाख्या

~~२६६~~

२६५

23 पन्ने

५००

कृ०

का० ० ॥श्रीगणेशाय नमः॥ प्रणिपत्य सकलवेदिनमतिदुस्तरभट्टिकाव्यसलिलनिधेः॥ जयमंगलेति नाम्ना नौकेव विरच्यते टीका॥१॥ लक्ष्यं लक्षणं चोभयं एकत्र विदुषां प्रदर्शयितुं श्रीस्वामिसू-
नुः कविर्भट्टिनामा रामकथाश्रयं महाकाव्यं चकार। तथा ह्यत्र प्रायनिबंधनं कविना द्विधा कृतं। एकं च लक्षणसूचकैः प्रकीर्णाधिकारप्रसन्नतिङंतकांडैश्चतुर्भिः द्वितीयं ल-
क्ष्यसूचकै रामसंभवादिरेकविंशत्या सर्गैः। तत्र लक्षणं द्विविधं। शब्दलक्षणं काव्यलक्षणं च। तत्र प्रथमस्य प्रकीर्णाधिकारतिङंतकांडानि॥ द्वितीयस्य प्रसन्नकांडं।
यत्रोद्भावचेनवकृतो लक्षणं नाप्रकरणं तत्प्रकीर्णकांडं। तदेवात्र प्रथममुक्तं। तस्य व्यापित्वात्। नन्वत्रापि रहस्यमिति प्रदर्शनार्थं। अत्र यद्यप्यादौ कविना देवतानम-
स्कारो न कृतः तथापीष्टदेवतासंकीर्त्तनमपि विघ्नोपशमनहेतुर्भवतीति मन्यमान आह॥१॥ अभूदित्यादि। तस्य हीष्टदेवता नमस्कारं मनात नो विष्णुः॥ स चादौ कीर्तितः।
५५ तत्प्रदिवं धनावेषं कथयेति वृत्तेनैवात्र संकीर्त्तनं नमायपलावत्॥ तत्र विष्णोर्यस्मिन्काले जगत्कार्यवशादवतारः कृतः तदेव प्रथमं दर्शयति। अभूदिति भूतसामान्ये लुङ्। भूत
उत्पर्थः। अन्यथा राज्ञश्चिरातीतत्वात्कवेः परोक्षत्वाल्लिट् स्यात्॥ गातिस्थेति सिचो लुक्। भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः॥ नयतेडिच्चेति नयतेरौणादिकः ऋन्।
नरो मनुष्यास्तान्पातीति आतोऽनुपसर्गे कः। आतो लोपः। नृपो राजात्र तं तं धर्मविजयित्वाद्देवराजस्यापि मित्रमासीदित्याह। विबुधसख इति। विबुध्यंत
इति विबुधाः देवास्तेषामपि प्रधानत्वान्महेंद्रः। इगुपधलक्षणः कः। सामान्यशब्दोऽपि देवेषु वर्त्तमानोऽप्यर्थवशान्महेंद्रे प्रयुक्तः। तस्य सखा॥ राजाहस्सखिभ्यष्ट-
च्। विबुधसखः॥ अनेन धर्मविजयित्वं दर्शयति। विबुधसखत्वस्य धर्मकार्यत्वात्॥ सुरलोकविजयिनश्च ये राजानस्तेषां धर्मविजयप्रधानं। श-
त्रवस्त्रिविधाः उच्छेदनीयाः पीडनीयाः कर्षणीयाः। तत्र ये पीडनीयकर्षणीयास्तान्परांस्तापयतीति परंतपः। द्विषत्परयोस्तापेरिति खच्॥ ख-
ह्रस्वः॥ अरुर्द्विषदजंतस्य मुम्। नृपप्रत्ययेनेन समंडले वृत्तिरारब्धा तां। परंतप इति परमंगलो। श्रूयंते उतिश्रुता निवेदनिर्वेदान्वितः संबंधः थतो
स्वगृहीतत्वात्। दशरथ इत्युपनेन नन नाम्नात्र दाहृतो लोके गीतः॥ गुरु एवं तेऽभ्युपसंतेरतिगुणाः गुणा आमंत्रणा इति चौरादिकोऽदंतस्तस्मादक

चत्रिप्रादिनाघञ्। येषामेरनुसंपतानामित्तिदर्शनं। तेषां तन्त्राह्णितेषामेरचाम्स्वंरप्रत्तिविवादेह्न्संघ्र तिग्रगौरमिरामादिभिः वरंश्रेष्ठं। यं नृपमिति मेधं
धः। व्रियत्त इति ग्रहादिनाकर्मण्यप्। केनहेतुनाउपगतवांस्तं पितरं सनातनं रक्षत आह। भुवनहित्तच्छलेनेति भवंतिजगत्यघेतेरतिभुवाल्लिनिभूर्भुवः
स्वरिति त्रयो लोकाः। जः क्युत्रित्पनुवर्त्तमाने भूसूधूमस्जिभ्यः छंदसीत्योणादिकः क्युन्। नेडुलवचनाद्गुणाभावः पाप्मविभवतीति तेभ्यो हिताः भुवनहिताः
तच्छलेन व्याजेन भुवनहितच्छलेन। सनेत्यव्ययं सदार्थे वर्त्तते। सनाभवतीति सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च। सनातनो विष्णुः। उपागमत्॥ उपाजगाम॥
ल्लृदित्वादङ्। सत्तस्प्यन्येषु राजस्युरोर्वरत्वीत्तपितरं जनकमेगीकृतवान्। सोऽन्हदितिपोऽस्य। त्वपमित्यात्मवानुमान् कर्मवायुनानान्येन च्छेपितर
त्यर्थः। १। सोऽधीष्टेति। क्षत्रियस्य धर्मोऽध्ययनं। शास्त्रजीवामृताः रक्षणं वेति भयनृपरत्यनेनोक्तं। भृतरक्षणंशस्त्रमंगं। सन्नृपो वेदानधीष्टाधीत
वानित्यस्वाध्यायनरूः। वेदमधीते तापयं तिधर्माधर्मौ इति वेदाः॥ सामादयः। पचाघच्। इङोऽधिपूर्वस्य विभाषालुङ्लृङोरिति गाङ्। विभाषितिगाङ्भाव
पक्षे रूपं। अजादित्वादाट्। वृद्धिः। ङि। त्वात्तङ्। षत्वष्टुत्वं च। त्रिदशान्देवान् यष्ट। अग्निष्टोमादिभिः पूजितवान्। यजनस्तुरुक्तं। यजेः स्वरित
त्त्वादिति तङ्। अनिट्कत्वमीयगत्वाद्धलः। लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति कित्त्वं न भवति व्रश्चादिना षत्वं हलो हलीति सिचो लोपः। पितॄन् पारितस्त्राप्यायितवान्।
पितवान्। पितरमुद्दिश्य यजनं। पृपालनपूरणयोः ३। यस्मात्पूरणार्थां हिंसु डि। रूपं सिचि वृद्धिः। इट ईटीति सिचो लोपः। अथवा। पितॄन् तासी
दितिपाठः। तृपप्रीणने ३। यस्मात् लुङ्। स्य शमस्याश्कृशात्स्पद्वपां सिज्वावकृ यदित्तिक्लेः सिचा अनुदात्तस्य चर्त्तुपधादिना अम भावपक्षे रूपा॥
पितॄन्तर्पितवानित्यर्थः। ममं मस्तं वैचक्षन्मातरपितरंसंवधानः। ज्ञातीन् स्वमतेर्वैनपूजितवानित्यर्थः। मन्यतेरनुदात्तत्वान्नेट्। इट्प्रतिषेधश्च
येषांसितदुकारस्तच्चारणार्थः। तेषां हलः सिजितिकित्करणं तापकानां लोपाभावः। येषां तु इत्तेषामिदित्वान्नकोरलोपाभावः। अतरश्।

भ॰टी॰का॰ २ त्तुमजित्वा कथं परं तपइत्यत आह। ये जेष्ट षड्वर्गमिति। कामक्रोधलोभमदमानेर्षा– ख्यं षड्वर्गं स्वमभिभूतवान्। विपूर्वस्य जयतेर्विपराभ्यां जेरिति
ङः। अंहस्तनीतो। सामादिषु व्यादिषु चरतः। नीतिमानित्यर्थः। समूलघातं न्यवधीत। समूलान्निःशेषानरीनूनान्नहन्निहितवान्। ३ छेदनी याग्रियात्रव
लोस्विदं विधानं। समूलोपपदाद्धतेः समूलाकृतेत्यादिना णमुल्। होहतेरिति कुत्वं एव वृद्धिः हनस्तइ नितत्वं। कषादिषु यथेत्यादिना यथाविध्यनुप्र
योगः। अनुप्रयोगे लुङि चेति वधादेशः। तस्याकारांतत्वादुपदेशेऽनेकाच्त्वादिड्प्रतिषेधो न भवति। अतो लोपे कृते तस्य स्थानिवद्भावादतो हलादे
रिति विभाषा वृद्धिर्न भवति॥२॥ वसूनीति। वसूनि। उत्थानिं बुध्यतिरेकेण बालादिभ्यो व्यकारीत। दत्तवान् निक्षिप्तवानितिवा। किरतेर्लुङि रूपकः। कि
चित्यपेछाया माह। तोयं घनवदिति। तोयमुदकं। घनो मेघः। फलं निरपेक्ष्यापि यथा विकिरतितद्वत्। एवं सम्यक्परिपालनादिं प्रेण नुचमाह। महास
नं गोत्रभिदाध्यचास्तीरिति। गोत्रभिदां इंद्रेण सह आसनं अध्यचास्तीत। अध्युषितवान्। अनेनार्जितधर्मविजयित्वस्य फलं दर्शयति। वसनिवासे इत्यस्य
रूपं। वसिःप्रसारिणीतिवचनादिङ्भावः। अस्तिसिचइतिईट्। नदव्रजेत्यादिना वृद्धिः। स्त्यादीत्धातुकइतित्वं॥ आसनामिति। उपाध्याउः इत्यधिकर
णस्य कर्मसंज्ञा। जीर्णांश्चैव कान्तिजीर्णानश्च्छीर्णाय स्रतिश्चैव को महादेवस्तस्यार्दन्यावेनोपास्थितामे नमकवानित्यर्थः। ३ पपर्वाणिहुते देवपूजा
संगतकरणमित्रकरपथिष्विति देवपूजायांतङ्। स्थाघ्वोरिचेत्यादिना इत्वं कित्वं च। रूसवर्दिगादितिसिचो लोपः। इषुन्तिमृतीति अन्ये ष्योपि दृश्यते
उतिकिपू। इषुमतो धनुर्धराः। सर्वेषांतेषांयशांसि ख्यातीर्निरास्थत निरस्तवानित्यर्थः। असाधारणीकृता ख्यातिंदर्शयति। उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति
चनमितिवचनाघशतेहऽ्।नास्ति। तरातिपा। अस्यतीत्यादिनोक्तरङ्। अस्यतेस्थुक् पुण्योपुनातीति पुण्यः। पंञ्चोपत्रणुडु रूसवेति ओणादिको यज
स नुआगमश्चद्रुस्वं। अतं तपुत्यपकरणं इज्यापिपुण्यइत्युच्यते तन्मयत्वाइज्या। अग्निरपिपुण्यः। पाचनात्पुण्यः। यागादिः पुण्यस्तेन पुरुषः पूयते महता वेद

विरंचब्रह्मणां ब्राह्मणानां समूहेन जुष्टः सेवितः। राज्ञा अग्निश्च ब्रह्मशब्दो ब्राह्मणपर्यायः। नाके सीदंतीति सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप्। नाकसदो देवास्तेषां कर्मे
णि षष्ठी। संतर्पयति प्रीणातीति संतर्पणः। नन्द्यादित्वाल्ल्युः। सा तु वहुलमिति कर्त्तरि ल्युट्। राजा यागादिना तर्पयति। अग्निरपि हुतत्वाद् देवानां। वरेण्यः श्रेष्ठः॥
राजा अग्निश्च। कृशानुरेणपः। ज्वालप्रदीप्तवान्। लोकस्थितये मा भूल्लोकस्य स्थितिरिति कस्मात् त्वेवमर्थः। अग्निरपि लोकस्यार्त्तये ज्वलति। यथोक्तं। अग्नौ प्रास्ता स्थिरः
हुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति। अभिप्रणीत इत्यग्निविशेषणं। आभिमुख्येन प्रणीत इति प्रादिसमासः। उपसर्गादि
समासइत्यादिना णत्वं। मंत्रेणाभिमुखीकृत इत्यर्थः। यथा धूरियागेष्वभिप्रणीतो वह्निर्ज्वलति तथा राजापीत्यर्थः। पत्रस्थो राजा चकार तां नगरीं दर्शय
न्नाहासदृशाद्यामिति वाग्मिगुणपूर्वकाहिनि वास समगुणा भवतीति प्रदर्शनार्थं पश्चात्तद्विधानं। तथा चोक्तं। सपत्नी ला सत्नी ला तस्य प्रकृतयो भवंती
ति। सरानाभ्रणका त्रिः पुर्यां देवकुलादयः क्रीडयोपयसशतमनुकल्पइतिप्रभवं दर्शयति। दृषद्समाप्ताविति कल्पप्। शालमनुरिंद्रः महेंद्रलो
स्थि क प्रतिमाम पोध्यामिति योज्यं। प्रतिमीयते तुल्यते इति प्रतिमा। आतश्चोपसर्गे इत्यङ्। महेंद्रलोकेन प्रतिमा तुल्या। तृतीयेति योगविभागात्समासः। अमरा
वतीमिवेत्यर्थः। कपासमद्याः सम्यगतिशयेन आढ्याः। प्रादिसमासः। अध्यासिता। अध्यासितवान्। भूतमान्यैर्मालुङ्। आ नेरनुदात्तेत्वात्तङ्। अभि
दे शीङ् इति अधिकरणस्य कर्मसंज्ञा। सुखयतीति सुखेः पचाद्यच्। सुखैस्त्वा सासु खासर्वेषु पुरुषु सुखस्येति सप्तमीति योगविभागात्समासः। अध्या
सितां। अध्युषितां। ब्रह्मणोः इद्धवान्। सर्वशास्त्रपरिज्ञानात्पदुवृद्धिमित्यर्थः। इंधेर्निष्ठायां सुनासिककुलोपः। धत्वजश्त्वे। निर्मानं दर्शयति। धनात्मनोब्रह्मा
पञ्चपञ्चमासं नयस्येति क्त्वात्तस्य कौशलं नैपुणं इति षष्ठीसमासः। तत्सपूरणगुणेत्यादिना न प्रतिषेधः। तस्यात्र विशिष्टस्य वस्तुनः। रूपरसगंधस्पर्शाः। तद्विशे
स्ना षाश्चशुक्लनीलादयः। कटुकाषायादयः। सुरभ्यादयः। शीतोष्णादयश्चेति नान्यप्रतिषेधः। तत्सात्र विशि... ह्राताः। तत्र रूपादिभिः समासो भवत्येवतस्थैश्चगुणैः। ष

३ श्रीमम स्यते। न च तद्विशेषणे रितिवचनात्। अन्ये तु समासप्रतिषेधः एवं चकत्वा मुनित्रयवचनमर्थवद्भवति। तद्यथा॥ अधिकरणेनावत्वे च। तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वा
दिति पाणिनेर्युगपद्देशाष्टध्यक्तत्वदर्शनादिति रूपसामान्याद्वा इति वचनप्रामाण्यादिति चेद् लोपप्रतिषेधश्च इति कात्यायनस्य भाष्यग्रहणसामर्थ्याच्चेयो न भविष्य
३ तीति। किं पुनस्तार्थमत्वमिति भाष्यकारश्चाति। नस्य सीमेवमर्थादेव अयोध्यां ततो नद्ध्यं तरश्चाप्मनम स्तीत्यर्थः। कीदृशास्य निर्मोदहृस्य निर्मितनिर्माणं स्तष्टिः॥
ते४ तत्र स्वरूपकुनः। क्व विषयेषु समीहितेषु स्वहुमी स्थितिस्त्यर्थः। ऊर्ध्वमुपरिष्ठात् स्फूरद्वलग्रभस्तिभिः स्फुटतोयेरत्नानां गभस्तयो रश्मयः। तेहींसम्भूतैर्मघोनइंद्रस्य
पुरममरावतीं विहस्येवावस्थिता। याम मध्यास्ता। मघवन्शब्दन ऋत्वन्‌ इत्यौणादिकः। श्वयुवमघोनामिति संप्रसारणं। सहत्वा संतिशोभनानियानि रत्नादीनि ता
नि भजंते या निग्रहणिता निस इत्नमुसुक्ताफलवज्रमांजिमुक्ताफलवज्रयो रत्नीतरभावेपि प्राधान्यख्यापनार्थं वचनं। गोबलीवर्दन्यायाद्वा। रत्नशब्देन मरक
तपद्मरागवैदूर्यादयो गृह्यंते। सहत्वाविपुंजीनिपाठं तरं। पुंजेरसमासे इति प्रतिषेधो न भवति। अनपुंसकविषयत्वात् नपुंसके तु उभ्रग्रहणस्य नुमो विधानात्।
।५ विचित्रधातूनि विचित्रानानाप्रकाराधातवो मनःशिलादयो येषु तेषां विरवि[illegible] चित्रकर्मत्वात्। सकाननानि सोधानानि स्त्रीभियुतानि अमरसामिवेवे स्ततत्या
रस्मारो भिरित्यर्थः। मेरोः शिरांसिइव मेरोः श्रृंगाणि इव विधानि गृहाणि यसामयोध्या यांता मध्यास्त। गृह इति गेहे कः। पृषदादौ तत्र शेद्वे वेश्मनि नपुंसकलिंगः। तच्छ्रिय
चपुपुल्लिंगो नित्यं बहुवचनांतश्च। अंतरित्यादि। अंतः गृहमध्ये निविष्टानि विहितान्युज्ज्वलरत्नानि यानि तेषां भासो रश्मयः। गृहेभ्यो गवाक्षजालैः अभिनिष्पतं
त्यः निर्गच्छंत्यः जासां भांति॥ तामध्यास्तेति यो ज्यं पर्वत सोत्र तत्प्रदेशशब्दं कइत्युच्यते। तस्माद्धिमवत्पर्वतं टकादिवर्गी गौवुपात प्रतिमाः गंगाजलप्रवाहत्व
त्याः स्वच्छत्वात्। धर्म्यासु। धर्मादनुपेतासु धर्मपथ्यार्थ्येत्यादि नायत्का मा र्थ्यं यशांसिक स्त्रैशीलां जासां तासु कालविवाहे संज्ञायां समजेत्यादिना क्यप्रति
स्तेषु। सामग्र्ये ज्ञरा त्यासु। धर्म्याश्चिस्वित्यादिकं चत्वाविद्यानिवयव्याधिगतविघस्यर्थ्यः। कृत्तोहत्वित्यादि नाता छिलेषु। अतः कृकर्मीत्यादिनाविस रा म ३

जनीयस्य संवर्द्धितत्वाद्यौव्रताताः सुप्रजितस्य तु लोके नामसंप्राप्ततीतत्वात्। अधिगतासु काले विवाहयोग्ये काले परिणीतासु सोऽभिरेमे। स राजाभिरवान्पत्नीषु। यतुर्नापत्यं सं
योगरहितेन कारः। तिसृषु कौशल्याकैकेयीसुमित्रासु। तत्र मा स्विति संज्ञारी गुणेः। अथ तासु विद्यास्विति विदंति ज्ञानयाधर्म्योधर्माविति विद्याइत्यर्थः संज्ञायां समजेत्या
त्यादिना क्यप्। तिसृषु। सामर्ग्यजुराख्यासु। धर्म्यास्विलम्पादिकं तु त्वं। विद्वानिवयथाधिगतविद्य इत्यर्थः।। विदेः शतुर्वसुः।। दीर्घ इह अकारि संयोगान्तलोपः
तस्य राज्ञः पत्नीषि तिसृभिः महरमाणास्य सुतानैवासन्। अथ ऋष्यशृंगनामा मुनिः पुत्रीयं कर्तुं ज्ञानानीति। पुरोधसो वसिष्ठादुपश्रुत्य राज्ञा प्रार्थविलासिनीभिरानपि
तो मुनिरित्येतत्कथयितुमाह।।८।। पुत्रीयतेत्यादि। पुत्रीयता आत्मनः पुत्रमिच्छता। २ जायां सुपत्नी आत्मनः क्यजिति क्यच्। काम्यच्चेति रत्वं तेन राज्ञा प्रयोज
२ ककर्त्रा वरांगनाभिर्वरस्त्रीभिः प्रयोज्यकर्त्रीभिः अनापि स्वांपुंसमित्ययोऽन्यानीव द्योतित्यादिरपि अर्थितं चेति चकारेण संगृहीतवान् नयतिर्द्विकर्मकः। तत्र प्रधा
नकर्मणि लुङ्। चिस्मिल्लोयोचिनौ लुङीति जशब्दस्य लुक्। गुणकर्मणि तु पुरमिति द्वितीया। गतिबुद्धीत्यादिना प्रयोज्यकर्तरि द्वितीयापानभवनीवहलोः प्रतिषेधर ति
तिवचनात्। कविद्वानन्वेदार्थतत्त्ववित्। एवंवक्त्वा कन्तुषु क्रियावान्मुशस्तक्रियः प्रशंसायामनुपचिपङ्क्तिमज्ञानीतिरिति। विपाकेन निर्दिष्टेनापचेतेः क्रिः के मंपायत्पूर्वजन्मे
कृतमनिवर्त्तनीयं कर्मतस्यापि तथा ग्रन्थयादिनोपदशात ज्ञानात्मवृत्तिर्विद्धावस्य जातेत्यर्थः। मनस्वी प्रशस्तमनाः। प्रशंसायाम् अस्मायामेधेत्यादिना विनिः। मान्योमा
है। श्रेष्ठेतत्स्थितिरेपता। धर्मादि मननान्मुनिः। मने नु द्वोपधाया इन्। उपधाया अकारः। ऋष्यस्येवशृंगं तद्यस्य गमिव शृंगं यस्य सः ऋष्यशृंगः सप्तम्युपमानेत्यादिनात
त्ररपरलोपी समासः। एहितं मुनीं द्रक्रतुं कारयितुं नयध्वे हि इहितवान्। हतेरात्मनेपदिनो लुङि सेट्। त्वादिति चरूपं। द्विकर्मकत्वात्। हृक्रोरन्यतरस्यामिति कृ
तात्माशीपुत्रः फलं कृतात्मेति भावः। पुत्रफलं कार्यं यस्य क्रतोः ततदुत्तरकालं समुनिः परवित्तशानत्वात् ज्ञाता प्रायो ज्ञातप्रियप्रायो राजाभिमतं कर्मकारपितुं तस्य
पस्य कर्मव्यतानीति। आरब्धवान्। तनोतेर्नेही लिह लतहणायां प्रतिषे ध्यायामतोहलादेरिति विभाषावृद्धिः। कर्मठः कर्मणि घटते कर्मशील हाठचू। यागक्रियानिष्णाद

स्कइत्यर्थः। सुतानुबंधं सुतानन्तुबध्नातीति कर्मण्यण्। सुतानुबंधीतिपाठांतरे सुतानननुबंधुं शीलं यस्येति। सुप्रयोंतौ निनिं सुपीसनुवर्तमाने सुप्यग्रहणमुपसर्ग
निवृत्त्यर्थमिति केवलस्योपसर्गस्य निवृत्त्यर्थं द्रष्टव्यं। अन्यथा ज्ञाताविति किं ब्राह्मणानामंत्रयितेति न युज्यते आङि त्यस्योपसर्गत्वात्। रक्षांसि वेदिं परितो यज
नवेद्याः समंताद्विघ्नायोपस्थितानि रक्षांसि रक्ष्यते एभ्यः मुना। तानि रक्षो घ्नैर्मंत्रैर्निरास्थत्। निरस्तवान्। पर्यभिभ्यां सर्वोभयार्थेतसिल्। अभितः परित इत्यादिना
द्वितीया। अंगान्याजादीनि अभितः प्रधानमिति। परेष्वतामयो यागः साक्षिताततत्प्रधाणी। पुत्रफलत्वाद्धि सप्रधानं। तमिष्ठाति सोऽभयतः पार्श्वयोर्याम्यंगा
निचरुरादीनि देवतांतराणि तान्याजाहीति। अग्ना वाङ्क्तिपाठ जितवान्। कर्तुः क्रियाफलाभावात्तङ् न भवति। पत्वकत्वात् शेषान्याहोषीत्। इति। तानि विलु
मिष्टाशेषाणि प्रकृतानि पिष्टकमयानि सुताना संपदर्थमङ्गीकृतवान्। जुहोतेः मिचरुद्रावारि चरूपं। वरेण्यः श्रेष्ठः। वरं चामार्गीत्। मार्गितवान्। हेद
वाअग्निप्रमृतयोन्नृपतेसुतामृत्यासुरिति भार्ज अन्वेषणे अदूषा इति यदातिच नास्ति न दात्तङ् भावात्। सिज्ञेव भवति॥ १२॥ निष्ठामिति निष्ठां समाप्तिं
ते कर्मणि यागक्रियायां समाप्तायां राजपत्न्यः कृतो च्छिष्टं कृतावशेष शिष्टं चरुं प्राश्नुर्भक्षितवत्यः। अश्नातेर्लिटि रूपं समं ददन्निमः सम्पत्तो षेदाने न नि
र्वृत्तो दन्निमः सम्मानां ब्राह्मणानां तीर्थोपयत्र कर्मणि। विषिङ्क्रिमे विधानेन निर्वृत्तो कर्मणि दाञ्जो धात्रश्चङ्किनः क्रिः इति क्रो विहितेऽप्यमसदोरक्षोरिति दद्दादेशः द्वि
तीयस्य दधातेर्हि रिति हिरादेशः॥ मष्ठी समायां मा ध्ववद्दत्ति नमभ्याः सभाः यांचे त्रुदारवंश्याः। श्रोवियन कौशल्या केकेयी वद्दा विये। सुमित्रान्नुवर्णा
शंकरजा। कर्मणि कि [illegible] मर्थं प्राश्नुः प्रयोलेस्युत्रान्त्रिनीतान्नृपसचितुं तत्रा कौशल्या केकेयीवर्णकेकं पिंडप्राशितवत्यो। ताभ्यां वाक्योः
परिचारिके विहृयं पिंडं भांगं दत्वं सुमित्रा प्राशितवतीतनन्नवपुत्रद्वयं जनयिष्यति। एवं चाभिसंधाय चेन्नुइन्युक्तं तन्नुत्रीनिति षष्ठप्रा
गिगम्भेविमोचने। स्वरतीत्यादिना विभाषेट्। कौशल्यायाः केकयाइतिकथयंति। तदेतादइरितिउकारप्रत्ययकोशलस्यराज्ञः अपत्यमिति ४ राम

वृद्दे तु केमलाजा राज्यउ॰ पउ॰ आपा कौल्यपाशाकुप्रथमे असावि रामोजन्यतेस्म। सूउं॰ कर्मणि। खुउं॰ चिणिरूपं। सुखेनेनिष्कल्यपारित्वा कृतीया। आहेमां जन्म
निनकदाचिदपिपीड्यास्ति। तदनंतरं कैकेयीतो भरतो भूतभूतः। केकपानां चषष्ठइति। चु। माविईं ख्याम्ताशाके के यादेतिकयपंति। तदंतादच
इरितिरकारष्वत्ययः। आणादिकः। णिलोपः केदिकारात् क्तिन इति ङीष् अपादाने चाहीयतुहोरिति तसिः सुमित्रा शत्रुघ्नं प्रसोष्म प्रसूजवती।
कर्तृ सिल्लुउि॰ त्वानउ॰ जातमात्रस्य हितस्य किल महासत्वाभ्पातादृश्यस्येव चेष्टा भ्रदिति सूयते। एकेति। एकेति। एकेचे तिगम्यमानत्वादेव शवृद्वैन
प्रयुक्तः। महलक्ष्मणेन लक्ष्मणेन सह। आचीर्ण तेषु जातेषु द्विजातिषु नद्वेगाते द्वेषोमितितान ब्राह्मणा क्षत्रियवैश्यान परमार्थे विन्दान्विन्दतीति विंदाः वि
द्लाभे इत्यस्मात्नुपसर्गादित्यादिनाशः। मुचादित्वान्नुम। परमार्थस्य विंदान्त्ला मिनइति कर्मणि षष्ठी। तस्याः कृद्योगाद्धषष्ठी समस्यत इति वक्तव्यं इति समा
सः। जानार्चीता आचार्यादिभिः पूजितवान्। अर्च पूजायामित्यस्मा ल्लुङ् तिप् इट् सिचो लोपः। भूतगणान राक्षसादिगणान्नुदेजयांचकार। तस्मिन्नेव स्वेतुंतृ
बएति एपंतेनानिर्दिष्टः। तस्मादुद्देजयंतीति मः। तान्व्येषधीतउत्साहितवान षिधेर्नेदीतिहलंतलक्षणायाः प्रतिषेधः। विद्वानपौरोहित्यकर्मणि कुशलः अपने
ष्टचेतान्ब्रामादीनां तेषामुपनयनादि क्रियां चकार। समानेनेत्यादिना आचार्यकरणेतद् स्वकालइति। गर्भादेकादशे वर्षे जातस्य गर्भैकादशे क्षत्रियादिनाव
चनेनन उपनयनकाल उक्तः। ययनियमेषु यतेत इति यतिः। सर्वधातुभ्यः इरिति इः। अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्पनेति। पंचयमाएषां सतीति यमिनः॥
तेषां वरिष्ठः उत्तमः। प्रियस्थिरेत्यादिनान्नुशाब्रह्मस्पचरादेशो महत्पर्यायस्य। पावेदा। शिक्षाकल्पो व्याकरणं छंदो विचितिर्निरुक्तं ज्योतिषं चेति षडंगानिता
निषेवितियस्य वेदस्य तिआगावान् तिरूपनीतिरामादिभिः सखिलो निःशेषा अध्यापिपि अधीत इत्यर्थः। इङो धिष्ठ वोदन्यतरस्यां विभाषा लुङ् लुङो रितिणा

विग्रहः त्रीनि विषयेषु येषु। तानि मानसान्यपि जनानां समं साधारणं क्रियाविशेषणं। अध्यवात्सुः अध्युषितवंतः॥ अधिपूर्वो वसेः अद्यतन्यां सि २

भ·टी ।५। तोरसः। चित्तायुक्तत्वल्कशास्त्राणि धनुरादीनि जिज्वराणि जयशीलानि। इगनशनी त्यादिना करणे सेरूपायां सतत्स्वीकृतानि गुपपूर्वाय मिः स्वकराणि वर्त्तंते
तस्मात्कर्मणि अद्यतनी। आत्मनेपदेष्वित्यादिना अदादेशः। हनः सिज्विति ज्ञापकादन्तुनासिकलोपाभावः। तन्नते रामादयो गुणिनो मानसानि मनांसिधृत्वादित्वा
त्स्वार्थे णाभिन्नवृत्तीनि। नाविवृदवजेत्यादिना वृद्धिः। सप्येतितत्वात्सिजप्युक्तेति त्रुप्तस्येत्यादिना अधिकरणस्य कर्मसंज्ञा॥ १६॥ तानि। तेषु रामादिषु तया
भूतेषु गाधिसुतो विश्वामित्रः। क्विंनी इराज्ञानमभ्यगात्। अभिगतवान्। इणोगादेशः। गातिस्थेत्यादिना सिचोलुक्। रक्षोभिर्निशाचरैः अभ्याहतानां अभिभूताया
गारेः क्रमणाः वृत्तिः प्रवृत्तिर्यस्येति। रामं वरीतुं प्रार्थयितुं वृतौ वनीदादीर्घत्वं। परित्रणार्थं विहन्यमानस्य कर्मणां इत्यर्थः। तं गाधिसुतं राजा आर्जिहत् पूजितवा
न्। अर्हपूजायामिति स्वार्थे णिङ्। अयंन इत्यादिना चङ्। हे ति। नमौ वादिक। तस्मा त्सलमणि चावन्न्यविन्यानिश्वो त्यादिना उङ् णिलोपः। द्विर्वचनेचीति स्थानिव
द्भावाद्वादजादेर्द्वितीयस्यति हिशब्दो द्विरुच्यते। रेफस्य नन्द्रा इति प्रतिषेधः। चुत्वं। जश्त्वं। आद्गुणः। मधुपर्कपाणिः। दधिघृतमधूनि एकीकृतानि मधुपर्कउ
च्यते। तस्मिन्पात्रे स्थितः पाणिर्यस्येति विग्रहः। सप्तम्युपमाने त्यादिनाऽन्तरपदलोपी समासः॥ पात्रादुस्थत्वमधुपर्के साध्वज्जितवानित्यर्थः॥ १७॥ एषोऽरति। मुक्ति
मतस्य ६ जलवावबोधः तस्याध्यानं प्रयोजनं नत्वपुनर्जन्मभू योज धयायघत ध्यानं त्वमेषीः ए। षितवानसि। इषेर्लुङ्। मध्यमैकवचने इट ईटीति सिचोलो
पे रूपं रूपादि बोधान्यवृत्त अयने। रूपादिषु शब्दस्पर्शरूपरसगंधेषु। चक्षुरादि द्वारेणाबोधः अध्यवसायलक्षणा बुद्धिः। तस्मा ज्जयत ध्यानं न्यवृत्तादित नि
वृत्ता। वृत्तेर्युतादित्यादत्युङ्। आलुङोतिति ए अर उ। तत्वानिपचावंशतिः यु रूपप्रधानमहरह कारादीनि। प्रतनूनिमहत्त्वमाणि अध्यानता बुद्धाः। ज्ञातवानसि। बुद्धेरनुदा
त्तेतो लुङ्। आम। लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचः कित्वाद्गुणाभावः। सिज्लोपधत्व जश्त्वादित ज्ञानं शिवं शोभनं कचिदिति नृपः अवादीत् न तस्य गौरं इति। वदव्रजे न
त्यादिना वृद्धिः॥ ध्यै चिंतायां भावे ल्युट् ध्यानं॥ १८॥ आख्यात। पृष्टो मुनिस्तस्य समाधेर्ध्यानस्य शिवमनुपप्लवमाख्यात्। कथितवान् व्वक्षिङः। ख्या त्रा अस्यतीत्यादि राम ।५।
ना अङ्। आतो लोपः। किं त्वमादेशो विघ्नंतिर त्वामिव नेकतरं नगमहने त्यादिना गपधालोपः। हाहेति रिनिकुत्सा किं। क्रियतामिति चेदाहतानि रक्षांसि ते। तां

वीर्यं सामर्थ्यं वीराणां वीर्यं वीरैः स्वाधिकेरणं यन्ताः देवोदयतः तस्य निराकरिष्णुः निराकरणशीलः अलं कृञित्यादिनाइष्णुच् तरणोद्दुः हिनस्ति तत्र हे विधोले
रः णुः नुधादित्वात्तश्रम त्वरणाहइम हो ढः ढो ढ इति ढलोपः ॥१९॥ सहलस्तोन सम्भु। मत्तेणु जातस्य मुमेस्तद्वचनं शुश्रुवान्। श्रुत्वा सन्नुत विप्रयो
ग योमस हिष्णुः अमहनशीलः मुमोह। मोहं मुपप्रानः प्रणातेभ्यो षायां सवदसे त्यादिना क्रसुः सुतेन विप्रयोगमिति कर्तर्हर्गोकृ तावद्कुलमिति सः न लोका
व्यय निष्ठे तिपद्याः प्रतिषेधे अथानेन तरे अहं पुनः अहं करवाणा। अहं भयोपुसः। तापस कुंजरेणात पः सहस्राभ्याविनितोः सनुवर्त्तमाने अरावतिमत
र्थेणः तापस कुंजरस्येति वृद्धारिके त्यादिना समो सः तिनन्हिती तियो पजाम्युमं पुः कल्याणवान् पूर्वं वधु सवचोव सामानाम्रवे मुक्तः॥ कर्मणि लिङ्गः सं
प्रसारणं॥ अरहयुनाय इति विसर्गो सपाषंतरं अहं हलां कृत्रियाणां नाथ इति या जपे ॥२०॥ मया मयेषु त्वं शेरणं त्राणां। अप्याप्नान्नो सिमया अपि कर्मणि ल
ङ् सिचलोपः त्वा यापि धर्मे वृद्धो धर्मोपचपाय च यमास हि । प्राप्ताः पूर्व चलघु गारि । तन्नमवद्भुवचनं। सिचो लोपाभाव। मकारस्यालुप्तत्वात्। तदित्य
त्यं हावं द्विजत्वं च धर्मवृद्धे धर्मोपचयाय च परस्परार्थमन्योन्यं प्रोज्ज नं व्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वेभवतः॥ समासवद्भावद्भुलमिति यद्वान समासवद्भावः॥
तदा अयं तस्मान्मा शं कांकृथाः। माकार्षीः। कथमस्मिन्नंसं केठे पुत्रं तियोजयामीति। माङि लुं अनभाव। ख्येति कत्वाङुणाभावः। कृत्वा दंगादितिसिद्धौ
लोपः प्रहिणु प्रेषय। स्वपुत्रं हि नोतिप्रार्थनायां लोट् भ्नुः। अपित्वात् ङित्वे गुणाभावः॥ गुतस्य प्रत्ययादि तिहिलुका हिं नुमीनितिणत्वं॥२१॥ धानि। अन
व ५ गतमर्थं ज्ञानेन समी स्यद्दा मह त्रिपक्षो गणाः। त्रैलोक्यं विज्ञपित्वा। मा पिरामे णघा राप्स्यते। किं सुतइ तेरेगाकृसाः हतिकर्मत्ति। लट् स्मासिच रस्या
दिना चिरावदिय तपधाद्रजिः हिहेतोरीतिकुत्वं पुरस्तात् येतायज्ञेणयुइ भावि। परशुरामेण मारिमिति भावः। तत्र येन स्याविष्यते तेन घानिष्यत्तरति
योज्यं। अत्र तिष्वते भविलट्। चिरावदिदिद्धा। आतापुक्। चिन्तकृतोरितियुक्। हेम हात्मन्स्म हासत्वमो माप्परिभूः। भावजासीः। किमेव वरसीति य
रिपूर्वो भवतिर्निराकरणो वर्तते। मद्दिधइति विधानं विधाप्रकारः। आतस्योप सर्गे इत्यङ् विधा भेदः। सर्गे इत्यङ् विधा सा हे प्रेप वाहरु साहसप्रस्य

6
तेमघाविधासाध्य्यां। एस्येतिमध्द्धिः। प्रत्ययोत्तरपरयोस्तातिमदादेशः॑ मद्धिओमस्मस्य शोन्योपिनमारःमय्यां अयाद्यत अपोग्ये असमर्थे नास्याति निक्षिपति किमहं।
येनानागतं समीहितमिति भावः। याणायय भवतिपोऽयः योगायत॥२२॥ कुध्यदिति। अघहं भतसंरक्षतोप्याधिकृतो स्ववचनं नकुर्याकुध्यन्नकुप्यन्स
संदिवादित्वात्स्यन् विप्रवक्तिः विप्रोवक्तिरिवतपामितसमासः। यस्रूति। कुलमस्मसात्करिष्यंतिदहेर्लृट्। दाधेरितिघः॥ भषभावः। चर्त्वं। घकार
स्यककारः। इराकोरितिषत्वं। यासपमासिष्यन्। पुनःमांसमनुसम्भो कंतश्चति। संतापयिष्यति। तयेर्लृट्। इच्छमेवप्रकारस्त्वपः पूर्वमादौ अवालुलोचे। आलोचि
तवैनु। अवाङ् पूर्वलोचेर्लिट्। ततउत्तरकालमुतस्यगमनुपंज्ञो। अनुज्ञातन्तपिताविमक्तिविपरिणामेनतेनेतिपोऽन्याकर्मतिलिट्। ज्ञात्रवबोधने इति
परस्मैपदिज्ञातेनचानुपूर्वादस्मादात्मनेपदंविहितं २३ आशी राममगमनस्यानुज्ञातत्वात्यीनोमुनिः हितोइराजानं आशीर्भिरप्यपूर्यित्वा आङः शासेःक्विप्उपसंख्यानादुपधा
पाइत्वं। एतो २३ ~~आशीराममगम~~ आशीरामगमनस्यानुज्ञातत्वात्प्रीतोमुनिः हितोइराजानं आशीर्भिरत्यप्पूयित्वा। आङःशासेःक्विप्
उपसंख्यानाद्दुपधायाइत्वं। एतस्यैपुनराश्रमाय। आश्रमंपुनःप्रस्थितवान्। तिष्ठतेःसमवेत्यादिनालिट्तङ्। प्रथममयायिनंतपछोमनगामिनीतिष
त्वं॥ पृष्ठतःपश्चादियाय। कुमारः। इणोनालिवृद्धिरियादेशः॑ द्विर्वचनेचीतिस्थानिवद्भावाद्द्विर्वचनमिकारः। अभ्यासस्यासवर्णेइतीयङ्॥
नम्रोनुकूलः॑ हिंसनशीलाइषवःशराहिंस्रेषवः। आप्तमविसंवादियद्धनुःहिंस्रेषुदीप्तमाप्तं धनुर्यस्येतिविग्रहः॑ अत्रधनुषश्चेति अ
नङ् नभवति। समासांतविधिरनित्यइति॑ दीप्तास्त्रधन्वेति पाठांतरं। दीप्तमस्त्रं धृष्टतयायस्यधनुषस्तद्दीप्तास्त्रं धनुर्यस्येतिसः कस्मिन्
विषयेहिंस्रेषुनान्येषु॑ नम्रादयोनमिकंपीत्यादिनारप्रत्ययांताः॥१४॥ प्रया॥ प्रयास्यतोगामिषणतोरामस्यलक्ष्मणःसध्युङ् अभूत राम
सहायीभूतःसहाचततितिक्किन्। अनुषंगलोपः। उगिदचामितिनुम्। हल्ङ्यादिसंयोगांतलोपौ। क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वं। नकारस्यङकारः। सहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः १६

पुण्यपवर्गायपुण्यहेतुत्वात्पुण्यपवर्गाणांगत्यर्थान्तकर्मणि चतुर्थी। जिह्मोर्जं यशीलस्य ग्लाजिस्थश्चेतिकस्नुः। रावणशीलं मुखं यस्य रामस्यापितुरात्तयात्प्रष्टत्वात्। अलंक्
जित्यादिनाइष्णुच्। धृष्णुः शत्रुविघ्ने सनेष्याल्मेह। त्रसिगृ धीत्यादिनाक्रुः। वैमातुरः। तिसृणां मातॄणां अपत्यमिति तद्धितार्थविषये समासः। पश्चान्मातुरन्नष्या दि
ना अण् उत्त्वं च। ग्लोर्लुगनपत्य इति लुक् न भवति। महर्षिभिः उद्यप्राशनान्नाम्पांचजनितः। अत्र च शस्त्रवेत्ति ऽद्। जितमधिगतं कृत्स्नमस्त्रशास्त्रं येनेति विग्रहः। रतः अयानि
त्याणे। घकृत्येकाव। प्रशस्यस्य श्रः। लक्ष्मीरित्योणादिकः। लक्षेर्मुट्। रं प्रत्ययपक्षे। मायस्य विघृत इति लक्ष्मणः॥ लोमादिषु लक्ष्म्या अप्रत्ययपाठात्। नप्रत्ययः। अत्वं च।
॥२५॥ इषुमतिरघुसिंहे रामे। रघुषु रघुवंशेषु सिंह इव। सौर्यादियोगात्। व्रजन्ति सति इषुमति मनिषंगे। प्रशंसायां मतप्। इष्वस्त्रकार्यं हि श्रात्रादेशेः लुप्यादेत्यादिनायक्।
जपूजमेत्यादिनाअभ्यासनुक्। तदन्ताघञ्जपृत्यादिनाऊक॥ अतो लोपः पस्य हलः। जिघांसोहन्तुमिच्छो अच ऊनेति दीर्घः। अभ्यासाच्चेति कुत्वं। सनाशंसभिक्ष उः। न लोके
तिषष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीयैव धनन्तुर्हृध्यातो विभ्राणो। अरिमिरतद्यं सोढुमसमर्थं। शकिसहोश्चेति यत्। पुष्टिपीडं मुष्टिनापीडपिता। मुष्टिशब्दे तृतीयानजपय देसप्तम्या
चापपीडेति णमुल्। तन्निमित्तकारेणत्तीपानुकर्षणात्। वद्धचित्रमंगुलित्रेपेन अंगुलित्राय तत इतिकः। पुरेण रुणयु। नत्सूत्रीककत्तरुणत लुनानामुपसंख्यानं इति
ऊीप्। यदितादचोर्थ्येवं त्रोचेडोरादि पाठात् ऊष। गमो गत इति गुन्नुः शोकोपासाताः। कथमपि नानुदन्। तन्नुदित्तवत्यः हेरदशिरितोवेत्ति क्लेरङ्। यत्नोमागलिकाः संग
लप्रयोजनाः तदस्य प्रयोजनमिति ठञ्। दि दृग्राग्नित्यादिना डीप्॥ २६॥ अथ। तस्य रामं व्रजन्तः विप्राः अतीव मर्हत्ता ध्वनिना आधि उद्धवचनानि जगदुः गदि स्प
तवंतः। अन्ये वादकाः तूर्ये कांस्यतालपटहादि सम्मूर्छमाजघ्नुः ताडितवंतः। आङो यम हन इत्यात्मनेपदं न भवति। स्वकर्मकादित्यनुवर्त्तते। तुमुलो महान्कलास धुरो
निनादो ध्वनिर्यस्येति। अभिमत्ताः मित्युफलंशंसिनः शालंघस्य वाहोः स च पुस्फोर। स्तुतः रास्त्रुरितवान्। अत्र दन्तितो वा क्रुः सामर्थ्यात् गम्यते स्तांगात्। अन्ये
नसीतापाद्दिवीजमुपन्यस्तांस्कुरते रम्यस्य। ऊर्णु पूर्वा पाः स्वपरतियः शेषः चत्वं। पद्द्रिश स्वतनुषुस्थिताः अनुकूलाः संतः ग्रे... सुपूर्वकुकुवुः। कू
जितवतः। कुशब्दे त्यपालिचः कित्वादुवङादेशः॥ २७॥ इति श्रीभट्टिकाव्ये काव्यं जयमंगलायां प्रकीर्णकांडे रामसंभवः प्रथमः सर्गः॥ १ ॥ जिगीषु
णां झरत्का ले समुद्घोगा इति तमेव चर्यां यत्राह वनस्पतीनामित्यादि। सरामस्तत्रस्या पुरःश्रयो धाया याः। मिर्पधनि गौत्या समं गात्सर्वतः शरद्दर्शा। दृष्ट
वान्। कालस्याप्रत्यदत्त्वा कौर्याणां दर्शनात् वदर्शनमितिमत्यन्यते। अथ यदधानांधारयंती केषांवनस्पतीनां। पारस्करादिरदर्शनात्तुद्। अत्र लोकवृत्तीत्याहस्

म॰टी॰ दृष्टव्याः। नतु पारिभाषिकाः। तथा सरसां तडागानां नदीनां गंगादीनां तेजस्विनां चंद्रतारादीनां कांतिर्नैर्मल्यं विभूतां दिशां च। तदा हि निर्मला दिशो
१६। भवंति। वर्षा नस्पष्टादीनां यदाक्षियं दध्मानां शब्दं दर्शं तां रामव्याप्य रवि नावर्त्तयन्नाह॥१॥ तरंग॥ तरंगसंगात् सलिलोर्मिसंपर्कात् चपलैश्चलैः पलाशै
पत्रैः ज्वाला श्रियं सातिशयं दधंति भ्रमद्भूमदीप्ताग्निरिवरुचिर्येषां रक्तोत्पलानां तानि रेजुः। दीप्यंते स्म। राजेर्लिटि फणां च सप्तानामि
ति एत्वाभ्यासलोपौ। आकुलाः इतस्ततो याचितः षट्पदा येषु स्थितिः। चलितपत्राणाम् अग्निशिखातुल्यत्वात् षट्पदानां च धूमतुल्यत्वात् सधूमदीप्ताग्निरुची
म॰टी ति। "तीत्युक्तं॥२॥ विवा॥ विं वयनि विवेते नागते निपतिते रिति। ट्नीयेति योग। विभागात् समासः। नीरवनैः कुसुमितैरित्यर्थात्। तैः करणभूतैः पयोभिः
१७। कर्तृभिः समृद्धं विभूतिं निजां भामात्मीयां अपहृतां विलोक्य कूलानि कर्तृभूतानि सामर्षतये व साह्नमतये व सरोजलक्ष्मीकमलशोभां पयः संवर्धि
नीनेनुः विस्तारितवंति। अतएव रुहलित्यादिना एत्वाभ्यासलोपौ। कूले सरोजसंभव इति वेदाह स्थलपद्महासैरिति। स्थलकमलविकाशैरित्यर्थः
७ ॥३॥ निशा॥ निशायां तुषारैः हिमैर्नयनांबुकल्पैरश्रुतुल्यैः नयनानुकारिषु पत्रेषु स्थितत्वात् तैर्हेतुभूतैः पर्णांतपर्यागलदच्छविंदुः पत्रांता
त्पर्यागलंतः। अच्छास्तुषारविंदवो यस्य नीरजो रोः सदिनादौ दिनारंभे कुमुद्वतीमुपातुरो वै देवा॥ आक्रंदितवानिव भाति। शशिवियोगात्कथमीदृशी
त्वं भूतासीति अत्र रोदनक्रियया आक्रंदनविशिष्टया कुमुद्वत्या इदं सिततमत्वात्। अनुदिः सकर्मकः। तदा क्रंदनं योजयन्नाह। नदत्यंतोगड इति कू
जत्यलीत्यर्थः। पतेरंगात्यलीति टीन्योणादिकः। कुमुद्वती। कुमुदनड्वेत्यादिना ड्मतुप्। उपड्इति वत्वं भित्वात् ङीप्॥४॥ वनानि॥ वनानि पु
ष्पैर्विलीनभृंगैः स्थितभ्रमरैः लीयतेः स्वादयः ओदित इति निष्ठानत्वं। नेत्रकल्पैर्नेत्रतुल्यैः तोयानि च सरोजैः निलीनभृंगैः नेत्रकल्पैः विस्मय
येति जातविस्मयानि परस्परमन्योन्यं स्वलक्ष्मीशोभां आलोकयां चक्रुरिव। आदरेणानात्यर्थेन॥५॥ प्रभात॥ प्रभाते यो वातस्तस्यागमेन कंपिता चलिता
चलिताकृतिराकारो यस्याः पद्मिन्याः सा भृंगं निरासनिरस्तवती। मुकुहृत्तीरेणु नापि अंगः कपिशः। विग्रहो यस्य भृंगस्य कुपितेव। यथान्ययासिया सहेर्षि पि राम
ष्यैतं तदंगसंक्रांतपरिमलं टोकमानमात्मदर्पितं कांचित्कुपिता निरस्यति तद्वत्॥ सा किमिति तं निरस्यति। यतो मानिनी मानवती अन्यसंगमं अन्यया सह स १७।

समंभ्रमन्त्यपा मांसमहंते। आत्मसंभागात्मदर्पितं कापि कुपितानिरङ्गमं मंसहंते। आत्मसंगात् न्यसंगमं न संसहते। नरमसे॥ द्वारं ना॥ मधुलेहगीनाविति। मधुले
हंशीलमेषामिति णिनिः। मधुलेहगीता वितिपाठांतरं। लिहंतीति लेहाः। पचाद्यच्। मधुनो लेहा इति समासः। मधुलिहंतीति कर्मण्युपनवा। दन्त्यावधानं द्स्नमान
सहरिणं। प्रसातं वेष्टं जिघांसुर्हंतुमिच्छुरपि। मृगान्विध्यतीति क्विप्। ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। नहिवृती त्यादिना दीर्घः। लब्धे वङ्के समाधिविन्ते कायतां न दधेम
धारितवान्। जि त्वान्त्र उ॥ लिटः कित्वे आतो लोपः। ज्ञातु कानांहं सामानाहानाकर्णयन्नूएवन्न त्रामिरत्तुचिन्न कत्वा ते। वर्तमानकालो भूतेनाभिसंबध्यमानः सा
धुः। धातुसंबंधे प्रत्ययाः इति च। आकर्णायन्निति प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिति णिच्। लब्धा गाहेत्वा भावितिशतृप्रत्ययः॥७॥ गिरेः कसाववित्तिं वेमध्यमागोस्थि
तमश्रं करेंमतुत्ता विभिन्नं विद्धं लीकृदंतो यादवोषेणायमवसिष्ठतया हिमा हिमसद्गांसरिन्मुषानोगिरिनदीनिर्गमानाम भ्युन्नपृष्टद्धिमादधानं कु
वीरणे शेलाधिपपश्यहिमवतः लक्ष्मी श्री भानुनु चकारश्चेन कृतावते। गार्जनं॥ हरिःसिंहः। गर्जवाहंकुवेनं॥ केडोलानकुंतगिरेगहनेसोभसि
मसलिले एवंविधप्रदेशेप्रतिध्वनाप्रतिशाब्दानात्मकृता जिशम्य श्रुत्वा सरोषः सकोपः क्रमवर्वधाक्रमित्तुमुत्पातितवान् स्थानं तत्रकारेत्पर्धः। अनेका मनी ष
र्यत्वाज्ञात नांवधिरव करोवर्तते। किमिति। प्रतर्कयन्त्रन्यम गोरुनादान्॥ आत्मसगौरुसएतेनादाः नमादिघाउतिमानः। इदानीरामसापारे
णावर्णयन्नाह॥८॥ आरुदंत॥ नवानुत्पलानि यस्यांभस्सु जलेषु तानि तेन रागमेनाद्वदृतानिद्दशानि। दृशः कर्मणि लुङ्। ... धादित्वा
प्रमप्यक्यादेशाद्यनर्भाउ तिप्रतिषेधादिरितो वेति सिद्धेऽवभवति। तेनविकल्पेन नाङे विधीयमानत्वात्। लिङः सिचाविति किस्वगुणाभावः। षट्
पदानां रुतानि च श्रोपतः श्रुतानि। श्रूणोतेः कर्मणि लुङ्। वहतीतिवहः पचाद्यच्। गंधस्य वह इति कृद्योगाषष्ठी समस्यते। गंधवहो वायुराघ्रायि आ
घ्रातः कर्मणि लुङ्। आरविंदेन पद्मेन व्यविषंगः संपर्कः। गंधस्य सवायोः सः। वातीति वातः। वातेः शतृप्रत्ययः। सुगंधः शोभनो गंधो यस्य सः। अरविं
दव्यतिषंगवत्वात्॥ गंधस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य इतीकारः समासांतो न भवति। गंधस्यैकांतग्रहणमिति वचनात्। सुगंध आपत्तिकृदित्ययणा॥१०॥

प्र·टी
१८।

लोतिविशिष्यतिपदि स्कंदं आप्यमानासेव्यमानेष्वारितिद्वितीयां तत्तत्पुरुषे पदे एलमुल्लिविधीयते। तत्र आप्यमानेऽव्यवचनस्य आसे यमाने क्रियावचनस्यति
त्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं विधीयते। तत्र समासेनैवोक्तत्वान्नप्रयुज्यत इति स्थितं। स काकुत्स्थो रामो गाढं नलताललता अनुपत्य कुसुमान्याकृष्य
त। गृहीतवान्। लता आनुपत्य अनुपत्य वा। तत्रीयाप्रभृतीनामन्यतरस्यामिति समासः। ग्रहे र्लङ्। आप्रत्ययमप्रत्ययेतोऽङि ग्रहि ज्यादिना संप्रसारणं।
8 नघव स्कंदमिति। नदीमदीमवस्कंघस र्वानदी अवस्कंघो कि त्वा नंदीश्चा अवस्कंघाव स्कंदं उपासृष्यातः। आचमनं कृतवान्। कौ तु हलादि
ति सर्वत्रपो ज्ञं। चातु शिलाप्रवेशमिति चातुशिलाः चातुशिलानुप्रविश्य। चातुशिलानुप्रविश्यप्रविश्य वा। आस्त आसीनवान्। आसिर्लङि
कृपईषत्सम्पमानः। ईषद्दूरमत्र॥११॥ तिग्मांशुः। अदूरात्समीपे सलिलान्यपि दुपतः। दृशोर्लङि। पाघ्रेति पश्यादेशः। तिग्मांशोरादित्यस्य रश्मि
भिः छुरितानिरंजितानि तत्र। घ्रांतिपूर्वस्यादिङ्पक्षे स्थितानि प्रपूर्वादर्चतेः सत्विगित्यादिना क्विन्। अनुषंगलोपः। शिः। नपुंसकस्य नुम्।
सं ७ मानो स्थितेनासि मुविंम्न तानि पिंडी कृतानि गलितसि भिः रश्मिभिः। धाना मिश्रिखड् ता निगलितानि। धारापूर्यातउ तिमिदा तिपाठाद
ष्ट्वा॥१२॥ दिग्वापि। समपाविशेषाणांत्तशाल्याहा नांपं क्रीः प्रपन्न तुषतोषं। तुष्टवान्। दिग्वापिनीः सर्वदिग्व्यापनशीला। लोमयतीति लो
मनीयाः। वकुलवच्चनात्। कर्तर्यनीयर। लोचनानां लोमनीया इति समासः। प्राज्ञेनेत्र नाम्नुद्धिः। विदमिदादि स्तोड्। तथा प्रव
पो अनुगमो या सा नुब्धानुगता। उत्पादंयुक्तमिह मिवस्थवंतीः अव्यायतोऽस्य। वितरणात तरालाः। उत्पादितानि तरणानि अंतरालेम
ध्यमागोना सा ता॥१३॥ विपो। पुंभिः ग्रपवे प्रचितान वापानगोजान गावलिप्तृति यष्टिति मुपिष्य इति कः। अंवा अंवे पादनाम
द्धत्यः ता त्सरामः से ह्निष्टं दृष्टवान्। अनुदात्ते तातदः इदः। विपागदुःखस्य पोनुभवं। अनुभवनं तस्या नामिजे तेनापुत्रदारे
सहैवमवत्रगमनात्॥ एतां कालेन एतावद्दृष्यमिति विहितेहते। दधातेर्दुः। नपां शंकरं दहतीति श्री आहापीकर्टकादिभिः। आह
वेत्ता

राम
१८।

रणीयापाङ्गो भारीमितयारहितैः आमोदैः अनुभिः आहार्यैति। आहलोर्पयत्। श्रोमयन्तीति श्रोमाय चार्घत्वं। स्यौमसंश्रेथे पुजिति युत्त्व भवतीति तस्यत्तो। लिंगो भावे
अकर्तरि च कारके विधानात्। नेघादिपाठात् लघुत्वं चडलबचनाद्द्वन्द्वेपि कृतः प्राप्तमपि सा भिन्नोपि नैमवतीति तस्य वामरूपो विचार्यामि तिविकल्पितत्वात्। अथ
वाङ्मो भनंघो भा स्त्रीलिंगे भावे घञ्। पत्तित्स लघु चरति॥१४॥ स्त्रीभूषणं। गोयांगनानां चेष्टितं गमनागमनादि। आख्या लंपलत्नु ज्ञावत्। तत्र स्त्रीभूषणं स्त्रीणामलंका
रं तथावीक्षितानि विलोकितानि अवकाशपि कटाक्षादिरहितान्यपि चात्र शोभनानि। स्वभावान् स्वाभिप्रायान्। अजून कुटिलान् विभ्रमान् सकतो विश्वा
सस्य जनकान् विलोकयसु मुदे हृष्टवान्। स रामः लिटो पित्वात् किं त्वेनुरणाभावः। कार्ये दर्शनात् स्वभावदर्शनमित्यत्र कं॥१५॥ विदग्धगोपांगनानां दधिमन्थना
यपत्स्यान् कृतान् तत्र नृत्यमिवेति गोपांगनानां त्वंक हृ। तत्रामंत्र नेदयत्र। संतोषितवत्। नेदार्यन्त स्पलङि रूपं विदर्त्तेति प्रवर्तते पार्श्वेयत्र भन्ते। तुच्छिरः श्रोमनोज्ञ
गहानां गविक्षेपोयत्र। सम्मुद्दहनानि तिर्यक् समतुरुछत्ता चानुनिर्तवेनक द्विभागनरम्यं मनोहरं। आमरईषत् अमीरोयो मंथकृतो ध्वनिस्तेन रत्न स्नालीयत्र॥१६॥ विदि
त्र॥ मृगाणां कदंबक वृन्दं तस्य रामस्य कौतूहलं तनानां। विस्तृतवत्। विशिष्टं कल्मस्येश्वतत्वात् जेद्धेत्लवमानं ऊर्द्ध जिहानं अणात् समीपेत्र स्तुत्र प्रानशालंत्र
सिग्धीत्यादिना कुः। मेधा स्यपेन मेघापगमेन उपात श्रीमात उपात्रं वत्नमुपशोभा च येनेति। व्यधिकरणात् बहुव्रीहिः। वातमजतिवानमक ज्ञाव वाता
मिशु रवा ध्वनीत्यर्थः। वातश्रुनीतिलगाई। घिरवश्श अनुद्दिषदिति सुमा॥१७॥ सिता। सितारविंदानां प्रचयेषु समूहेषु। एरच्। संघेचानौत्तराधर्य
इति घञ् कोनभतः। प्राणिषु संघशब्दस्परूढत्वात्॥ नीलाः कहंसमालाः तथा संसक्तफेनेषु सैकतेषु॥ पुलीनेषु लीनाः॥ सिककता येषु विद्यते
ति देशे लुविलचोविति चकारादणः। कुंदावदाताः कुंदमिवावदाताः शुभ्राः। उपमानानीत्यादिना समासः। प्रतीयिरे। ज्ञाताः तेन रामेणेति विभक्ति
विपरिणामेन संबंधः। कर्मणि लिट्। इणोपणाः ट्विर्वचने चीतिष्ठानिबङ्गावाद्विर्वचनं। श्रोत्रसुखैर्मधुरैः निनदैः करणभूतैः। नौगरेत्यादिना
घञ्। शारदर्णा नमुपसंहरन्नाह॥१८॥ नतज्जालमित्यादि॥ किंबहुना केन सर्वथा नतत्जंमस्तु चातुर्यं कजंनवमम्बुव। पंकजमपि पद्लीन

गुं

षड्रूपं तद्दपिन। अत्र सौषद्‍परो वित ध्यावि धीनाम्नः। यः कलंमधुरंनजुगुंजनं जितवान्॥ गुजिअव्यक्ते शद्वे इदितो नुम्‌ मितिनुमिलिटि रूपं
तम पितन्नैवासीत्‌। यन्मनो न जहार। न हृतवत्‌। रामस्य लोके सच॥१९॥ तपा। पापजूका। अत्र धैप पनशाला। यज्जपदशा। यष्ठ ३ तस्त्रूका॥
अतो लोपः। यस्य हलः तेतपोवनस्थिता स्तं राममभागङ्क्षन्तं प्रानचुः॥ सुष्टु पूजितवंतः॥ अर्चौलिटि द्विर्वचनं। अतआ देदितितदीर्घत्वात॥
स्मान्नुड्‌ द्विहलइतिनुट्‌। महर्षिभिर्नुमुषैः भिरुण्णशीला॥ भिक्षवः परिव्राजकास्तेषां शंसभिक्षत्रा तेषांयथानाम्नेक्ष महा तपः कृशाः तप
सः तपसः दुर्बला। शानधैमुरकं तेन पूर्वः कुमः। एकहलादावित्यादिनात्व रकस्यतद्भावः। महर्षयो येषांमिति बहुव्रीहिः। परेनिपातश्छान्दवा
हिताग्न्यादिदर्शनपूजानयुर्चुः अन्ये मुनयो यावराः॥ एकत्रोरिाय ततनिलसाप्या तेर्घं डः तायस्य यड उति वरः लोपादि वलि लोपः पुष्य
कूलेन पूजानर्चुः॥ व्याप्तिं चफलानि चैति जातिरसाति नाममिति एकवद्भावः॥ अर्घ्याः॥ अर्चनार्हाः॥ अर्हे कृत्यः। अर्चनीयमित्यत्रापि।
जगतां जगद्धितौ। अर्चनीयपः कृत्या नाकर्तरि द्विति पहे षष्ठी॥ ननुकर्त्रीति कर्चकर्मणो कर्त्तीतिषष्ठी॥२०॥ वृषाः तपोवनप्रांतः गाधि
सुतः एवं रामं द्वितीयार्णव चैनादेश्च। विघ्नानां घाविजयंचतः। यथाविधि अध्मापिपत्पाठितवान्। रोचमस्च डोरित्तिगाडः आ
वपदेरूपं। अधिपूर्वादि डोहेतुमति चिकीर्ड जीनां रावित्यात्त्वपुगादीवयप। रहोणां नाहि होपेष्यता त्रासिग्दधीत्यादिना कुः न
चलोकेतिषष्ठी प्रतिषेधा। द्वितीयेवा अविहता स्यारागादिभिरनभिभूतचित्ता हरिः। तस्याहिविधेश्च मोघाभवति। पुधिसंग्रामेयात्तुधा
नान्नुन। रक्षांसि निहतपिष्यन्नाराधिष्यन्। हं तेहं नुमति त्वा घत्वं लिलट् लृट् मदाद्देश्यः॥२१॥ अमोघः तस्मै रामाय मुनिरस्त्र जाततमस्त्र राम
समूहदद्दौ ततत्वा ना। दद्‌दातेर्लिणाल आतत्र्यौणलः॥ आपुष्ये ते अस्मिन्नितिआपोधनं संग्रामः॥ अधिकरणेत्युद्रः। तत्रस्थापुष्टं स्थिरति ।ए।
करणे। शीलं जपावहत्वात्। लट्पदित्यादि। नाव्रकत्र। आतो युकः। अतएवामोघं अवंध्य। अवयामो हत्वात् अभ्यर्णोसि कटोमहाहवे।

पस्यात तस्मै अभिपूर्वाद्दर्देर्निष्ठायां अमेश्चाविड्यर्थ इति इट्प्रतिषेधः । रदाभ्यामिति नत्वं । अभ्यर्णः । अर्ह चेइति । अभ्यर्ये ते स्मिन्नुद्रा
येति ह्यर्येतेराङ्पूर्वादर्दे निष्ठायां अमेश्चाविड्यर्थे प्रतिषेधः । रदाभ्यामादडि) युद्धे इति संप्रसारणम् अप्प्रत्ययः । गुणश्चाचादेशो । वधाय त्रणादा चराणमिति ।
त्रेणादारात्रिं तत्र चरतीति चरेष्टः । तत्र हि महाहवेरामारात्रा रूनिघ्नतीति हनश्च वध इति वधादेशः । कृत्प्रयोगे त्रेणदावरणं वराणा
मिति कर्मणि षष्ठी स्त्रियमिति जागरूकः । तत्कल्याणे सावधानः । जागरूकः ॥१४॥ तं विप्रा । विद्यावस्त्रजातं चादाय यज्ञकर्मणि
विघ्नोपशमनार्थं वने पातं रामे रात्रिंचरीर ह्नसिताड काभिधाना इ ठोके । ठोकते स्म । ठोकते राम्मने पदि नो लिटि रूपं ।
तां वरामे विजिघातं निहत्तवान् । विप्रदर्शी कृतघातयत्नादिप्रा ब्राह्मणान्दृष्ट्वा कृतं मारणाधिभियागारात्रिंचरीरामो विजि
घांसुर्वेद दंष्ट्राभारास्व । जिघांसूः न विदित्वा च्युतं वासुरां भासनशीलं । अस्त्वयेनेति विप्रदर्शी जिघांसुर्वेदमिति कर्म
णि दृशि विदाः माकल्प इति णमुल् ॥१३॥ अथ आथासीरामाराद्रसीहत्वा तपोवनमालुलोके दृष्टवान् । हुतश्च सो
धूमकेतुश्चाग्निः हुतधूमकेतुः । तस्याशिखाजनेन स्निग्धाः समद्रुश्चकलादिनाशाखा यस्यां तमोवनस्या स्वाध्याययनेनवेद
पाठेनाभिभूतानि तिरस्कृतानि सम्रद्भुतानि चावरशोभमनापनविशमपक्षिकालां । शिं जाङ्कुमिर्यत्र शिंजनं शिंजा मञ्जरो श्वह लङ्त्यकारः
पतनाद्यायं तत्तु इतियतत्त्राणिय द्वाः आतोनुपसर्गे कः । तानि ये षा संतीति पतत्रिणः पतत्रं गछिं जा मितिपाठान्तरं ॥१४॥ दृष्टी त्रा नद्धि
न्तत पोवने तपोधनयमित्रभावाद्दुद्भावि तिरान पिहरिणोन्मर्गेन्द्राः सिंहाः नजेनुः । न चाघ्नितवन्तः । दृढूहत इति दृढुद्धाः ॥

म०टी०
१०१
10

स्फापितंत्रीत्यादिनौणादिकोरकालिघन्पतरस्यामितिअदेर्घस्तु।गमहनेत्सुपधालोपः॥खरिचेतिचर्त्वं।ग्राशिवसीत्यादिनाषत्वं।पद्भिगोयोः समं
ता।सर्वत्रविष्णुद्वैपिकाकोलूकाहिभिः परस्परंविश्वसखे।विष्णुरस्तं।भोवेलिह्।लताश्वविलोलाश्वपलाश्वकाशिरेशो।भंतिस्मातत्रफलति
त्स्यपिवमुनिभ्यः फलेदानुमिच्छयेवनंनस्पमानाः॥अत्रार्थेनमंत्रः दानुमिच्छादिसादृश्यात्तेः मन्त्र।सनिमीमेत्यादिनाइस।अत्रलोपो म्या
सस्येति अभ्यासलोपश्चात्सस्येत्यादिनासिकारस्पतकारः॥फलानांदित्तपतिकर्मत्वषष्ठीविधायकश्चोगेसमासः।नंनम्पमानाइति नेमे
तोपच्छिनुगतोनुनासिकेतिनुकः।घटं।तौह्यानचूर्णानेमुक॥२४॥अपूः।वनवासिनस्तु व्याघ्रहर्षियादिविष्टरादिभिः अपूजितः।पू
जितवृत्तः।क्षितिपालपुत्रावित्यर्थात्।द्वितीयांतेनयोज्यं।वनवासीतिशयवासेत्यादिनाविकल्पेनसप्तम्या अलुक।पूजेः
स्वार्थिकण्यंतस्यणौचङि ह्रस्वः॥दीर्घोलघोरिति अभ्यासदीर्घः।विष्टरमासनं।दत्तासनयोर्विष्टरइतिनिपातितापाद्यप
दीर्घमुदकंपादार्थम्पाद्यमितियत्।तदर्थत्वात्यदभावाभावः।मात्यानिकुसुमानिमालायांसाधूनितत्रसाधुरितियत्।अति
यनिष्णाः अतित्यर्थे अतिथि आतिथेयः।तत्रनिष्णाः कुशलाः निनदीभ्यांस्नातेः कौशले इति षत्वं तौवन्नितिपाल
पुत्रोरामलक्ष्मणौतदासनादिपत्यमहीतिठोनियतत्वात् संयतस्यरूपं।नचापूजामस्येत।किंतुगतिविशेषयेवा अनुषंगलोपोपिनंभवति
।णौ लोपस्यस्थानिवत्वात्।समाज्ञा त्रताव्याघ्रजंघायस्ययस्सत्रतवाघ्रजंघः।भुद्धेषु।निशितवाणाः अमंदमत्यतकृष्टशीलमस्यासावमेदक राम
पिकर्णताकृष्टवापूइत्यर्थः॥३१॥गाधेयाः।गोधेरपत्यंगाधेयोविश्वामित्रः।घ्यचइतिवर्ततेइतश्चानिञइतिटक्तेनदिष्टंकथितंमारीचं १०१

ष्टां प्रतिमवं तौ प्रतिपूर्वो ह्वेञ् हेर्लुङ्। तसूतां। तहोलिठि दीर्घः। षत्व ष्टुत्वे। मधुपर्केणासहेत्यर्थः॥ २६॥ दैत्या॥ दितेरपत्यानि दै
त्याः। दित्यदित्यादितान्यः। लेरमि मूलस्य भगस्याशराप्राशूर त्यपास्य भुवनस्य भारमिति। कर्तव्यतानन्दं तां दोर्भि र्भुजैर्धुवा
मवोढं। उढवं तौ। नतोरापितो धुवामित्युक्तौ। त्वं च त्वं चेत्येकशेषः अनोटमिति वव लेर्लङ्। थ रास्तां। सिचलोपः। सहिवहो
रित्यो त्वं ढ तष्टत्वं टलोपाः। दोरिति दमर्डो भिरित्योणादिको डोसः रवीषिहोतव्यानि संप्रत्यपिरंदोणीतं॥ अचित्तुचि
स्त्वपिछ्छ दिग्य इति रित्यौणादिकडुसिः। राद्धे से [illegible] हन्यमानानि रद्धं तं। प्रार्थनायां लोट्। शापूर्यसस्तां। इक्कुमिति इक्कुम
स्यमुः। अनेनोक्तप्रकारेणानेयोध्येनेत्तपध्ये च ध्यनं येषामिति आभाषिषाणां। अरिभिनो। भावकर्मणोर्लुङ्। सिन्नि ठो॥ २७॥ ता
न्त्रः॥ अथैतस्मिन्नस्तावेराघवैपि रघुसुतः तान्मुनीन्प्रत्यवादीत्। वदव्रजे मिति वृद्धिः। यथेप्सितं यथाभिमतं आमोतेराघृज स्वधा
मीदितीत्वं। अभ्यासलोपश्च। ~~श्पाष्ठोलुकानपांसिमनुतद्भवातपोमनु~~ सनतात्कर्मणोनिष्ठा। धर्मादिनयेतं धर्मयागादि कर्म
पस्त्कवाप्रारब्धं। प्रपूर्वश्चोत्तिः प्रारंभेवर्तनेत स्मान्निर्मत्रलोनि योगकरणे लोट्। यस्य थमः। शापो लुकानपांसिमनुतद्भवतपो
मनुद्धिः भवतीनपोमनुद्धिः नः। अस्माकं शरामि। शरोसि रिवसंधुद्यते। दाप्यते। धुत्तधि त्वमंदीपन क्लेदन जीवनेषु। तस्मात्क
र्मणोलट्। आसरिसमिंधनेषु। अरिकाद्दृष्टासमिध्यते एमिरितिसमिंधनानि। कारितो ल्युट्। अरपः सत[illegible]मिंधनानी
वा॥ २८॥ प्रतुष्टुवुः। ततो रामवचनादनंतरं नयोधा नाः कर्मयोगकुयापांप्रतुष्टुवुः। यथावद्यथाविधि प्रारब्धं तेः पतिपेः पत्रकर्मा

हेर्देव्यागरेणः प्रत्युत्तैर्भिलितैः कपोरोलः दक्षिणामर्हतीतिदक्षिण्याः महामृनयकडं गारदक्षिणा छाचेनिचकारा चत्वारो दिष्टमुत्केह
तमार्त्विजीनैः आर्चिककर्मजेरनुष्ठितं । अत्विजश्च वस्त्रादयः षोडशायठिताः तच्च कर्म प्रसर्जेत ट्टिं गच्छ यालु षानेः राक्षसेष्विषि
10 तेज्ञातं । चितीसंज्ञानेऽत्यस्मात्कर्मणोलिट् । यज्ञिजेरार्त्विमीनेरिति पञ्चार्त्विग्भ्यं च पा आवितितत्कर्मार्हतीति ॥ १८ ॥ आर्षि ॥ ततः
कर्मप्रवर्त्तनादनंतरं वृपाटैर्निश्चावरैः अठंतीत्यटः पचाद्यच् । व्यापामट ॥ इति सप्तमीसमासः खमाकाममानसोव्याप्तं । अश्नोते कर्म
2 णि लिट् । अश्नोतेश्चेति नुट् । शिरसिजाताः शिरस्याः शरीरावयवाच्च । आपिंगः पिंगलाविद्युद्दिवारूढाः दिवारूढाः सूक्ष्माः ऊर्ध्वस्यादा
भायेषां तैः । अन्योपि शिरस्यो भवति । इति वालमहणं । अमंगलवालाः इत्यर्थः शिराः सन्ति यासामिति प्रातिस्थादालोलजन्यतरस्या
मितिलच् । शिरालाजं घायेषां तैः वहुव्रीहो स कर्था दन्तोरितिपच् । प्रात्वपैन्यैरिति प्रावषण्त्यः अत्येमेचेः कर्मसाधनत्वात्
अपोददतीत्यद्धाः च कारयदयाद पूरणार्थः ॥ २० ॥ [illegible] ॥ अधि ॥ तामत्वयाठान्नगगना स्थानरल द्मणोजचान्नाहमवान्नाकीद्दशाः
अधिज्यचापः अध्यारूढा उत्कलितामगरोयस्य तदधिज्यं आदिम्याधानुयसेमिसमासः । अधिज्यं चापो यस्या लक्ष्म
णस्य सितोनि म्चलो वीर्द्धमुष्टिश्च यस्या उ दिवे आदिनीयेन स उदंचितादृः ॥ आकाशस्थापितदृष्टि
रित्यर्थः अंचिताः संकोचितो दक्षिणुर्येन सोचितदक्षिणोः अवेः पूजायामि

त्रुटि पत्र द्वितीयं

नामराक्षसं रामो जगाद गादितवान् । अटसंतं विरसं अश्राव्यमिति क्रियाप्रविशेषणं । मायां चरणं । मायायाधि विज्ञं । अस्त्रवं चुः अस्त्रैः प्रतीतो रामः
तेन चित्रश्चं चुश्चणा वित्तिः । थश्चास्तुरणे स्थितः शूलं तस्य सेनापतित्वात् । चित्तस्य नो भादीघ्र्य मनशीलवदनः ॥ नमिकपीत्यादिनारः ॥
उद्धैस्तरां जगाद । क्रियाविशेषणं । वचनं वद्ध्य मानं महार्थं वुवि शासीत्यत्र ब्रुवीमर्थं ग्रहणान्न द्विकर्मकता । यारी चोववचनं च । १४ आत्मा
नराणां पिशितैः मांसैः राक्षसान्नेविमषिष्णुः । आसि नान्यदपि शरीरस्थितिर्हेतुर्भवतीति भावः । दासत्वयात्मंभरिः आत्मस्मरणपफलानि मटं
तियेव नस्य नीनां न्यफलेम्रहीफलाक्षिनेम्तुनीन्द्र सि । मारयसि । श्वपचो लुकुं । फलेग्रहिरात्मंभरिश्चेति निपातो । श्वो भवितारः श्वोव
स्तिकाः । न च सस्क्त द्वेतिहृन्त्र । वुद्धा ममश्चा द्वारादित्वो दैच भाव सौवस्तिकत्वं नद्यौषां विमवान व्रजंति । नेष मश्वस्तनिकरुतीनां कस्मा
न्नेदपसे नरनासि । अधीगार्थदयेशामिति कर्मणि षष्ठी ॥ १४ ॥ अमाराक्षसः प्राह । द्विजा ब्राह्मणाः त्रियवैश्यपन्त्र आद्यो भद्वयामः ॥ देवप
जान्देवानयजानि आधारयति पेतान्न निहन्त्रः । अचइत्पनुवर्तमाने रखभीत्यादि अचइः । खनिकल्पं ज्यसिवसि वनिसनि दानिं ग्रथि चरिम्पश्च । उभे इष्या
वृत्तेष्वंदसि भुजेः किद्या । इडुट टकुठि मिदिकिदिभ्यश्च । कुंदिकेप्यो न लोपश्च । एभ्यो धातुभ्यः प्रत्ययउक्तोयजेर्ना कृतस्तत्राह अचइत्यनुवर्तमानेख
नीत्यादिक्षिति । उज्वेदत्ते नानु सर्वधातुभ्यः इन्ड्नीन्यप्रत्ययो विहितः पचरुपाकोमु चांतरवूह्यमाने श्वो णादिकेषु स्त्रेषु यद्यपियतिर्नपठितस्तथापियजेरेः
पच्ते श्चवतघृत्यमितिवचनात् जासिनिपद्धत्तो त्यचसंघात्तविग्रहीतविपर्यच्चयस्ताग्रहणा ह्यथीप्राप्तपिनभवन्नि । कर्मणः शुषत्वेनाविवक्षितत्वात् । पुरं नग
नगरं प्रेतनराणां मृतनराणां अधिवासमवस्थानं कुर्मः । श्मशानतुल्यमित्यर्थः । कस्माद्वमित्याह । धर्म इति । दृश्यरथस्यापत्यं दाशरथिः अतव्यासमवस्था
इत्यहिदाशरथेहि यस्मादर्थे वर्तते । यस्मादय धर्मआचारः नित्योनित्यः नइत्यस्माके वेदविनइति चेत् । नेचाप्याकारिष्यहि घेदवर्तनोवेदविहितम् नमिति

र॰टी॰ मध्यपदलोपी समासः। पञ्चेह्मणान्नामुक्तमनुख्यानं तत्र नैवाधिकृमा इत्यर्थः। अधिपूर्वात्करोतेः कर्मणि लुङ्। स्यसिजि इत्यादिना चिण्वदिट्
११। १४। धर्मो हि राक्षसरक्षसपत्रबाणराक्षसः प्रज्ञादित्वादण् स्वार्थिका अतिवर्तन्त इति स्त्रीलिङ्गता। तदाये पूर्वोक्तः। पराभिभोहणलक्षणो धर्मोऽस्ती
तिसत्यमेतत्। किंतु ममाभिरामस्य अन्यो धर्मो अभीष्ट इति गृहलक्षणः व्यतिरेको व्यतिभवतेः इदमुक्तं भवति यद्यप्येवंप्रकारस्त्वद्धर्मो भविष्यति तथा
पीदानीमेवयाः त्वद्धर्मेण विद्यमानं तपांसि निष्पाद्यासा अस्मद्धर्मेणैव निष्पादकत्वेन व्यतिरेकस्तत्रश्चान्यसंबद्धानां क्रियामन्यः करोतीति इतरसंबंधिमे
णेर इति कर्मव्याहारसंभवात्। अलेकर्मव्यतीहारे तङ्ः तथाहि यो यदवसरे यां कांचित्क्रियां करोति स तत्क्रियाकारीत्युपचारात् श्लोक उच्यते येन धर्मेण
हेतुना वध्याद्विषस्ते प्रतिहन्मि मारयामि स व्यतिरेक इति योज्या नेर्गदेत्यादिना णत्वं जसिनीत्यादिना कर्मणि लोकथ्यौ। तथाकथं तव धर्म इति चेदाह।
राजन्यवृत्तिरिति। क्षत्रियवृत्तिस्ततो राज्ञो यत् राजश्च स्वराज्यात्। ये चेति प्रकृतिभावः। धृतं कार्मुकं इषवश्च येन सः यवोहरा जन्यवृत्तिः ततो
हं धृतकार्मुके धुरि इति। धृतकार्मुके न्यधिति पाठान्तरं कुराजन्यवृत्तिः सायुद्धे क्षिति ॥३७॥ इयमनेनश्च नकारेणात्र वादो अन्यान्यामिधीनं यत्र संप्रहारेत
संप्रहारं परस्परानिमचलद्वन्द्वं प्रचक्रतुः। कृतवंतौ युधि रणभूमौ युध्यते अस्यामिति संपदादित्वात् क्विप् करणे। किंपु। रामनिशाविहारो रामो निशाचवि
हारो निशाचरो मारीच इत्यर्थः। निशायां विहारो यस्येति समासः। अथ रघुनन्दनो रघुवंशस्य नन्दयिता रामो मारीचं बाणेन तत्संबंधिनी सत्यपि तृणाप
मत्वा तृणमपि नाहवमत्यमन्यकर्मण्यनादर इति चतुर्थी तत्र पञ्चेष्टकाः। सतमहणं कर्तव्याः इहमाभूत्। नत्वेणमत्वेति। प्रधानात्संसामात्रासः
अपनीतवान् ॥३८॥ जग्मुः। यागविघ्नकारिषु निरस्तेषु हि जातो मानसानि मनांसेवा मानसानि प्रज्ञादित्वादण्। प्रसादं अव्याकुलत्वं जग्मुर्गतानि
मनेत्सुपधालोपः। क्रोः पुष्पं च यवर्ष्मकावर्षणशीलावमस्वा भवतिस्म लषपतपदेत्यादिना उकञ्। न लोकेति षष्ठीप्रतिषेधः। निर्विघ्नं इत्या
यागः। वृजयतो भावे कप्रवृत्तो वृत्ता। लिट्। भूयः पुनरपि मुनिना गाधेयेन कुमारो रामः अकृतदारकर्मत्वाद्ब्रह्मचारी वदमानवभाषा कर्मणि लिट्। राम
११।

ब्रुवीत्यग्रहणाद्द्विकर्मकत्वाभावः। कुमारस्यास्य ॥ ३७ ॥ मही भवता भूमिः पृथिवी महीय्यमाना पूज्यमाना अतिमात्रं सुष्ठु सम्यक्। पालनादिनोपि
स्वर्गस्य न ग्रहणीयत्वे न लज्जा सा। किं तु प्रतिस्पर्द्धितत्वमिति भावः। दूङीङ्गः। महीङ् कण्ड्वादिपाठाद्यक्। ङित्वात्तङ्। अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य
विशेषकं भवतीति। महीयशब्दात्कर्मणि लकारः। शानच्। यक्। १ अतो लोपः। मुक्। महीज्यमानेति रूपं। सुधा ध्वरे सरानुद्दिश्य पयो ध्वरो
पञ्चः त्रियते। तत्र पेयस्मरः अदनशीला शाद्धसाः सुघस्यदः च भरवाने कांजित्वरेण जयनशीलेन भवति। दानशाजीत्यादिना ह्रस्वपूर्व वज्री
पुंध भूषणायाः शाकरावाले कामो यस्यादिठः। वीरवती। त्वद्धि। धोवीरो यस्यां भूमौ इति ॥ ३८ ॥ वलिर्वा संक्षेपेन स्तुतिमाह। येन भवता वालिवे
वेधेवद्धः। जलधिर्मथ्यमथ्यमथिनः। मन्दरंदोर्मार्टहो। त्वामपविलोडुनऽयस्य रूपं मयामानत्वाल्लिठोनोर्क्षत्वे अनुनासिकलोपो न भवति। जे
दै अभ्यजे इत्ता सीरूपधारिणा दैत्यवलं विजितेन मनेकधा। शार्ङ्गिको जोरिति कुत्वाण्णत्वे कावङिति यणादेशः। तथाकल्प्यते। प्रलयेदुस्था
णा वसुधा पृथिवी तुरेस्तुद्धृता। वराहरूपिणा। वहेयपादित्वात्संप्रसारणं। न स्यम भवतर्य भारो मुनिनन्तरा लक्षणा। अतिगुरुत्वं न भवति। सर्वत्र कर्मणि
लिट् ॥ ३९ ॥ इतिवाद्रूतियथो प्रकारेण मधुरं श्रोत्रसुखं वाहितं वचो वाणी अभिदधानः ललणाहे त्वोरिति शानच्। प्रीतमतिः प्रीतमनाः भवन्तिय
जावेसाने। रन्तराममैथिलस्यपजमरू मिश्रा जिह्नतापि मितं वान्मे मिथिलानां राजेति जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ्। पित्यत्रतस्य राजन्य पवदित्यनिदेशाद
न्दा अहिगतो। इदितो नुम्। प्रयोजकव्यापारे णिच्। तङ्। आद्धचोङिणि लोपः। द्विर्वचनेचीति स्थानिवद्भावाद जादेर्द्वितीयस्येति हिशब्दस्य
द्विर्वचनं। तङ्खाइति नकारस्य प्रतिषेधः। अभ्यासकार्यं। आंहिजिहदिति रूपं। राज्ञांयप्रशांसि नि जिघृद्दयिष्यन्नि [illegible] तहेसना। अन्निहणुं
हो घेतीप्रतिषेधः। द्विर्वचनादिः। तुदविदेत्यादि नासनकि। त्वं ग्रहि ज्यादिनासंप्रसारणं। टत्वमषभावे। णकारषकाराः कत्वषत्वे। पश्चा

म०टी
१२१

णिचा तदंतात् भविष्यत्सामान्यविवक्षायां णिचश्चेति। विवक्षायां लृट्। तेन भविष्यदनद्यतने लुङ् न भवति॥४०॥ एतौ जनत्रागतौ न्वसिंहौ न्वरौ
रिंहाविव जनकाश्रमस्थं जनं रूपेण स्वरूपेण तर्नेया ओजिहतां। वितर्कं कारितवंतौ। ऊह वितर्के इत्यस्माद्धातोर्णिच् नात्कर्तुः क्रियाकलात्तङ् भवति।
चङि णिलोपस्य स्थानिवद्भावादजादेर्द्वितीयस्येति द्विर्वचनं। ऊहमाह। किं मित्रावरुणौ आदित्यवरुणौ। देवतौ द्वन्द्वे चेत्यानङ्। तयोर्महानु
१२ भावत्वात्। सोमरसं पिपासू पातुमिच्छू न लोकेति षष्ठीप्रतिषेधः। एतावागतौ। आङ्पूर्वस्य णौ निष्ठायां रूपं किमश्विनौ कुमारौ सोमरसं पि
पासू एतावित्येवं जनमोजिहतां। स्माशब्दो निपातः पादपूरणः। अजिग्रामेण धनुषा दैत्यपुरं पिनाकी महादेवः। आदिदत्त हिंसितवान्। आ
दस्वार्थिकण्यन्ताच्चङि अजादेर्द्वितीयस्येति दिशब्दो द्विरुच्यते नकस्य प्रतिषेधः। तद्धनुस्तस्मै जनकः अजिगृहत्। बोधितवान्। आर्दं स्वार्थि
के ण्यन्ताच्चङि अजादेर्द्वितीयस्येति दिशब्दो द्विरुच्यते रेकस्य प्रतिषेधः। तद्धनुस्तं रामं जनकः अजिग्रहत्। बोधितवान्। अनेन धनुषा त्रिपुरं द
ग्धमिति। गृहेर्हेतुमत्ण्यन्ताच्चङि णिलोपः। णौ चङि ह्रस्वः। सन्वद्भावादित्वं। गृहेर्ज्ञानबुद्ध्यर्थकत्वाद् गतिबुद्धीत्यादिना रामस्य कर्मसंज्ञा। अस्य रामस्य वा
द्वो भंजयो बलिं जिज्ञासमानो जनकः। एवंभूतं च तद्धनुः स्मयमानः रघुनंदनः रामः अभांक्षीत्। भग्नवान्। भंजेर्लुङि सिचि हलंतलक्षणा वृ
द्धिः। तत्र हिहल्ग्रहणं समुदायसिंचार्थमित्युक्तं॥४१॥ ततो धनुर्भंगादनंतरं महानयमिति ज्ञात्वा जनकः स्वतां दुहितरं दित्सुर्दातुमिच्छु ददातेः
सनि मीमेत्यादिना अच इस्। द्विर्वचनं अत्र लोपः इत्यभ्यासलोपः। तस्येति तत्वं। भूमिपतेर्दशरथस्याहूय कान् आह्वयं त्याहारं तीति कर्त्रेरावल॥
आतो युक्। ह्वः अत्र योगे भूमिपलोकमैथिलष्ठ। तानयोध्यां व्यसर्जयत्। विसर्जितवान्। सृजेर्हेतुमण्ण्यन्तस्य लङि रूपं। गत्यर्थत्वाद्द्विकर्मकात्।
नद्यास्नातीति नदीस्नाः। सुपि स्थ इति योगविभागात्कः। मिनदीभ्यां स्नातेरिति षत्वं। नदीतरितुं कुशलानित्यर्थः पथकः। तापथिकुशलान्। नत

राम
१२१

कुशलः प घइति वणा गिरिजानां। यथाप्रदेशं गिरिजानां इत्युपघेत्यादिनाकः। तुरंगोरक्षैः कारणभूतैः पूज्यंत इति योध्याः। पचाद्यच्। तान्हृत्वं
त्वंमेः चपसिचेन्यचाहरिमृष्ट्रिरावामिदमिल्ह पूर्ववीयस्तजित्योणादिकस्तन्। त्रियंतेव्रालिनोस्मिन्नु इति मत्रौ मृत्योः कः। नत्रभवा मत्यांम
नुष्याः गिरादेशादेशकनिगणत्वाघचा। डाकृतिगणत्वस्यलिंगादेवमनुष्यप्रसृष्यपुरुषमत्रैम्य इतिनिर्देशः। सुखमिवमुख्याः। प्रधानाश्च
स्वांदिभ्योयः। ममत्यांनीमुख्योमन्ये मुख्याः। मैथिलश्चासोमत्यमत्रवश्चेति विशेषणसमासः जनक इत्यर्थः॥४२॥ त्रिश्च। आख्यातिकूप
यंति। येते आख्यायकास्तेभ्यः श्रुतास्तुत्वहृत्रियैतसराजादशरथः। सूयत इति सूनुः पुत्रः। दाभाभ्यांनुरितिवर्त्तमानेसुवः किदित्योणादिको
नुप्रत्ययः तत्तोनत्तरमेवद्विप्रसीघ्रस्फायतेचीत्यादिनारः क्रियाविशेषणम्। अवैतत्। मिथिलामृगाच्यताभरतशत्रुघ्नाभ्यांसहेत्यर्थादनुपतत्कंवा
।गममेर्लेडिः इष्णामियमाद्यः। अश्वानमलंगामिनोयेनतुरंगा अश्वास्तेतुरंगा अलंगामीत्यस्मिन्नर्थे अश्वेनायतत्वाविनियबयेचभावक
र्मलोपादितिप्रकृतिभावः। तेः साधुयातीतिसाधुयातीतिसाधुयातीतिसाधुकारिणिनिः। अश्वन्यत्तुरंगयायी। एवंचकृत्वा आलानयानः नविद्यते ग्लानेग्ला
निर्यस्मियानेतदग्लानंयनयस्यतादृक्षोस्तुरंगः सुखयानः। भावेनिष्ठः। संयोगादेरात इतिनावा। वृद्धतमोपियविश्वचतम्। युवतमद्भवायुवशावृस्यक्षति
स्युरहूरेत्यादिनायणादिपरलोपः पूर्वस्यचगुणः। पश्चात्तेनतुल्यमितिवर्ति॥४३॥ वृंदिष्ट। तंराजानमेतमेतमायातं तेनकाश्चीत्पूजितवान्। आर्च
न्तुडिःरूपं वृंदिष्ठं वृंदारकतममित्यर्थः। केषांवसुधपिपानां पृथ्वीपतीनांश्रेष्ठंप्रियतमंगुरुवत्। गुरुरणातुल्यंवर्त्तमानाद्यारिचुंगुरुतमामदकू
समानान्ययोश्चेत्युपसंख्यानात्दृक्षोः किन्नारूढि श्चदृश्यायां। नात्रदर्शनक्रियाच्चिद्वेता अमित्रनादिप्तिस्तल्योजन्मक इत्यर्थः। महांतंमहान्भा
वेसदशामयेस्तुकृत्वाधिवासंस्वकृतनिलयं अधिवसंत्यस्मिन्निति अधिकरणेघञ्। वंहिष्टावकुलतमाकीर्त्तिर्यस्यसवंहिष्टकीर्त्तिः। पमासाषा
ष्टगच्छुतम अत्रवृंदारकप्रियगुरुवहुलोरूणामिष्टनिपथासंख्याप्रियस्थिरेत्यादिनावृंदआगमन्। वंहवत्‌इत्यैते आदेशाभवंति॥४४॥ त्रिवर्ग॥

र·टी
१३

तं दशरथ मैथिलो जनकः वाक्यमिदं वाचा सुवीत्यर्थः ग्रहणाद्विकर्मकृता। किं तद्वाक्यमित्याह॥ असाविङ्गो भवतैतत् एकासनम् अध्यास पन्नु विवेकदृशा त्व
मुत्तरा... तिसंवेचः। २ असनस्यापि शिडित्यादिना अधिकरणे कर्मसंज्ञा भवेत्तमितिपामिवृद्धौ त्यादिना आस्तेरण्यन्ता वा स्थापायकर्मकत्वात्। पारग
...मीन्ये स्मिन्वाक्ये अवारपारादिना पारशब्दात् खः। तत्र विगृह्णातविपर्यस्तग्रहणात् त्रिवर्गस्य धर्मार्थकामस्य पारीणमिति षष्ठीसमासः। त्रिवर्गपा
रीणं भवन्तं स्मरता मध्यास एव विवेको विवेकजनतामगमत्। इणो गा लुङि। गातिस्थेत्यादिना सिचो लुक्। विवेकदृष्टवानिति दशः क्वनिप्॥४॥ पाहिर॥
तिस्थ दशरथस्य सुतापरामा यस्तूयत इति। सुतः सु प्रसवैश्वर्ययोरित्यस्मात् कर्मणि निष्ठा। सुतामैथिलीं ताददे। जनकेनेत्यर्थात्। कर्मणि लिट्। मैथिल
स्यापत्यं अतइञ् इति दत्तादितो मनुष्यजातेरिति ङीष्। रामस्य ज्येष्ठत्वात्तस्यैव वक्तविं नापरिणयत्रितः नशेषाणतेनान्या अपितद्वधु हि
तेरोदत्ता हिरण्मयी सुवर्णनिर्मितेव। साललताद्धललता सुवर्णाद्यवित्वात्तस्याः। आणयविकार इति मयट्। दाण्डिनायनेत्यादिना यलोपनिपात
ना। जेम्मा सजातिरेणी सातु स्थावरा। अत्यर्थं गच्छतीति यङि। नुगइति लुक्। यङ्‌तात्य चायुतिपङो चि चेति यङो लुक्। चुतादिवः आकाशात्पतिता अवि
रप्रमेवविप्रभवविस्फुदिवतेजस्वीनी बालत्रमनु व्यजानुरिविवर्त्तिनि। शशाङ्ककान्ते मोघिदेवाना अधिध्यात्रीदेवतातस्या आकृतिर्यस्यास्तो मयत्वात्।
आकृयते अनयते अनये न्यो कृतिः संस्थानं अकर्त्तरिकारके स्त्रियां क्तिन्॥४॥ लक्ष्मीं नतो दाना नन्तरं लघद्यातामात्मनीनामात्मनेहिता। आत्म
विश्वेति खः ... रामं ददर्वा ... वहेः स्वरितेत्वात् कर्त्तुः क्रियाफलविवक्षायां चङ्। विश्वजनापहितावृत्तिः प्रकृतिर्यस्य सः पूर्वः पूर्वववत्खः
कृ। मत्त्रपदे प्रारतादि शोभोयास्यास्तोरलं हतत्वात्। तां मदूत्वा चमत्काफलमर्मशोभां मर्मस्वर्णं सर्वथापातु भ्रोभनितम्। मर्मभूषामितिपाठान्तरे
सदूनानि भूषा अलंकारो यस्या इति याज्ञ॥ गुरोश्च हल इत्यकारः। सवहयंतीसं वकुलामतिलिष्ठ्यां कुर्वीणां। वकुलशब्दात् न्करोती निति णिचिइष्टवद्भाव
त्प्रियास्थिरेत्यादिना वहादेशः। (पश्चान ... स्य...) दंतस्य संपूर्वस्य सा घनेन योगः। कामित्याह। लक्षुवत्वर्यलदमीमिति। रघुवर्गो भवं विम्हति राम १३

विवहतिस्म·

स्फिरां कुर्वाणां

वर्णो नाघ्रेत्यवृत्तो अशाद्यत्। वावन्यतरस्यामितियत्॥ ७०॥ सुतानां विवाहं निर्वर्त्य प्रमाने अयोध्यामभिमुखं नद्धूलं दशरथस्यामात्यावगत॥
स्नुषां तं निनुपद्रुवत्वात्। शोभनं प्रातर्दिनं सुखं वेपस्यबलस्या सुप्रातमुखेत्यादिना समासान्त इति लोपश्च निपात्यते। आसादितसंमदं प्रामह
वे प्रमदसमदौ। हर्षे इति निपातनं वेदानुभिः संस्कृतं कृतं अस्तव्यं। अभ्ययोध्यं अयोध्यामभिमुखं। अभिपति आभिमुख्ये इत्यव्ययीभावः। छो
श्वानां समूहो अश्वीयं केषुग्राम्यां पश्यामिति प्राः। राजन्यानां द्वित्रियाणां समूहो राजन्यकं। गोत्रोक्षेत्यादिना वुञ्। वृद्धत्यादिके राजन्यमनुष्ट
योर्युवानइति प्रकृतिभावाद् प्रत्ययकारलोपो न भवति। हस्तिनां समूहो हास्तिकं। अचित्तहस्तीधेनोष्ठक्। तत्र त्यं सेनांगत्वात् द्वंद्व एकवद्भावः। तेनो
घमुपचितमितित्रितीयेतियति योगविभागात्समासः। सहराजेतिविग्रहस्य समासोऽल्प वचनेयोगपद्ये कांव्यद्रूभावः। अव्ययीभावकालइतिमः। अवाश्चेति
टः समासान्तः। अधूनीतं अध्यानमलं गामीसपदो न पन्थो। अनि ध्यानो खेइति प्रकृतिभावः॥ ४८॥ विशुद्धा॥ एवमस्यागच्छतः पथि मार्गे सत्तमयामस्य
ठ लोपः। पुरस्तादयतः। अस्तातो चेति पूर्वस्य पुरादेशः। रामो धाम दग्ध्यः यमदग्नेरपत्यं रामो भं॥ गर्गादिपाठाद्यञ्। सेत्यतिस्म। आगतवान्। आगत्पूर्का
दिणोलट्। एत्येधत्यूठसु इति वृद्धिः। विशं कठोवर्मासिविशालं भरमिवेः। भुजालद्धं कटं चाविति शंकरचावाणपाणि। विरस्यतिवाणपाणिः प्रहरणार्थे
भ्य इत्यादिना सप्तम्यंतस्य परनिपातः। संपन्नो निष्पन्नो पस्तो लवृन्दैः संप्रमाणं यस्य सत्त थो क्तः। प्रमाणेद्वयसच्। भीयते अस्मादिति भीष्मः। भीयः पु
रवेत्यो णादिको मक्प्रत्ययः॥ वाप्युगाग्र मभुसतोः। भीमादयोपादाने साधुः धनुष्मान्। धनुषा युक्तः संसर्गमनुपूर्जानुनोः समीपमुपजानु। समीप्ये
व्ययीभावः। उपतानुअरत्निर्यस्य सतत्थो क्तः। बलं च वाहुरित्यर्थः॥ ४९॥ जामदग्न्येः। जमदग्ने मंहता ध्वनिना रावं दाशरथिं एवं वदं माझमा अहूतवान्। स्पर्धायामाङः
इत्यात्मनेपदं। आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति इङोरङ्॥ धनुः। सवाणं कुनु। धनुषि वाणमारोपय युद्धायसज्जी भवेत्यार्थः। मातिपादी। मातिक्रमीर्गमं
कार्षीः। पातेर्माङि लुङ्। ओट्भावः यमरमनमातां सक्चेतिरा इटईटीति सिचोलोपः। अजल्पीत्। इदं दाशरथिः। नम्नचोद्धवो न विरादेशः स्थानिवद्भा
वेन कर्तुः क्रियाफलविवक्षायां लङ्। अनवचेः परस्मैपदी त्वात्तवा व्यादीनां संप्रसारणं। पराक्रमज्ञः पतः तस्य पराक्रमं जानाति। प्रियसंततिः प्रिय

म.टी. १९४१

संततिर्यस्य रामे व्यापादिते मा भूत्संतानविच्छेद इति नम्रः। प्रणतो भूत्वा अनुनिनीषुरनुनेतुमिच्छुः। तदनुपमाह॥५०॥ अनेनासंरंभोऽसंभ्रमपातुसं

हरद्विषे लोटि मध्यमैकवचने रूपं। इषन्। एकमेकमिति विग्रहे संख्यैकवचनाच्चेति शस्प्रत्ययान्तः। अनेकशोऽनेकप्रकारमिति क्रियाविशेष-

णमित्यत्र निर्जितं पराजितं राजकं राज्ञां समूहो येन स निर्जितराजकः। गोत्रोक्षेत्यादिना वुञ्। त्वं पुनः पितुर्नतार्क्ष्यः प्रीतिमवान् अस्मिन् परकृतेऽपये। तपश्री

१५ णानड्न्यस्मात् लुङि सिचि वृद्धिः हलन्तलक्षणा वृद्धिः। असहिष्णुः असमर्थ अविद्यमानो विपक्षो यस्मिन् संरंभो निर्जितराजकत्वात्। रामो विपक्ष इति चेदाह॥ अर्भकेऽ

२ स्मिन्कोऽस्याम वरामो हरामपर्शुरामस्तवार्भके॥ बालके रामकास्थाक आदर्शोऽस्ति नैवेत्यभिप्रायः॥५१॥ आजीगण॥ दाशरथे दशरथस्येदं दाशरथं तस्य मि

त्यगण [illegible] कंचन नयदा स्वदर्येण स्वमदेन हेतुना जामदग्न्यः नाजीगणत्। नगणितवान्। गण संख्याने इत्यस्मादेतत्। चान्तवृद्धिः। चङि चेत्सिद्धिर्य

चनाईचगणत् इत्यभ्यासस्येकारः। तदा कुमारो रामो धनुर्व्यकार्षीत्। आकृष्टवान्। कृष आकर्षणे। स्पृशमृशकृषेत्यादिनोपसंख्यानेन सिचि विप

त्रैरूपं। हलन्तलक्षणा वृद्धिः। षढोः कः सीति कत्वं। तदारकमीपि पितुः पितरि जीवति कुमारव्यापि दिश्यते। गर्भयतीति गर्भः। गुर्वर्थो गर्भो यस्य

धनुषः लोकाश्च मम प्रसन्ना वा द्विजितांश्च तस्य पर्शुरामस्य अलावीत्। छिन्नवान्। लूञ् छेदने लुङि सिचि वृद्धौ रूपं समद्धिचं नामस्य लोका इति अ

मोघमस्त्वमुक्तवान्नित्यर्थः। ततः स्वमेजितस्य मवैत जो परहृता॥५२॥ जितेऽजिते नृपाश्चोपरशुरामबलानि मार्गान्यर्थः जगाहिरे अवपस्त्रवंति। दृढुस्यराज्ञोदश

रथस्यानुमतेमति गच्छतेति जामदग्न्यसंरंभादस्तुमनोऽसि संतिस्तुमनीभवंति बलानि। अनुर्भन इत्यादिना छ्यावं तस्य लापे अस्यस्वाविनीते रूपं। शदा

यमतानि अशूनेः स्पृष्ट शरं कृत्वी णानि एवं जितः तथाजिनोन्नपारिविति भूद्वैरित्यादिना कुदत्त। अशोकेन निर्भरं जगाहिरे इति क्रियाविशेषणात्स्यानेक

मुखानि पृथाभूतानि पूर्वं भयेन वहुलीभूतानि वा। अनीकानां बहुत्वाद्बहुवचनमि॥५३॥ अथा॥ अथो नाम तेर्यवालौ दाशरथं तं रणज्ञो वृद्धः प्यमत्वो रु

त्यादिनापदेडरावः। ज्वर त्वरेति ठ्कारोपधयोरुट्। रदाभ्यामिति नत्वं। अयोध्यामायात्। आगतं अङः पूर्वोद्यते लिङि रूपं। मुतृमें महान्चे गो पवक्तन राम

योगात्। पूर्यते वर्द्धत इति पुरुकुम्भे स्वेत्यधिकृत्य पृमिदिव्यधीन्यादिना कु प्रत्यय दूरसंस्थ दूरसंनिष्ठितिका॥ उवीविभागेनेदयता अंतिके कुवेन। १९४१

सा ४

अतिक्रमाद्दाःसमीपवाचिनस्तत्करोतीतिणिच् ॥ इष्टवद्भावादंतिकबाधयोर्नेदसाधावितिनेदादेशः पश्चाल्लटःशानचि शप् अयादेशः श्यान्तवि
षयीकृते वा वी वि भागं अतिरणीये अभिवेगेन वयन्दूरी कुर्वन्नयश्चाङ्गोनेना ॥ दूरशब्दात्पूर्ववण्णिचि इष्टवद्भावे च स्थूलदूरेत्यादिना यणादिपरलो
पः पूर्वस्य च गुणः । पश्चात्तत एव लेडादयः । क्रमरहितं । अपगतक्रमं । अचेतनं । कियद्दूमायामह इत्यं बुध्यमाजं चितीसंज्ञाने इत्येतस्य शत
रि रूपं । अनीरजानीरजीकारिति अतमनइत्यादिना चावंत्यलोपः । अस्य चावितीत्वे जीरजीकारिताद्भ्यामभिर्यस्यामपोध्यायां तामिति कसमस्टष्टभूत
लामित्यर्थः । उपहितश्लोमाच्छ चक्षुजपला कादिभिरारोपितश्लो ॥ ५५ ॥ इति श्रीभट्टिकाव्यटीकायां जयमंगलाख्यायां प्रकीर्णकांडे सीतापरि
णयो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ॥ श्रीवध्येत्यादि ॥ संख्ये संग्राममपि शितानां बाणानां राक्षसानां पिशितं मांसं अशनं येषामिति ॥ वधेमहनमनेना हनश्ववध
इति अप्रत्ययश्च वधादेशः । कृद्योगे कर्मणि षष्ठी । तृत्री । तृत्रीतकस्य च परशुरामस्याभिभवेन पराजयेन च । हृदोरपूचेवशद्दौ तिपातसमुदायः सहे
तेनहेतुभूतेनयशसा आद्यं मभविष्णवः अनाद्यः आद्यो भूतः कर्तरि भुव इति खिष्णुच् । अकृद्विपदितिनुम् । कुमारो यस्य नाप्रियं भविष्णुय
स्यापि प्राकृत्रियोजना यः पश्चादतपि तथैव नप्रियो भूतः । स नासीत् न बभूव ॥ १ ॥ वृत्तः । प्रियं भविष्णुता या अनंतरं भूमिपतिदशरथो केतुम
नीचकार ॥ किमयं समस्य कपालयिष्यति न वेति अस्तु चेतः पौरा भृत्याश्च जाता स्ते समस्यकपालनात्स्वचेतसः कृतायेन समुच्चेनीकृत पौरभृत्यः ।
भृत्यापि पुनरपि लोके समस्तांस्तु मनीचव वधेनेत्यादि ॥ संख्ये संग्रामे पिशिताशनानां राक्षसानां पिशितं मांसं अशनं येषामिति । वधेनहननेन ॥
हनश्चवध इति अप्रत्यय वधादेशः । कृद्योगे कर्मणि षष्ठी ॥ तृत्री । तृत्रीतकस्य परशुरामस्याभिभवेन परान्वये योगकर्मणि षष्ठी । हृदूके
स्य परशुरामस्य अभिभवेन पराजयेन चा कृदोरपूचेवशद्दौ निपातसमुदायः समुच्चये नहेतुभूतेनयशसा आद्यो भविष्णुः अनाद्यः । आद्यो
भूतः कर्तरि भुव इति खिष्णुच् । अकृद्विपदिनिमुम कुमारो यस्य नाप्रियंभविष्णुः यस्यापि प्राकपि योनजातः पश्चादपि तथैव नाप्रियो
भूतः स नासीत् न बभूव । ततः । प्रियंभविष्णुता या अनंतरं भूमिपति दशरथो लोकं स्तुमनीचकार । किमयं समस्य कपालयिष्यति नवेति

भ·टी· अस्तु चेतसः पौराम् ज्याश्च जातानि सस्य कृपालना स्तु चेतसः कृपायेन। स स्तुवेती कृतयोरभृत्यः। भूयो पिपुनरपंपन्नो कंसमस्तं स्तुमनी वकार
१५१ ।केथमित्याह। राज्येराजकर्मणि प्रिपालने लौलने तेन स्तुतं रामं अभिषेक्ष्ये अभिषेकं करिष्यामीति सिचेत् भय यदि त्यात्तु। अनीवे मेहला
ध्वनिना आपो प्रपतः घोषाणां कारयतः स्तु चेतीसु मनी [illegible] अनुमेन इत्यादिना सध्वः॥ ॥आदितः॥ तस्य रामस्य सिंहासनमाहितवताश्री
15 हिष्टवान्। एवं विधं कारयेति। दिशास्वीतिनोल्लु डिः। शोलडग्नप धोदित्यादिना ह्वेः स्तः। अकर्तृगामि क्रियाफलं तोति पः। आदापकशानुक
ल्प ज्वलिताग्निनुल्यं तस्य कारणमाहा सतप्तचामीकरवर्णं नितप्त सुवर्णवर्णमिव ज्योतिरपस्मिन्। तेथावि मोगिषु विन्यस्तानि आनि
गहार्याणि रत्नानि प्रयत्र माहीनिपत्र। सपादपीठं सहपादपीठेन। आस्था। तीर्थजल्यार्थं पुरुषान् प्रयतान् आहरेण समन्तात्सर्वासु दिक्षु आ
श्रुशीघ्रं प्रास्थापयन्। प्राहिणोत्। प्र आङ् पूर्वस्तिष्ठतिर्गमने चर्तते। तस्य हेतुमत्यं तस्य लडि रूपं। पूराकृतान् अपूगाः कृता इति। अत्र एयादि
षु व्यक्तिवचनमिति सः। संवीकृतानीत्यर्थः। स्वयोषंपु षान्। स्वे पुष्प इति णमुल्। अमेवाव्ययेनेति सः॥ यथाविध्यनुप्रयोगः। हृतोगा
न्वेवं चोयबांतान् संहतकायान् महाभारोद्वहनक्षमत्वात्॥ स हेमकुंभान्। स स्तुवर्णकलशान्। पत्काषिणः पादौ कषितुं हिं सितुं शील
मेषामिति तुप्यजातो णिनिः। हिः हिमका षि हति प्रवेतिपदादेशः पदातीति त्यर्थः। अश्वितिः कपा चाजी न्यादि ठणः उद्धाना। ये नि
पुणो अर्थेषु कार्येषु राजामात्यकृतो अधिकृतास्तेन मरस्य मार्गन् उद्धानमेकवत्तपचक्रुः। उद्देणमुद्धानुरो ह्वहलइत्यकारः सावि घोत
;येषामित्यर्थः आदिभ्यो चुः इ जादेश्च गुरुमत इत्यादिना आमि प्रत्यये प्रचक्रुरित्यनुप्रयोगो नघटते। कृञ चानुप्रयुज्यते इत्य
नुशब्दस्यान्येवहितनिवृत्त्यर्थत्वात्। धूजा चवं चुः। उच्छायितचेतः। मुमुचुः स्व धूपान्। आकाशाधिकादिभि र्धूपान् मुमुचुः। प्रमुक्तवं
तः। दिशश्च पुष्पैश्चकारः। छादितवंतः। कृविद्वपइत्यस्य लिटि अकृत्यता मितिगुणः। विविद्रैः नानाप्रकारैः॥ मात॥ तन्मूर्वीकृ राम
१५१

मभिषेक्ष्यत किंविधानं सोढुमशक्नुवाना असहमाना कैकेयी रामस्य वनप्रयाणं वव्रे प्रार्थितवती राज्ञः । इत्यर्थान्नासहेः शक्नोति तावुपपदे शकधृषे
त्यादिना तुमुन् । तत्र नञाश्रयार्थस्य प्रतिषेधेपि न दोषः प्रतिषेध्यस्य वहितं चाव्यत्वे । शक्नोतेः परस्मैपदित्वात् शानच् नास्तीति तदर्थे ल्यप् वचनेनत्यादिनाचा
नशास्त्वादिर्वा । उक्तम् । अविश्रुतधातोरित्यादिना उवङ् । किं कृत्वा । वेकाहात् दानीप्राशीः ना कालभेदे क्षान्तराव स्थितत्वात् । किमेव क्रियते मचेतितमारनप्रष्ट
पतौ । दृशां न राघवस्थितिम् । दर्शयन्नाह । मातामहावासमिति । मातुः पिता मातामहः । पितृव्यमातुलेत्यादिना निपातनात् डामहच् । आवासः निलयं
आवसन्त्यस्मिन्निति अधिकरणे घञ् । अत्रापि वा संगुप्य विवाननामस्थाने तु चानश्च इत्यनिपातितः । मोहादज्ञानाद्धात्रा प्रेषणे नाप्यप्रत्त्वारा
मस्येति कर्तरि षष्ठी । वनाय प्रयाणं । प्रनमिति चतुर्थीति योगविभागात्समासः । गत्यर्थकर्मणीत्यादिना चतुर्थी परत्वात् [illegible] याप स्थानवित्व
मितिचेत् । न पुनर्द्वितीयाग्रहणान्यत्र मपि षष्ठी बाधित्वा द्वितीयैव यथा स्यादिति । एवं द्वितीयेव स्यान्न चतुर्थी । नैष दोषः द्वितीयाग्रहणं स्या
पलक्षणार्थत्वात् । तथा च वृत्तौ उभयमुक्तं । ग्रामं गन्तास्मि मायमन्नोति । चकर्ण कर्णे जपं तिकथयंतीति कर्णेजपाः सूचकाः । मंथरादयः । स्तंव
कर्णयोरित्यकृतमुत्पुषेक्षितिवत् लमिति ससप्तम्या अलुक् तेराहितः अतापितोरज्यलोभोयस्याः । सेवक्तेन स्त्रिया अयं स्त्रीपुंसाभ्यां न
स्नञावितिनञ् । लघयाभावो लघिमा । पृथ्व्यादिभ्य इमनिज्वा । टिलोपः । तेन विकृतिमन्यथात्वं नीता । कैकेयी रामप्रवासे सतिदोषं तन्यमन्यत ।
नालोचितवती मरा मा मर्शी न इतिमोदादिकस्य लङि रूपं । किं स्वरूपदोषा जनतापरां गलोकेवमुखं राज्याहीं ज्येष्ठः पुत्रो नयात्वाजितः इति
नेरेङुस्य दशरथस्य मृत्युनासह वर्त्तमानं । रवस्तनिरामं विवर्त्तयिष्यन् राममनिवर्त्तयितुं वस्तनिः व्याशीदशस्वैसंगिरमाणए वम्रतिजानीते एवंदी कैकेय्या
स्याभीतिन्तपेराज्ञा केकेयपात् तनंगीकारणादवजज्ञे । अवज्ञातः । ज्ञाइत्यपेधातुरवपूर्वो अवज्ञाने वर्त्तते तस्मात् धर्मोत्तिटिट् । गमहनेत्युपधालोपः ।
तत्र वृत्ते हेतुमसमपंतानिक्रियार्थोपपदे लृट् । संगिरणं च क्रिया । गिरे स्तोदादिकादवाङ् इति अधिकत्यसमः प्रतिजानइत्तिः । श्रानच् । कर्त्तरि इना

भ॰टी
१६
16

आमेमुका इदं चापरमनुष्ठितं तथा। भरतो राज्येऽभिषिच्यतामिति। भरताभिषेको मतो मम सिनि चरचेनि खोतः। कर्म्मणि लिट्। गमहनेत्यादिना
उपधालोपः। ते थावबादः शंकुरिव शल्यमिव निचरचोतज्जौ ष्टुज्वात्तेनायं समासाभिषिच्यत इति द्विषादः। संग्रामा किल परिश्रांतमाह नंदशरथ्यं
कैकेयीयरित्रेष्टेनोक्तं किं ते दास्यामीति यदा ग्राह्य यदार्थयिष्यते न तदा पूर्वं दास्यपेति। सा तदवसरं द्वौ वरौ प्रार्थितवती। एको रामस्य वनेगम
मनं द्वितीयो ज्येभरतोऽभिषिच्यतामिति॥ ततः। कैकेयीप्रार्थनानंतरं राजा कुमारं प्रविविक्ताजयिष्णुः प्रव्रजंतमेवं प्रव्राजयितुमिच्छुः व्रजेरेन्नु मत्प
तान्सनृ। अस्य कुमारस्यार्थे नं वनायाभिगमनमिति गमनं। गहवद्गनिकुगमश्चेत्यप्। आदितृतः आदिष्टवान्। अस्य निकर्त्तरि षष्ठी वनायेति।
त्यर्थकर्मणीति चतुर्थी। स्नेहमित्रिसीलानुवरस्य तं तासीता सह यस्य समुमित्राया अपत्यं वाह्वादित्वादिञ्। सहचरत्वे न्यायमर्हितत्वात्पूर्वनिपा
तः। अनुपश्चाच्चरतीति अनुचरः। भिन्नाभिनादाये श्चुचेति चकारस्यानुकर्शमुच्चपार्थत्वात्तेः। कलापिकास्तत्तोन्यत्रापि पठंति। अनधिकरणो
पदे वरेष्टः इत्यर्थः। नीयतेनेनेति नेत्रं लोचनं दाम्नीत्यादिना ष्ट्रन्। सुमंत्रनामारथवाह वाहको नेत्रमिव पस्यरथस्य तत्त्वशास्त्रस्य रतेः। शोचनमुपरिदे
ष वेशमानो राजा। कश्चित्तु राज्ञा वनगमने समादिष्टः सति किं चिद्विजेनान्यं पनि निदुः कुत्सितवंतः। णिदि कुत्सायां। अपाशानं वृद्धभावे पित्रो वशा। केच
न केचिन्नूयात्स्रुसत्वात्स्थेश्चेः सुष्ठुविचुकुशुः सुतरामाकंदितवंतः। तथा भरतस्य मातामपुत्रायम्रतुः। उक्तवंतः। ता। वृत्तोयं प्रयोगोयेनान्मस्मारंणा
र्थमातामहतिवासे स्थितइति। अपरो धिक्कैकेयीं यये वमनुष्ठितमिति जगाद। गदितवान्। धिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीया। गतो। स्व
आगामिनिदिवसेवनं गंतो रामो भवितेति। तास्तृ। जनतास्तृ। जनता जनसमूहः। ग्रामजनबंधेत्यादिना तल्। अरित[illegible] प्रात्रंसुष्टुशोकेनेहे
होदाधाकर्मणि लिट्। अत एकहलित्ये वाभ्यासलोपौ। गंतइति भूत काले। भवितेति भविष्यत्कालेन संवर्ध्यमानः साधुः। धातुसंबंधे प्रत्य
या इतियेत्तु तत्र धीराः ते वुतमन्ये वो विगतशोकाः संतः कुमारानुगामे कुमारस्यपश्चादुगमननिमित्तं मनो मिदधुः। कृतवंतः। रामममुव्रजाम राम
।१६।

इति निमित्तात्कर्मसंयोगे सप्तमीति मनांसीति कर्मणा योगात् ।। प्रस्था ।। तौ रामलक्ष्मणौ प्रस्थास्यमानौ गमिष्यन्तौ समवाप्य विभ्यस्थ इति
तेडु । जनान् इदं वक्ष्यमाणं ककुत्स्थौ ।। ककुत्स्थौ । ब्रुवीत्यर्थग्रहणात् वचेर्द्विकर्मता । उपसेदुषस्तौ ढौकितवः जनान् । भाष्यापांसहवसे
त्यादिना घस्लृः । पुष्पाव्युच्यमानानां । अत्यर्थं शोकं कुर्वतः भ्रष्टार्थपङ्क्तिः । [illegible] किमुच्चरन्त इत्याह किं शोचतेति । हे जनाः कस्मादस्मान् शोचत ।
पारिहे चयध्यां । विद्यावपूर्वोर्थप्रकाशने लोट् । इहादयेवमशाद्वो विस्मयो अस्मान् अभ्युदये पेवङ्कौत्या ।। कैतद् इत्याह पितुर्मित्रियोगलाभेन
कृतार्थानुलब्धप्रयोजनात् । कृतार्थत्वाद्दं मैत्र्या चयमित्यर्थः ।। अस्त्रायः । अस्रष्टा जनितवान् । सृजेर्दैकस्यात्मनेपादित्वात् लुङि रूपं ।।
नेतोदादिकस्य परस्मैपदित्वात् सृजिदृशोरित्यम् । पक्वमये पुपरि पुसन्तु अरक्षात् । पालितवान् । रक्ष पालन इत्यस्य लुङि रूपम् । सर्वदा सर्वका
तं सर्वकान्येत्यादिना दाप्रत्ययः । अजुगुप्सत् । स्वयो बाधने तास्मान्युष्टवान् मपुपेर्लुङि । पुषादिद्युतादित्वाद् ङः । स्वपुषङ्जि राग्मुल् ।। अमेवापयेनेतिसः । यथा
विद्यानुप्रयोगश्च । तस्य पितृसंबंधिने महोपकारस्य किमस्ति मोक्तुः । प्रत्युपकारेनैवेतिभावः । केनेत्याह तुष्येन अमारेणावनस्यधीनेन पातेभावेन त्व
वं वनस्येति शेषस्तामान्येषष्ठी । कृतज्ञतृणा यास्तपश्चाः । स्म इत्यर्थकर्मणि चतुर्थ्यां बाध्यमानत्वात् । विघुतः । अर्थकार्यविशेषदुरापविरुद्ध
प्राय्येति ईषदुःसुष्वित्यादिना खल् । गृहूरत्नाय द्धासनमादेशतस्मिन्यो नावास्थिता नावस्थितवान् । अवपूर्वात्तिष्ठतेर्लुङ् । समवेत्यादिला तेङ्
स्याद्दोरि चेति किंविन्ममिवंचार । नृस्वादं गादिति सिचो लोपः । स नरः विद्युत्प्रणष्टः । विद्युदिवोत्पतनानंतरमेव विनाशं गतः । उपमाने कर्मणि
चेति चकारात् कर्तरि जीवपुरुषयोरित्यतः कर्तृग्रहणानुवृत्तौ कर्तृवाचिनि विद्युति द्रुङ् । उपपदे णमुल् । उपसर्गादसमासइत्यादिना णत्वं । पद्व
न्मथवा । सत्रुद्धृश्याः पत्तणाचद्धि श्रुष्कः ऊर्ध्वे शुषीत्यादिना णमुल् । उभयत्रामैवेत्यादिना सः । यथाविध्यनुप्रयोगश्च । किमु प्रवासो विगुनः
प्रवासविषये यदृच्छा समनेन त्रता चदत्तवसितस्य सुतरामेव पूर्वोक्तं पूज्यते । पौराः । हे पौराः पथागतं निवर्तध्वं । विधौ लोट् । इतिताच अगादीत् उक्तवान्
रामः । गदेरतोहलादेरिति वृद्धिः । इटईटीति सिचो लोपः । तातस्य पितुः शोकापनुदाः शोकस्यापहर्त्तारो भवेत । नुदकपकयोरित्यादिना कः । भवतेर्विधौ प्रार्थे

भ॰टी अस्मदः पंचम्यास्त्तसिल् प्रत्ययो त्तरपदयोश्चेतिमदादेशः ॥ अन्यं भरतं मादर्शता मातुश्छन्दः स्था
नायां वालिङि मयुत्तम बहुवचनं ॥ भरतं च मत्तो मत्सकाशात् अस्मदः पंचम्यास्तसिल् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मदादेशः अदर्शो ङि लुङ् इति तो वे त्यङ् अ अदर्शो ङि लुङ ॥ निवर्तयत धर्ममिति रूतं तत्
१९७ अपि नृपः स एव भरतः स च प्रतिष्ठितः राज्यं पालयिष्यतीत्येवं त्यं गादीनां दृश्यो मड्रि लुङ् इति तो वे त्यङ ॥ सा त्वां निवर्तधर्ममित्युक्तेयेत त्रामिरतः तेषां जनानां रामो गत्वरं तं गमनालं लज्ञा
मंत्रमाह स्म लट् स्मइति लट् ब्रुवः पंचानामित्याहादेशः ॥ निपोराल्लू ॥ सा त्वां निवर्तधर्ममित्युक्ते येत त्रा मिरतः तेषां जनानां रामोगत्वरं तं गमनालं लज्ञा
मं त्रमाह स्म लट् स्म इति लट् ब्रुवः पंचानामित्याहादेशः ॥ निपोराल्लू ॥ [illegible] स्थितो गत्वरः श्वेति निपातितः ॥ ते रिंगितैरभिप्रायसूचकैः श्चेष्टितैः हुंगतो नीचेनि ष्ठा ॥ वनेवास इति सप्तमीति पो [illegible] विभागान्नसः ॥ आयवासिद्धिर्निवि
१७ मायास प्रम्या अलुक् ॥ तेन कृतान्स्निग्धादिभयान् रक्षन्पालयन् जानपदान् ॥ सपौरैः पौरैः सह रराकांरजंती प्रपितृवंका द्युनो [illegible] तिर्दिहृतीया ॥ अयिचेति नक्तो माडि
ति किं चेष निषेधान्त गुणो भवति प्रातः आगतः कालेहल्लेन संध्यावंदनादिव्याजेन त्रपजगाम गतवान् ॥ अस्तात्लू ते पौराः रामपयुंकत्त्रां रुवं तो विलयंतः प्र
दृश्यसृप्तं ॥ अस्ते अगुअस्वात्कुः ॥ पुक्रूवेतः ॥ स्वजेसोदादिकस्य परस्मैपदिनः ॥ सिविम्सजि दृशो रित्यम् ॥ हलंतल घूपाद्वृद्धिः ॥ चोः कुः ॥ स्वरिति चेति वर्वमुरु
मुंडः मयोमयः कवो सर्वषदुसंते अंतः संतापार्तकवेवोधइति करैः कव आदेशः ॥ न्यग्रसिषुः ॥ ग्रसेर्लुङ् ॥ अंतेत्यादिना प्रसेर्वेद्धि प्रतिषेधः ॥ अतोहलादेर्ले
घोरिति विकल्पस्य प्राप्तत्वात् ॥ हारामहाकष्टरुद्धमिति ब्रुवंतः ॥ परादुः पुरवैः येन रामस्ते जगतेर्मनो मिरित्थंमृतैः न्यरत्नातिरतवंतः ॥ घुषो लेङी निमि
कास्यः घुतादिवादङः ॥ स्तौतेः स्तैतो पि स्तुमंत्रैः सहाय्यं अश्वैस्साई अनल्पमन्युः प्रवृद्धशोकः राघवयोः रामलक्ष्मणयोः सन्निपातात्मकश्रमः स
मीतयोः सीतासहितयोः अधीयत्नस्मरन् इक्स्मरत्तादुत्यस्य शत्रिरूपं इयज्येदेशः ॥ अधीगर्थेति कर्मणि षष्ठी भ्रसन्कर्दु संदृशं षष्ठुसंकवें चोप्त
इति चकारात् कदादेशः ॥ मातरः प्रतिनिवर्त्य पुरं अयोध्यां आजगाम ॥ आगतवान् गंगामसलिलैः आत्मानं वासमाभ्यंतरं च यविवापविवीरुत्यपू
ङ् श्वेति विकल्पेनेट् पूङ्क्त्वा चेति किं वृत्तिषेधान्न गुणः ॥ प्रतीः ॥ जनेनरामानुपाधिनाप्रतीयप्रतिनिवृत्य पूरयो ध्यादृदृशोदृष्टा ॥ कर्मणि लिट् ॥
प्रतीयइति इहगतावित्यस्यरूपं ॥ न पुनरिणः तस्य हि लुका प्रतीत्येति स्यात् ॥ पवनुकोरसिद्धइत्येकादेशस्यासिद्धत्वात् ॥ प्रतीपु पासादश्श इति राम
पाठांतरं ॥ प्रतिनिवृत्तेन सा पूर्वदृष्टेत्यर्थः ॥ अस्मिन्पाठे उपिधिवानिन्यादिनाइणः क्तसोरूपं इष्टवो ॥ अत्रोपसर्गस्याः सातथोकारजोपत्यानिरा ज १९७

वृश्चराघनाः। राजन्याः क्षत्रियाः। पैवामावकर्मणोरिति अकतिभावः। राजन्याः नक्षत्राणीव तैः समन्वितापि द्यौः भानुशशांकाभ्यां विनाकृतेव द्यौरा
काशः। यथा नक्षत्रसमन्वितापि रात्रौ भानुचंद्राभ्यां विनाकृता रहिता अंधकारच्युतसर्वचेष्टा तद्वत्सापि भानुचंद्रस्थानीययोः राघवयोः
विरहात्॥ ॥विलोलकचरामेण विव॥ सुमंत्रं दृष्ट्वा नृपतिर्दशरथासत्वात् स्वभावादचेष्टाच्युतः। व्यावर्तेरकर्मकाल्लुङ्। गतोपि महच्च नमति
क्रम्य आगच्छद्दुमइति अत्र स्यया आज्ञासा च्युतापस्य सच्युताशुः। सत्वात् च्युतस्वमधूनिमाल्लुंनेषीत्। नेष्टवान्। नेढीतिसिचोवृद्धिप्र
तिषेधः। मांघेश्वनन्नादिभिनालियत्र लियोत्तिपिसिचिवृद्धिस्त्वेत्यङ्। मनोरमे वेतोहारिणीव स्त्रेन व्यवसिष्टानं परिहितवान्। पवस अत्र स्त्री
दनङ्त्यासस्मान् लुङ्। अनुदात्तेत्वात्तङ्। आसिष्टा एकत्रैस्त्रीनेषु चाशोकेन नासिष्टा नोपविष्टः। आसेरात्मनेपदिनो लुङ्। कृताननिचेतिकेनन
न्त्विशिष्टेनानजितिसिः। असमापितेभ्यइत्यर्थः। क्षितिपालं भजते जैत्रजीनिहृत्तसमग्रप्रमाणादीनितेभ्यः क्षितिपालमभ्यः व्यांसीत विमुखोऽभूदित्यर्थः।
जगुसाविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानमिति अपादानसंज्ञा रमे लुङ्। व्याङ्परिभ्यो रमइति णयमररमेत्यादिनासमिणौ। सएवंभूतो राजा चंदनोशी
रम्रणोलेः शुी कांचिप्रतीकारभूतेः। दिग्धत्वपलिप्तापिद्धकान्तशो कान्तिनेव घुनिवासमभूयं देवत्वमगात्। गतवान्। दिहोनिष्ठायां दादेर्धातोर्घः। ड
तिषेधः। उपस्तथा घीर्ह्रलांतप्रकृष्यकीतिजकृत्यादिविनिवासायेषांते घुनिवासाः। तेषांभावइति भुवोभावे भावात्। क्यप्। द्विचु। नृपतेः राज्ञो महिष्यः प
त्याः अविमहोहिपवृाइत्यो त्यादिकष्टिषचु। चिवुकुघ्नुः। विकुष्टवत्यः न्रपं वा आहृतवत्यः। हा स्वामिन्निति तत्तथा केशान् लुलुंचुः। र्णाङेत
वत्ये ऐतेलिट्। ताः पेतुरित्यो वाभ्यासलोपौ। तासां वं धूतावं धसमूहः। न्मामजौ स्तवपृषिशारीरांतिजघुस्नादितवत्यः। विभूषणानि हारकर
कादीपि ते न्मुमुचुः। मुक्तवत्यः। ह्वमायोमुविपेतुः। वलयानि अवेधव्यचिह्नानिव भ्रजुः कणितवत्यः। एते लिङ्। ताः पेतुरित्येवाभ्यासलोपौ। तासां
विधूतावंधसमूहः। न्मामजनवं घुसहायेभ्यस्तल्लाताः महिषीः सांत्वयतीसा। त्वंकारयतीति णिचा तेदशरथं मृतं तोलेन्यक्षिपना निद्धि स्तवनी॥

म॰टी॰ आभुशीघ्रं माभूत्पूर्त्ततेति तिद्ध्ये लुङ् पुषादि चाद् ङ् । कस्मात्सद्धिपदित्याह मरल प्रतीत्तानेन संस्कारः । कर्त्तव्य इति सा भरतं प्रतीत्ते ईढ्ढेते ।
।१२८। ईढ्ढि प्रमिल्यां चेत्युपसंख्यानात्परः । हृतो प्रयास्याययेत् । प्रहितवती ॥ राजात्मजं भरतं मातिनीषु । आनेतुमिच्छु । अन्यथा केकयीचे मुरख्याद्गूर
तेपि वैमुख्यात्ङ् ता अपि नानेतुमिच्छन्ति तत्रापि मंत्रिमतेन न स्वमतेन पुमः । ते वा मंत्रे समर्थत्वात् । सुहृत्तो । भरतोपि मातृकुले वसन् सखिभ्यो मित्रेभ्यः
१८ आख्यात् कथितवान् । ख्याते र्लुङ् । अस्यति वक्ति ख्यादिनाल्लेरङः । क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञायां चतुर्थी । किमाख्यादित्याह
अहं स्वप्नः सन् नभस्तो नभस्तलात् । आकाशात्पतितं विवस्वन्तं आदित्यं स्फुरन्तं ज्वलन्तं निरीक्षां चक्रे निरीक्षितवान् वट्टे ढेरिजादेरित्यात् । उत्तम विष
यस्तु प्रमत्तावस्थायां चिन्त्यात्तेपातं परोहेलि द्वापश्यन्नवितर्क्क यत्न । ज्ञो दोषः । घस्यप्रमाद मनिघं । अधि ॥ पदानेहू ताः । एत्य आगम्य भरत
माहृकुलमित्यर्थात् । आद् इः पूर्णादिदोः क्त्वा प्रत्ययस्य ल्यपित्व किं चनहूपं तं भरतं पर्थवचनमशिप्रचनत्वा विनिवेतः । अर्थयते नेतिलोच ।
घञ्चौ भ्रलोते र्यलात् लुङ् चङि द्विर्वचनं । स्तवतिभ्रलोती अभ्यासस्येत्वं । आत्यपिको । अपत्यो विनाशः स प्रयोजनमस्येति तदस्य प्रयोजन
मिजिठकूापिताते ग्लानः स्त्वंइ हुमिच्छतीति आत्यपिकं वचनं तामितिगतित्र ठू । त्यादिनाकर्मसंज्ञा । भ्रलोतेः श्चाद्कर्मकत्वात् । अर्थमितिक
मुरा । क्षितन्तमभित्यनेनाप्रयियासयंतप्रातुमेषयंतः प्रयातुमिच्छन्तं भरतं प्रयोजितवन्तः । स नंतत्ययंतो यात दाश्रसौ भरतो जातां जिहिषः । जाता
आजिहि षा गमने धा यस्यसः । आहितोइदितोनुम् । तस्मादहितुमिच्छतीति सन्नाइट् । अजादेर्द्वितीयस्येति हि शब्दो द्विरुच्यते नकारस्य नन्द्राः
तिप्रतिषेधः । अभ्यासकार्यं । अनुस्वारपरसवर्णौ । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः तापू । आहिष्टागमनवीना । तस्मादेवात्मनेपादिभ्रो लुङ् । उ । कोटमा राम
वः स्मरन् । मठिकटिञ्जोकइत्यस्मादात्मनेपदिनो रूपं । अनेकोर्थद्वात्नां गुरुत्वात् पितामह [redacted] हादीनां अधिगमर्थेति कर्मणि षष्ठी ॥ वंद्यात्कुःस्व (१२८)

प्रदर्शनेन अकस्मात् पितृहन्तारममनेन स्नेहवशात् चेतसि समाकुलत्वाद्भरतः एवं चूनं शंकिष्टाशंकिष्टाशंकितवान् । इत्येतद्भिन्नवानित्यर्थः । शंक
ते रात्मनेपदितो लुङि स्तूपं । कीदृशान् आमेडुषः । अपायं विनाशमागतान् । आपायं सदृवसेत्यादिना क्वसुः । अतयकहलि त्येवाभ्यासलोपो । अस
हं घुः कश्चित् व्यसनमापन्नो भूदिति मक्षतेन स्तस्य मोमायुसारंगगणाश्च श्रृगालमृगगणाश्च सम्यगात् कूलं नायासिषुः । नागताः । येते लुङि यमरमे
ति सगिटौ श्रृगालाः प्रदक्षिणं गताः मृगाश्च सव्यमित्यर्थः । भीम मुदे जनमरासिषुः । रसिताः । रमे । परस्मैपदिनो लुङ् ॥ अतो हलादेरिति वृ
द्धौ स्तूपं । नरामेः तस्मात् आत्मनेपदित्वात् । सन्धो ॥ समरतः प्रोषिवान् मातामहकुलात् प्रोषितः । सन् । आपायामित्यादिना क्वसुः । यजादित्वात् संप्रसा
रणं द्विर्वचनेनावस्थेकाताद्गुणसामिति इट् । पुरमयोध्यामेत्य आगत्य प्रवेत्य नूपुरमित्यर्थात् । प्रजांश्च विष्ठः । घोषशब्देनाश्रुत्वावात् श्रुतवानान
नो घजन्यं जनसमूहेन जन्यं शङ्किशसि च तियति जानीनामुपसंख्यानमिति जनेध्वन् । तथा चेदद्य नीत्राकर्णापामासनश्रुतवान् । प्रातिपदिकाद्धा
थ इति णिचा तदंतान् लिट्याम् इति आमंतेन्त्य यादेशः । वनचोपलेभेनोपलब्धवान् । वाणिजाय एपजीविनोयणय यान्यणानाभात् क्रयविक्रयव्यव-
हारस्योछिन्नत्वात् । पणीतीति वणिजः । पणेरिजादेश्च वः इत्यौणादिकः । पण्यमइति पण्णाः । नित्यं पणाः परिमाणे इत्यप् व्यवहर्तव्याः । इष्यते प्राप्य
ते वणि[redacted] मिनीत्यया । लाभाः परजिति इण्णा कमेति अचा पण्णानामयाः पण्णायाः तान् । पण्णायामिति पाठांतरं । वणिजो वस्तुतः संव्यवहार
विषया नोपलेभो संव्यवहारकुशलाः साधव इति मृ पादिषु स्तुत्यर्थयनिनास्याह च यत्नियरतोर पितद्यादेवाय प्रत्ययः । अः । प्रत्ययादित्यकारः । टा
प् । वणिजां प्रलापानिति तृतीयः पाठः वणिक प्रसारकल्महानित्यर्थः । चक्रंदुः । ते भरतं गृहं गतं आप्यर्णा समीयभूतं समेत्य पठौ कि चाक्रोशन [illegible]घा
न्नृपति मुद्वेर इत्यर्थं च क्रंदुः आहूतवत्यः । हा स्वामिन् महाराजन् क्वागतोसीति । उपागतं प्राप्तं अस्रं अश्रु जलं पातंतीताः एवं विधाः पुरंध्रीतन इति योषाः प
चायुचुते च तं समेत्य नृपतिं चक्रंदुः । पुरोधीयतातिपुरोहितः मिष्टादधाते [illegible]षां योधानां ते पुरोहिताग्रहिः । अमात्यबन्धः सहार्थो सहराकार्यं भु
भवंतीत्यमात्याः अमेहक्कतसित्रेभ्य इति निपातान् । अमात्यपुरोहितो मुखं वधानं येषां योधानां ते पुरोहितामात्यमुखाः । अमात्याजायदतत्वेन पितृ
रोहितस्याम्यहितत्वात् पूर्वनिपातः । विदद्धमःप्रुः नाशोकेन प्रतिमूर्ता मन्येगराशिरेये षामिति । दिद्धौ समरतोपदासमीतं रामलक्ष्मणौ चपरीतः । सर्वे

भ·टी
११ टी।
19

तोऽदृष्टत्वमागतः । दृष्टमिच्छन् । तां स्नुषामदृष्टांसन इति तङ् । हलंताच्चेति सनः कित्वे स्यजिदृशोः । न्यसमनभवति । नैतृत्त । न दृष्टवान् । तदारोनुधमानः अ
त्यर्थं तुदमूयङ्रूपं । अभ्यपृच्छत् । दृष्टवान् । नेत्तत अभ्यपृच्छदिति भूतसामान्यविवक्षायां लङ् । अन्यथा कवेः परोक्षत्वात् लिट् स्यात् । अथेतस्मिन्न
स्तावेय यावत् यादृशं वृत्तं भूतं तत यावत् आख्यातुं कश्चित् वेत्तः । प्रवृत्तोहि तामात्यमुख्याः अस्मै भरताय । ख्यातेरुपत्यतीत्यापिना छेरङ् । आतो लोपः । आरव
ह्वा समरतः उद्धे मेहा धुनि नाके कया च मुहुर्मुहुः भूयो भूयः उपालब्धवान् उपाङ् पूर्वो लभि उपालंभे वर्त्तते । तस्मादात्मनेपदिनो लुङ् लो ऽकीर्त्ति सि
जौ पित्वं चेत्व श्चेच रूपं । श्लोके च भूत्यो अविरतमजस्रं त्यमाङः तीनू ॥ नि मग्नः । मस्जेर्लुङ् । मस्जिनशोर्झली ति नुम् । तत्रापि मस्जेः त्यात् पूर्वं नुम
मिच्छन्त्यमुस्यं संयोगादि लोपार्थः हलंतलक्षणा वृद्धिः । हल्महतां समुदायत्वात् तिपत्यर्थं मित्युक्तः । कीदृशः आवद्धा भीम भृकुटी विभंगः । भ्रमेस्व
ङ् री त्यौणादिकोङ् । कुटे स्त्रीलिंगे भावे इक् कृष्यादिभ्य इतीक् तदंतात् कृदिकारादक्तिन इति ङीप् ॥ भ्रुवोः कुटी कौटिल्यं भ्रुकुटी इकोह्रस्वोऽङ्योगा
लवस्येति ह्रस्वः । तस्या विभंगो विरचनं । आवद्धः कृतः त्र्वं घेनापासप्रवृत्तेन मीमो भयानको भ्रुकुटी विभंगो येना यस्य वेति । श्रोरवीपमाने अत्य
र्थं स्रू पमाने अनुलोलो हितैरौद्रैः भयानके भ्रुकुटीविभंगेन । नेत्रेयस्यसः । श्वयतेर्यङ् विभाषाश्वेरिति वा संप्रसारणं । तद्रूपात्तेभमाह । न्यपा
न्यादि । नयप्रस्मृजो रामलक्ष्मणो ससीता सीतया सह वित्रिकशातुः क्लिशो सभारमनोराज ॥ म्रियतेर्लुङ् लिङोश्चेति तिपमान् तङ् भावः । विध
वोः वधो मतीति नविना मवन्यो जानाः श्रो च्योः श्रोचनीयावयं । अयशो माजून् त्वात् । अहलो ऽर्चयितः । ए काय इति पागमनं । श्रोकनीयावयं । ए
नाच्छतो पश्चयोग इति । मृष्या न्मपा । न विद्यते न्द्रूपोयस्या मिति । न औ स्त्यथानामिति बहुव्रीहिः लघुत्वं राज्यप्रार्थनाल क्षणां केकेयपुप
जां केकेय्याः पथमं श्रयनं नान्यस्य कस्य चित् पूर्वं ज्ञानं ग्रुपज्ञोपज्ञा उपज्ञा आतश्चोपसर्ग इति स्त्रियामङ् । कर्म्मत्वणा षष्ठी । के
कय्या उपज्ञेति समासः । उपज्ञोपक्रममिति तत्पुंसकत्वा । वत्तत कष्टं बहून् मेधं कुकृदीर्घा त्केश मरणा द्यनिष्टानां संभवात् भवत्वकृत राम
एवायं प्रयोग इत्येतत्यैर्दिहरन्नाह ॥ ॥ नैतत् ॥ यदेतत्केकय्यनुष्ठितं तं मतमभिप्रायः न मक्केतन्ना नाहमस्य मग्ना निष्प्रमुरिति अस्म ११ टी।

छद्दात्मएषांनामराशीरितिकत्वा प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य मादेशः ॥ नास्मत्त्वत्तादनुष्ठितमित्युत्रेपमित्यर्थः ॥ इत्येवं बुधानाः सहस्त्रशोबहु
वानसोमरतः शापथानुसंबन्धयकारणानि अशप्यात्। कृतवान्। अमेकार्थत्वाद्धातोः। शायपे दैवादिकस्य उत्तपदिनोर्लिङि। रूपं तु द्वाशुपमानः
आह्वयन्‌चाश्रशद्धि देवादिकः अनुदात्तेत्। पितरं सरामेंद्रातानहाराभेति लुङ्यनमुविलुटन्। लुटयिलोटनेदेवादिकः परस्मैपदी। सश्लोक
इति शाद्यपरिहारार्थे रोरुदावान् आत्मर्थे रोदनरोरुदायङंतः। अथान्यपादित्याकारः अतो लोपः यास्यहलः। साविद्यमेयस्येतिमनुप्रानस्त्वा
सविवाश्रसान्याः कार्येषु संवंतीति सचे। विम्निल्योणादिकृदवन्। तिम्भतं स्वस्यपंतः स्वस्थं कुर्वाणाः नत्वरोतीति। चू। नेरेंडु दशार्थेस
मृहः उद्वाहितवंतः। भ्रुविशुष्मामारोप्या। वहिंरतमीवितरापथौत्रे इष्टव्याः पजादित्वान्सप्रसारणं। आरात् नातिदूरे दिधत्ते यंतः दन्धामिढ्तः प्र
योजितवंतः दृहः सन्निदादर्थोलोर्थः। भवाव। वे त्वौ प्रयोजकव्यापारे णिच्। अंते विताशे भवाया। आहूतिः दिगादित्वेघत्। तो मंत्याहृमिहावयितुं स
विप्रावाप्सरणोः सहिताः सचिवाः चिचीषयांत्। चेतं निधात्वमिक्तः प्रयोजितवंतः। किंतत अघ्रयात्र जातं पझेपयोगिपात्राणां स्रुगादीनां स
मूहं पदटुकूलं विरचितानि कृतन्दधु जानुदद्धिपन्‌ उहतवंतः। येनिधुक्ताः क्रिपेस्तोदादिदानीकस्यमहणं। वेणु मृदंगकांस्यवंशमुरजको
स्यउत्तालमचादयन्। वादित्वं वंतः। वेदर्पितस्यैव प्रयोगः। जातिप्राणिनामित्येकवद्भावः। हृद्धीयंकं सीयंत्रपुणा दृह्ढ्रु न पुनस्संयोगत्वात्। तत्रा
हिप्राणिनां बुर्यांगाणां द्वंद्वैकवद्भावः। मार्दंगीकपानविकम्पितावहहिहनिकमिकपिभ्यः सः इत्योणादिकः कंसशब्दः। तह धीयंकं सीयं त्रपुणा हृद्भुत्वो।
प्रकृतिविकाभावे कृतस्याविकारइतिकेसौययस्सव्ययोर्येलोलुडेनिद्वस्यलुक्। पत्र च प्रत्ययः। कंकून् शंखवान् तारानेद्वे सौरघ्नीन् अधमनु
शद्विजवंतः। पाचेत्यादिना घमादेशः। तथा चंदनकुंकमानि आनयन्। आनीतवंतः। सर्वत्र लङिरूपं। अंते पिंदश्रीयत्राह। श्रोत्रा॥ अजिन
केशा मांस चर्माणि प्राकशिरोयस्यनितंप्राकृशिरसंशवं निधायस्यापयित्वा पश्चात् श्रोत्रादीनामावदनं प्राणपंगत्वादेकवद्भावः। वृत्तवदीत्या

भ.टी
।२०।
20

दिसृत्वस्यानंतरं येन राचेति प्रकृतेराकारेणासेसोणादिकं रूपं सह कंसस्तु वर्णो कृत्वा संक्षिप्त्यावेन्यस्य अग्रगत्वं गेष्वपमात्राणि स्तुमादीनि यथावि
धानं यादृशं विधानं कृष्णुगृह्णशास्त्रे। अत्विग्याजकः अत्विगदधृगित्यादिना निपातितः ज्वलनं वित्तं तदृशं अग्निं महावत्महोतिस्म। कृतेपिंडोद
कदाना स्थितं चपेदक्षु षितिप्रजाभिषेके आदिकर्मणि क्तः। हिलात्यत्काजहातिश्चत्कीतिहि तादेशः रामं प्रत्यानिनीषु प्रतियमानं त्रुरे
क्षुः विनयेके न प्रसीदनयानभयादर एयं वनं प्रयात। गतवान्। भरतः सपौरः सहपौरैः। अयोध्यामवेज्ञीनेः मयैकेन प्रसाद्यमानः कदावि
वागमिष्यतीति शीघ्रा। जनैरर्हं नुमतैः भृः चकासां चकार शोभमने स्मात् हेतुः क्रियाफलयोगेपि नात्मनेपदं। आम्प्रत्ययवत्पूर्ववद्ग्रहणानुवृत्तेः
चकासेश्च परस्मैपदित्वादिति विधिनियमो स्थितो। शत्रुघ्नायमानो। अपूर्वी धेः शीघ्रेः सर्ववृद्धिः मठिति गच्छवृद्धिरित्यर्थः। मत्स्यादित्वा क्यङ्। ङित्वात्तङ्
। कक्तुभो अश्रकवानेः दिग्गो व्याप्तवद्धिः अप्सोतेः सौवादिकस्य आत्मनेपादनो रूपं। अपंथानमुपेत्यस्यैः वद्धुत्वाद मार्गमपि दत्वागतेश्च क्वचूरित्या
दिना समासांतः प्राप्तः न तत्समन्यस्तुगादिति प्रतिषिद्धः स नूपथो विभाषेति विकल्पितः। क्रोकाद्धतोरम्भः पेपेचकासांचकार भृः। भृ भेति गुरो
श्चहलः इत्यकारप्रत्ययः। चकास्तेदीप्त्याविति तस्मात् कास्यनेकाजग्रहणं चुलुंपाद्यर्थमित्याम्। नागेंद्रश्राश्वमिति द्वंद्वः एकवद्भावः। अगात्तर
स्यनपूर्वनिपातः। वद्धुश्च नियमइति वचनात्। तेन समेनोगत्वात्कृते कत्वद्भावेन मिश्रे युक्तेः पूर्वसदृशेत्यादिना तृतीयासः। 13 छित्वा तेजनाः गच्छ
नेः। जिव्रातङः। कर्तुः क्रियाफलयोगात्। विभाषा चेरिति धातोः कुत्वं एरनेकावङ्नियामा देशः। तच्छिविच्चिरइति पाठांतरं पुत्रैः वनानीतिहेतुवे
ना कथितं कर्म। ततः ससक्तः। स्नावतः। स्नातेर्लिठि उस्यपदंतादिपररूपं पित्वन्यिप्रियकुः। उदकाजालिनानपितवंतः। श्रीणातेर्लिठि इयक्ता
देशः। आपगास्तु नदीकुपतन्कृत्वा पुलिसेकनानिद्रुत्वा आरेकुः। आरविताः। ओरेमुरिति पाठांतरं। क्रोकापनोदनार्थं कि यत्तमपि कालमा
रंमतिस्म ध्वाङ् परिभ्योरमइति परस्मैपदं। अङ्गं के विस्त्रहे ... यांसमाप्सितं विशस्त्रां कुः विश्रांताः॥ संप्रा। नमसा यगाधाः नमसा याः आपगायाः आप्य राम ।२०।

भ॰

विवमितमिचस्मिरस्त्रिलमिनमिनपिपत्तियनिपण्णिमहि भ्योः सनन्य स्थाः स्मारणात्परपंताम्यमनिसाभ्मनमसातरसायाऽइतिपाठं ततरंनत्रतरसाचे

गेन आयगाया अर्थात्तयः।यथुः गताः।गंगेतिगनाम्पदे रित्योरणादिकोगलाविगाहिनुं विगाहि ध्यामहऽइतिरुत्वाचायामुनमंत्रुायमुनायाऽदेभ्युरणं

पुरणपहेतुत्वात्।ईयुः।भरद्वाजमुनेर्निकेतमाश्रममीयुः गताः।ऽदूरणपण्णितियत्वां अभ्यासस्यदीर्घऽइणः किती तिदीर्घत्वांपस्मिन्निकेतेरामोविश

श्रामासमेत्यमिलित्वात मीयुर्जिनाऽइतियोज्यां फलवद्विभूत्या फलवतां वृत्ताणांसमृध्याहेतुभूतयावृताशनायाः।व्यपगमवृ भुक्ताः अशना

यायादिनानिपातितः।व्यास्यनुम्मैलवारयत्नवि असेट्टैवादिकस्यरूपं।उदन्यांपिपासांशिशिरैः शीतलैः पयोभिः।वाधां।।तेभरद्वाजमुनिं

साशिष्यशिष्येः सहवर्त्तमानं।ऋषिंमुः।प्रणमंतिस्म।विनापाद्वि नयेनऋसमुद्रपार्थत्वात्गमोवोत्तरपदेपदोदेशः।पादितियोगविभागाद्वा

कीदृशं।अध्यायमंतपाठयंतं।।कान्वाचंयमान्मौनवृतान्।वाचियमोत्रतऽइतिरवचूत्वाचंयमपुरंहेदशोवेतितिपातनात्पूर्वपदस्य अमंतता

स्थंडिलशायिनश्चभूशायिनः।चूतऽइतिणिनिः।पुष्युत्समाप्तान्।योकुमिच्छतः।योगाभ्यासनिष्ठानित्यर्थः।अनिशं अविछेदेनमुमुक्षून्च

मोक्षाभिलाषिणऽइत्यर्थः।अतएवयोगाभ्यासमिच्छन्।।आति।अतिष्यर्थे आतिर्थ्य।अत्रयातादि।अतिथिर्यप्रष्टाएभ्योभरतादिजनेभ्यऽ

तिसंवदानेचतुर्थीपारिभिर्विवक्षाः।निर्वर्त्तुमिच्छोर्दातुमिच्छोरित्यर्थः।।निष्पूर्वोवपिर्दानेवर्त्ततेधामश्चथिमत्रः धाम्नातेजसाश्चथिमापृणु

वेयस्यतेनसोवहिर्निर्गतत्वात्शरीरंपृथुजायते।तस्यभरद्वाजमुनेर्योगवलेनपुजसमाधाविन्यस्यरूपांकल्पद्रुमाः फेलुः।फलितांः

भन्त्यात्रपानादिकमित्यर्थः।हूफलभजत्रपश्चेत्येत्वमभ्यासलोपश्च।वासांसिचवस्त्राणिउन्हऽरुः।उद्वहंतिस्मायजादित्वात्संप्रसारणं।अ

दिमाद्विातानिम्रदुवोनुगजाति।डुाप्ठिमेवंतिदेर्घ्ययुक्तानिपृथुपृदुदार्यशाद्वेभ्यः पृथ्व्यादिभ्यऽइमनिचपृथुमृदुशद्वेयोः

म.टी
।२१।

रक्तो हलाहेरिति रादेशः। दीर्घशब्दस्य प्रियपथ्योरित्यादिना द्राघादेशः। पश्चात् अनुपू। आज्ञां। तस्मिंस्तपोवने तिलोत्तमाघाद्दिव्यवनिताः आज्ञां
गताः आज्ञामादेशं मुनेर्विशीश्रुत्वा प्रतीक्षवत्यः प्रतिपूर्वं इक्षिरेतेहरोवक्त्रेने। तस्य लिङि रूपं। विनयादुपास्थुः उपस्थिताः। पादप्रक्षालनताहिदानेन उ
पस्थाने कृतवत्यः। उपपूर्वात्तिष्ठतेर्लुङ् सिचगातिस्थेति सिचोलुक्। आसिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति झेर्जुस्। उस्यपदान्तादिति पररूपं। जगुस्सरागं।
सरागं गीतवत्यः। ननृतुः सहावंसहं शृंगारचेष्टनं कृतवत्यः। सचिभ्रमं नेत्रैः सविलासं वल्गनाः। उदारमूचुः। आगतां अस्य मुक्तवत्यः। वाहा॥
ततो वनितोपस्थानानन्तरं अवकाशप्रदेशे यथाभिमते। वस्त्रान्नपानं सर्वो द्वन्द्वो विभाषैकवद्भवतीत्येकवद्भावः। शयनमित्याधिकरणे
ल्युट्। नानाकृत्वा पृथक्कृत्वा तु विरेपत्नीपं। यस्य यावदभिन्नचिन्तितं तत्तथैव संपादितं। कपोलेः। प्रीतिमान्यनिस्तान्भरतादीनाहस्मोक्त
वान्। किमाहाहानिवद्धं परिधत्त वस्त्राणि। वसनाच्छादने इत्यस्य विधौ लोटि ढुलोजस्त्रकुलीति सकारस्य दकारः। आधुंउपविश्य मनः। अ
मोः पूर्ववत् आयः। अन्नेरवादत्त अद्यादिकं। पानादिकं पिवत। पिवतेः पाघ्रादिसूत्रेण पिवादेशः। शेध्वं स्वपित शयनात् सर्वत्र विधौ लोट्।
तेनुक्तं। तेनरतादयः स्वस्ववमिति क्रियापि घोषणं। मक्तवेतः। वासांसि च्यापरि च्यापरजनीमुषित्वा रजनीरात्रिं वसनिवासे वसातिल्लुघोरि
ट्। कालात्यन्तेति द्वितीया। प्रभाते द्रुतं मन्दाकिनीं नदीं समीयुः। संभूय गताः। समघ्नाः। अपि द्वित्राध्यानः संगताः अध्वन इति आदिसमासः। उ
पसर्गाद्ध्वन इति समासान्तष्टच्। रघोर्जीति द्वन्द्वैकवद्भावः तेन सहिता नामा इति पुंवत्कर्माधार्थिवादित्वात्सः। अन्यथा समगात्वात्समुदायस्यैक
वद्भावः स्यात्। रम्यवनोरमणीयवनारमणीयजलो॥ वैरवा॥ वनो मंदाकिनी गमनानन्तरं वैरवानसेभ्यः तृतीयास्त्रमिभ्यः चित्रकूटेरामो हीति हीं
श्रुत्वा रामवाक्त्रो॥ चित्रकूटनामामममहिंपर्वतं प्रतिलक्ष्यं अभिमुखं भूत्वा रव्यानेत्यादिना कर्मप्रवचनीयसंज्ञा तत एव कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।

राम
।२१।

११

तं लक्ष्मीकृत्यानं हिरोजगन्तुः। अंहतेर्लिटि द्विर्वचनं हलादिशेषः। अत आदेरिति दीर्घः। तस्मान्नुड् द्विहल इति नुट्। विशिष्टं जानपदं त्रिसंघे कूजन्त्य
दिगणां। अभ्रंलिहाग्रं। अभ्रसविधमिरवरं वहाभ्रे लिह इति खश्। अरुर्द्विषदित्यादिना मुम्। रविमार्गभंगं यश्चैत्रस्तत्वात्। स्वेमार्गनंगोयस्मिन्न
द्वाविति। द्वलौ।। वेलौ चान्द्रद्वासोमित्रिस्तस्यौ। स्थितः। शापूर्वोः खय इति खयः शेषः। कीदृशाः ककुभो दिशा त्रत्तु वानात्। आह्लादयतः उत्तरादिक
स्यामयपदिनः शानचि तद्वदादेशे च रूपं। आर्गभृंगस्य बविकारं चघन्तुर्विलनत्य आरोपितमगुणं कृत्वा चाल्मापीत्यनुनासिकलोपः। घवध्वा। एगहवं घन
इत्यस्य ल्यपि। अविशद्याकारलोपस्तु वष्टि वागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। धाञ्कृञोः क्तिनि नह्योश्च। बहुलत्वेन शोनकिरिति। सिसेत्याम
पिघुः संग्राममपि नुभिक्षुः संग्राम घुड् इति चोरादिको णिच्। तदंतस्य सनि श्रथमस्यैकाचो द्विर्वचनं।। क्रीनेषुसक्तीद्राशरः अक्षिलीचमुवो च। आक्षि
स्तुवे। अचतुरेन्यत्र निपातितः। उज्जिहानः ऊर्ध्वानपतन्। ओहाङ् गतावित्यस्य जुहोत्यादिकस्याम्रे आमितीवे। पुत्रक्तो। दाशरथिस्तान् स्ववर्गमवान्
अभ्यावेद्य यन्त्रखा चिन्तयन्। आत्मीया अपि कचित्तद्दुष्वुड्योमवेतीत्याह। वीतविह्नइ सुहृद् इत्यर्थः। हिष्टा उक्तितंवान्। ऊहते तात्मनेपदिनो लुङ्। वेद्धि। लेदे
वावितु देकुद्विचे दर्शयन्नाह। पुत्रक्तो तेरामगमन्तः पुत्रकयः उत्तरासंगाः उत्तरीयं नविभ्रतीति क्विप्। विशस्तान् निराश्य चानुपादे रापततः आगच्छतः
।मुक्तेवाह नत्वाहा। शूनेः नीरयान्। वमन्नुन चकृष्ट शोकात्। आगतपुत्रा कान् विवेदिपून्। वेदितुमिच्छत्। अमितसंरंभपपून्।। समम्।। तेरामांति
केरामसमीपं प्राप्ताः स्वके स्वकचपुः।। पिष्टवेतः सम्मूलकाषं सम्मूलं षेकषित्वान् मावधोभागं अनुत्तरखात्यानि मूलसम्मूलयोः कष इति कषिर्तोमूल
कषादि सुयथाविध्यनुप्रयोगः। न्नुदंतः रोदनं कुर्वंतः देहितम नुवेगाः विदद्दृशोकघेगाः ददृवृहि दृद्धा विश्वत्यस्य रूपं। रामवियोगशोकातुराः का
रणान् क्षितिपाले दशरथं उच्चैः कृत्वा मत्तमावेदयंतः अव्ययेयथामित्रानारव्यान इति कृजोरामुक्त्वा यत्त्वं दयथामित्रेनारव्यानमितिनीचैरारव्यांतु
मभिषेनत्वात्। उच्चैरावेदयति।। चिरं पुत्र।। चिरं महांतं कालं कनुणां समन्तुं सशब्दं पुत्रकृत्यनुदिति। त्वान्तुदेः रत्लो व्युपधाद्धलादेरिति किरत्वे विकल्पि

म॰टी
।२२।
22

तेलुद विदमुस्वेत्यादिना किंचं। सरितं समेत्य नदीसंमूयगात्वामध्ये जलात् जलस्य मध्यात् स्नात्वो त्याया वर्तीर्य वाल्पत्नोपेपच मी। धोरमध्ये
षष्ठ्या वेत्यव्ययीभावः। अपं चेत्याद्युतिष्ठलिप्रत। अमृभवतिनाव्ययीभावादितिलुकं तेति षेधस्तारायचलत्ताभ्याम पापेनिके समीये जले प्रत्तं॥
अचत्रुपसर्गोत्तः॥ गोत्रमिच्यायेनीमामिच्यायेद्वितीयायांचेतिणमुलथै। जलमिति अंजलिपरिछिन्नं जलं अंजली द्वौ समाहियेते इति विग्रह
तद्धितार्थेति सः। द्विविभ्यांमे लं जलेरितिठच्। ताभ्यांचत्योकमंजलिप्रदात्। द्वीचे जली प्रमाणमस्येत्यस्मिन्तकोप्रमाणेणद्वयस्य प्रमाणोलोद्विगो
र्नित्यमिति लोपः ततः समासांतोन आप्नोति। अतद्धिताद्विनलुकीत्यधिकारात्॥ अरा॥ अरण्याययाममरणाययानेतस्मिन्नस्तुकोरेस्तवसाध्येपिता
माप्राप्नुक्ता प्रयुक्तवान्। युजेरौ धादिकस्यलडिरूपं। कर्तेमि प्रायेऽपामंयुजेरित्यात्मनेपदं। तोदुष्कोर्दुःसाधोचांचप्राप्नुक्तं एवंचमतिहे धीरस्तु
चेष्टाकेमाग्गः माकर्षीरित्यर्थः। ङुलोगात्लुङि ताति ष्ठेतिसिवोलुक्। किंनुभरममुपितुर्नियोगंङ्गवरणाइत्यस्मात्त्वन्टहोरय। वहासंपादयतिधोलोट।
एवं वचः रामेण कनीयाननुजो भ्राता भरतः आभाषिभाषितः कर्मणिलुङ्। वुवीत्यर्थानुद्विकर्मकता अल्पशक्तादीयस्तुत्। युवाल्पयोरित्यादिनाक
नादेशः। कृती कृत्वा नोपेडिमानोमतानिस्तुतानिकृतानिचानुष्ठितानि ये ने ति स्वाङ्मनेनेत्यविकृत्यदृष्टादिन्वाक्षितिः। क्रस्येचिषयस्येति कर्मणिस
त्मीस त्वमेवं विधः स्वतन्त्रधीमान् वुद्धिमान् येन के पितुरागतं पितुर्यच्चेति वकारात्ठक्॥ इस्तुस्कांतात्कः। चेचादिवचनं न कुर्याः मध्यमपुरु
षेकवचने लिङि रूपं तदाविद्धिषमाने कुले चंशेयस्यापि अन्यस्यापि पुंसः अपिशद्वोभिन्नक्रमः कथंस्यादिहलोके। पुत्रकाम्या आत्मनः पु
त्रैच्छानेवेत्यर्थः। पुत्रशद्वात्काम्यचेतिकाम्यच्। तदंतादप्रत्ययः। टाप्। अस्मात्स्मकमुक्तं चवनं असमत्संवंधिवद्धुमन्ये सेयघाद्भियसेपिरेतु
भ्योमत्रातात्रस्यान नुमतं कथमेवं कुर्यामिति। यदिच मपि स्थितेने शिषे लप्रनुत्वं के रोषिप्रभुस्त्वं अहं स्वादाज्ञाकरइति। देशेणदादिकस्यदीशः
सइतीड्। भा[illegible]मः। गुरुंचवनमनतिवमपीयंविशेषत स्नानवाकपतस्मिन्नप्तिष्टतुवचनमकुर्यणाः यदि जिहेषि। लज्जसे। त्वेद्विवं ११

[illegible]

[illegible]

[illegible]

कल्पं। वृजगाद्य अयोध्यां। ग्राधिपालयपृथ्वी जहातेश्चेतिइत्वेविकल्पितेड़ीहल्याेरितीत्वं प्रः शाहाविति शाभावः। तस्यासिद्धत्वात्हुड्ग्रोहेर्ड़ि:।।वृद्धो। भरतःप्राह
धूर्वहनशीलाधूर्नयनशालेन्यर्थः। अनेकार्थत्वाद्धीत्तनां आजभासेत्यादिनाकिपिराह्रोपइतिचकारलोपः। राज्यस्यसप्तांगस्यधूर्नेत्री राजप्रकृतिरिति विग्रहृयअकृ
रपूधूरित्यकारप्रत्ययः। परवल्लिंगमितिधूरितिस्त्रीलिंगं। ततष्टापू। कीदृशीवृद्धोरसावृद्धाज्येष्ठः औरसःपुत्रोयस्यां उरसानिर्मितइतिउरसो निर्मितइत्यनुवृत्तो उरसोएव
न्यणा। तांतिष्ठतिरामेप्रवाडुकथामुत्सहेपा। कनीयानसमन्नैवसमर्थः।। माकधृषेत्यादिनावेद्हः। सहावुपपदेतुमुन्। गाहीयांलङपिजात्वोरित्यनुवृत्तो विभाषाकथ
मिजिड़ः तिसहेकात्पूर्वस्यलिङ्। सीयुट्। इतोत्। लिङः सलोपोनन्त्यस्य। अतोभ्यांमाप्रयुक्तः। मानियोगपामाङिलुङ्। ऊलोट्लीतिसिचोलोपः। तस्यपूर्वत्रासिद्धत्।
तकुत्वं।। ककुलकीर्त्तिकोपेधूर्वहनेकोपयतीतिकोपः। घत्राघच्।। रघुवंशस्यपाकीर्त्तिः तस्याः कोपइतिसः पूर्वैर्नाचरितत्वात्तस्याएवकृत्वाधर्म्यधर्मीरनयेत्तं।
मरतोपिप्राहस्म। उक्तवान्। पुनश्चाह। ऊर्जो। एतइत्तिस्तुरंगेसेनांगत्वादेकवद्भावः। ऊर्जस्वलं बलवत्। ऊर्जनमूर्क्। संपरादित्वात्क्विप्। साविद्यतेयस्येति। ज्योत्स्नात
मित्सोत्यादिनावलच्।। असुगामस्त्र। अमूनिचरत्नानिराजमांजिराजगृहाणि। एतत्त्वराजन्यकक्षत्रियसमूहइतिदिंतोद्धोएजात्वयिस्थितेसामित्तिम्यांतमेवअत्र
लीकमेतत्। स्वामित्तियन्निमंत्रणेनियोगाकरोनिइ।। इति।। इतिएवंनेगादित्तवंतंकृवंतंभयंरामोराघवोजगादाकिमित्याहाहेभरतमदीयेपादुकेगृहोत्वात्वावाव
जगद्ध्याविधोलोट्।। अस्मरक्त्वदादानिचेतिवृद्धसंज्ञायांवृद्धाच्छः पत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमदादेशः। ततश्चेदृत्वमानोजनौघेजनसमूहेः त्मुतनिस्वित्तविशंकः
अपगताशेषविकल्पः सकलभुवनराज्यसर्वत्रभूमंडलेराज्यंकारयअनुष्ठापयपादुकेइतियोज्यं अथवामतेनअस्माकमभिप्रायेणअत्रमदादेशोनभवतिअ
स्मदोवकुवचनांतस्यविवक्षितत्वात्। तत्रह्येकवचनेइतिवर्त्तते।। ॥ इतिभट्टिकाव्यटीकायांजयमंगलायांप्रकीर्णकांडेरामप्रवासोनामतृतीयःसर्गः।।
मिष्टत्वइत्यादि।। धीमानिति। अत्रस्थितेपिकदाचिद्भरतःपुनरेष्यतीत्येवंबुद्धिमान्समनुरामः। अत्रैवहेमर्हर्षेत्तपोवनंप्रययोगतः। तस्मिंश्चवनपेवने
पाद्यादिभिःपूजितः। दाउक्रोनाममोजोमार्गवकन्यामहरत्। नचापात्यांसुवर्षेणाक्रांतः सर्वंधुराष्ट्रविनाशोयस्मिनस्थाने। तत्त्वीपलाच्छितमर
णयमभूत्। तदीपिगत्तवानरुपेपिवानित्यत्रउपसर्गस्यातंत्रत्वात्केवलादपिणः कसुः।। आट्।। महदरायानी। रंवरुणात्यादिनाहिमारण्यपया

मेहत्वेडोवात्तेको नाम्न्वरात्रमानः। अत्यर्थमत्यर्थम्। सूचिमूर्त्रीत्यानायङ्। समीतिःसह लक्ष्मणाः॥ वोपसर्जनस्येति विकल्पेन सभावः॥ वलात्बलवत्त
याजन्के। हृतः॥ गृहीतदूत्यर्थः। कर्मणि लिङ्। तल्लिपथगत्याप्यहस्ताभ्यां कनापि रक्षसा वैश्रवणशापात् तुंबुरुनाम्ना गंधर्वेण राक्षसो भूत्तेन तुम्बुरुणा भो
कुमिच्छुना भीमेन भयानभियः षुकेत्योणादि कः। तुग्भावपक्षे रूपम्॥ अवाक्। तविराधाख्यराक्षसं कृतां क्रांति नाप्रियमेनापिदुर्दुभं मम अयानके ... तु
कृत्योणादिकः। डुः खे नरम्पतइ मिखलः। तो रामलक्ष्मणौ मुचिनिचखनतुः॥ निखातवंतौ। कीदृशं। अवाक्शिरसं अधोमस्तकं अवाक्शिरोपयेति। उ
ईपादोपयेति गत्यादेः। मुज्जौ मंत्रौ मोरपिलां जांतनशांविभाषेत्यनुनासिकलोपाभावपक्षे रूपं॥ आह्। ततो विराधवधानंतरं रघुव्याघ्रौ शरभंगना
मौ मुनेराश्रममभिहिषतौ गतवंतौ। अहलुङ्रूपं अध्यासितमाध्ययीकृतं अपालाद्गमाश्रमात् ... समं वधिन्या ब्रह्मणे उपमित्ययम्। ब्राह्मोजाताविति नि
पातनात् दिलोपः। द्विहाराताजित्वादि नाङीप्। आरूपे अवस्थाने साधु नुकूलं शरण्यं तत्र साधुरिति यत्॥ शरणो षिणां शरणं त्राणं एषां स्वपितुर्षी
लयेषां॥ पुरो॥ शरभंगो रामस्य पुरो ग्रतः वपुःस्वशरीरं ज्वलने अग्नौ जुहवां चकार। कुष्ठिवात्रम्। भीहीभृहुवामितिश्लुः आमःश्लुभावे द्विर्वचनं
। किं कृत्वेत्याह। प्रद्युपकृत्यपि त्वा किं आ राम समीपे मुनी स्थानाम्नो मुनेः केतनामाश्रमं तत्रवासमुपकल्पेयेति। नवाकिमर्थमत्रावस्थानमिमितिवदः६
हा। पूर्ण। अपिनामपूर्वं समेष्यथ। आगामिष्यथ। आङ् पूर्व इण् आगमनेवर्त्तते॥ एत्येधत्यूठ्स्विति वृद्धिः। इत्यस्मात्कारणात् अभ्यागतेनेवपमा
सिष्यहि। स्थिताः। अत्र मेर्लुङ् रूपं। अस्मदो द्वयोश्चेति एकस्य कत्वेवद्धवचनं। अस्मादागमने किं तत्फलमितिचेदाह। दृष्टास्य अनुना
दृष्टानवद्य अस्तेर्मध्यमपुरुषबहुवचनं अभोरङ्लोपः। स्वस्तिकल्याणाचे पुरुष्यम्। नमः स्वस्ति स्वाहेति दिनावक्तुर्थीवक्तृवचन समासे। स्वपुण्येनवि
जितां लब्धां गतिं जन्मयामः। व्रजामः। राम न्वपत्ता वित्पुरवतीरः। तद्दृष्ट्वा पापस्यामइत्यत्र वयं स्थिता इति। तस्मिन्नु स्तं तस्मिन् शरभंगकृशा
नुसाहूते काशिना यी भूते। विभापामानि कार्षा इति सातिः। रामानुती भस्य मुनेः सन्निधौ समीवेय पर्णशालायां पर्णकुटीयां वासं तं ...
पिता वाक्त्यकृत्वा धिकासमस्यदृशिमादस्मन्निशमाश्रमा॥ पर्यष्ट सदातपाधनान्मुनीन्जपाससितं॥ वसंषु वासन्तयं कुशसतोसाधुषु

पश्यतिधीत्यादिनापञ्च। निवसन अपपान॥ संक्षिप्तिर्यतु इति संस्तरः। उरश्छदोरथ। पर्णानिमिसंस्तरोयस्मेतिपर्णसंस्तरः। प्रपापान्थायेशाप्या
याः। उपाध्याय अपादाने परीप्सायामिति मुल। शाप्यन्ते आस्यामितिशाप्या। संज्ञायामित्यादिनाकृपश। त्वरयासुखधावनादीन्यपिनहत्वामृगान्नि
घ्नन्ताडयन्प्रहिंसादिना संघसारणं। तत्रापिनापार्थावधदत्साह॥ आनिपातितं। दं घात्युदषहांता समाहारस्याप्र। आश्वेहंयन्
र्वेदंच अधीयानानेपठत४ इञ्। आधिपूर्वैषलक्षिशान। अधित्रिरूपं। नत्वोके निषधोप निषधः॥ सामान्या अ सामुसुमाधूर्दि
जानुत्तत्रासाधुरितियन्येवाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावः। सार्नपन्नपूजापन्न। शूल्यमुरवां। चर्मासंसुभुजे। मुत्तकवान्
शूलेउरवायांवस्थाल्यांसंस्कृतंसंस्कृतं। शूलोरवायान्। भुजोनवनइतितङः। किंकृत्वादेवमानृकृत्वादेवेभ्योदत्वातदधीनं कृत्वादेयत्राचेति
वैकारान्सासि श्वाहोमवान्। होमोविद्यतेयस्येति। कुमाग्निकार्यइत्यर्थः॥ वसा॥ असौगमोवनेष्वानभ्रमन्तवानितिवत्स्यमाणोनोक्लोके
नसंवधः। वसानः पारद्धीनत्वस आच्छानेतिरत्वचौवल्कलेभ्रत्यगेतत्र कः नचादचिरापहतइतिकन्मतत्रिभेतन्तुल्यसर्वाणीणसवे
गानिमृत्युमाणोनकेनसेव्यः व्याघ्रवत्येति तसेवेत्यादिनारवः। कोडिरः कोडोस्यास्तीति। कोडं गादीरन्निरचौरः। खड्गिकः खड्गोस्यास्तीति अन
इतिठनो। खाड्गिकइतिपाठांतरंतत्र। खड्गः प्रहरणमस्येति प्रहरणमितिठकुशाङ्गी। सधनुः गनुवेवानतनुशरीरंत्रापतइतितनुत्रं। आतोनु
पसर्गेकः। संसर्गेमनुषाप्रिनद्धकेचचइत्यर्थः। सएवविधोविश्रान्तःवासानामन्तेन। हिचा। आशिताः स्तताः॥ गावोयेषुभवेतितृणाद्यायत्र
उपेषुद्वादिष्टत्रैणारवः। पूर्वयदस्यचमानत्वेनिपात्यतेनान्यरण्यानिहित्वायेषुवनेषु फलैराशितंभवेआशितस्यभवनंतहित्रिवर्तनं। कौन। आ
शितेभुवइत्यादिनाभावेखच। तेह्यानमत्र अम्भवमेतिगत्यर्थोधातुः। लिठि आतआदेशेतिदीर्घेतस्मात्तुद्विहराइतिनुट्। दंदह्यद्रकारिः कालानां
हेतालुपसहेत्यादिनादंशेर्यड्। तदंताद्यजजपेत्याहिनाऊकः॥ वामौ। तेष्वेवनेषुभ्रमनेनैकठिकाश्यामान्ताठ। गतवान्। आटरम्यामस्यानआहेरिति

म०टी० दीर्घत्वं ग्रामस्यांतिके क्रोशमात्रे त्यक्त्वायतपोभिः स्ववायेनि च संततिमेनेकठिकाः। निकटे वसतीति निठकु। तेषां ग्रामसमीपस्तपोवनानि कीदृशाः व्रीती
२५ न व्याघ्रादी प्राखेः नानाजातीयः अनियतवृत्तयः शरीरमायस्य ये जीवंति ते व्रात्याः तेषां यत्कर्म तदपि व्रात्यं तेन जीवति इति व्रातीनाः ते ग्रामे
वान्यत्र माव्रातेन जीवतोऽतीति। स्वस्तु तेषां व्यालाहिंस्राः। उपघातकाः। तेषु दीप्तास्त्रः ज्वालदामुधः सत्वमीति योगविभागात्सः। स्वश्चेनः स्वत
25 — वतः। रिपतिपृजयन् सोमपापिन इत्यर्थः। स्तुपजोर्द्व॰ निप्र। शस्त्रा। नसंये। गान्द्र संतादि जपजोपघलिश्चेघः पर्षद्वलानिति पर्षत्सेति हेना। अस्मा
त्यर्षत्वे स्निह्यतीति मदभद्रसोः दित्यत्र पर्षेर्वहिकादेो णादिको। दिः। पर्षन्नतत्रयदिरजः कुष्यास्तुति पर्षदोवभाजिति पद्यतेतदा पर्षल्लवि
द्यतेयेषा सुत्त्वैनाति तिवलचू। अत्र परिषोदतीति परिषन्न छिवंतो पदापरिपद्यषा मुला आहि तोलिन दापरिषद्बलं सहायो येषामिति वकुव्री
हिः महाः अञ्जेः महाव्रात्यागौः। कुमहद्ग्राम न्यतरस्यामितिठच्॥ तैः सहाट॥ परे॥ परे चविपरस्मिन् आगामि नि दिवसेऽन्यर्थः। अघत्य
स्मिन्नहनि पूर्वे द्युः पूर्वस्मिन्नहनि अन्ये द्युरन्यस्मिन्नहनि चिरातिक्रांते विरमामिनि दिवसे परेद्यवीत्यादिषु दिवसेषु मनीडुलांदृढ्दे
पोऽदयाप त्वैपो चिंतयन्स्त्रियंभावुकतां पूर्वद्विया विपत्स्वभाव निर्मुक्तेवादस्तथाम्नातासदैन्न स्त्रिपोभवतीति स्त्रियंभावुकाः आघस्तुभगेत्यधि
के त्यकर्तरिस्तुवः स्त्रिवस्तुवल्लुक आवितिरवुकञ्। तद्भावः तामप्राप्ताः गतः। अर्थान्मनीडुलां मेवं। परेद्यवीत्यादयाशब्दाः पहदिनानियानिता॥
याति। जयन्मंत्रमितिसामर्थ्यल्लभ्यांसंध्याकालो धिकरणीतेनात्यंतसंयोगे द्वितीयासप्तम्या। ध्यायेत्यस्यामिति आतश्चोपसर्गेइत्यङ्। किमवधि
संध्यामित्याह चकोंतामायतीमवं आपत्यः। आयांत्यो भवंति यस्मिन्काले गावः। अस्मिन्नागमनीमवं आरब्धा॥ तिष्ठद्गुप्रभृतीनि चेत्यव्ययीभाव
समासवासाधुः। नाव्ययीभावादिति सप्तम्या अभावः। आङ्। पूर्वादिराः शानेरिङ्लोपः। णिनि चेत्यव्ययीभावसमासत्वासाधुः। नाव्ययीभावादिति
सप्तम्या अभावः। आङु आङ् पूर्वादिराः शानेरिङ्लोपः। णिलोपः डीपि चेरूपम् आयतिति। गावोपिगोचराद्गोष्ठमायांतिदिवसस्याद्धना राम०
डिकावशेषसंध्यापि तद्वर्त्तते किंपतामेवं जपन्नित्याह आतिष्ठद्गिति॥ तिष्ठंति गावोयास्मिन्काले दोहनाय वाहि रात्रि रामराम०॰॰ २५

प्रथमयास्यनाडिकायामतीतायां विश्रांताः समाः उत्थायपतुल्यंते ॥ आतिष्ठाद्वित्याद् मर्यादाभिविधौ रित्यव्ययीभावः तिष्ठद्गुप्रभृतीनीति चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वादव्ययीभा
वत्वं पुनः समासांतरं भवति। प्रातस्तरामिति। प्रातरित्यव्ययं प्रभातवाचि प्रकर्षविवक्षायां तरप्प्रत्ययः किमेत्तीत्यादिना आम्। अतिप्रभाते पतत्रिभ्यः कुक्कुटादिभ्यः प्रथ
मप्रबुद्ध उत्थितः। पंचमीविभक्तेरिति पंचमी। रविमाहितं पश्चाद्रामभवन्‌ पहाचरतीति दाक्षिण्यं भावुकतामगादिति पूर्वेणायोऽन्वयः॥ दद॥ पर्णशालायां स्थितः सरामः राक्षस्या ददृशे दृ
ष्टः। कीदृश्या अभीकया कामुकया अनुकामिकेत्यादिना निपातितः दृष्टः। कर्मणि लिट्। अथ स्त्री नानंतरं भार्याढ्य ऊढभार्यः ऊढा भार्या यस्येति आहिताग्न्यादिषु दर्शनात् नि
ष्ठांतस्य परनिपातः अवज्ञाय अनादृत्य सङ्गुपितत्वात् असकौ राक्षसी पापा असौ। कुत्सायां भवा यसर्वनाम्नामकच्। सौमित्रये लक्ष्मणाय पश्चाद् घट्टित्यादिना संप्रदानसंप्रदानस
ज्ञा। तस्थे। स्वाभिप्रायं मे शुना याचितः कृतवजी। प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेति प्रकाशने तङ्। दध्यौ। सांतपार्श्वयाचब्जकुरु इति वक्ष्यमाणेन संबंधः। कीदृशा मध्यं। स्तनजघनयोरंत
रं वलिभं वलयोः क्षिनसंतीर्णतनुरिव वलिवरेभं। रक्षानां धारयंती। कर्णजाह विलोचना कर्णजाहं कर्णमूलं समीपमित्यर्थः। स्यपाकमूठाउत्यादिना जाहच्॥ कर्णस
जाहयोर्विश्रांते विलोचने यस्याः इति सप्तम्युपमाने त्यादिनोत्तरपदलोपी बहुव्रीहिः। वाक्केदेनचाक्कवक्त्रे इति प्राण्यंगवाचकवद्भावः। दक्षावुदक्षहानादिति रच्। अ
तिसर्वेन अतिसर्वेन अतिक्रान्तेन सर्वं अप्रमादपद इतिसः। एकविभक्तिचापूर्वनिपात इति सर्वशब्दस्योपसर्जनत्वेपि पूर्वनिपातो न भवति। अपूर्वनिपात इति षेधात्। कु
क्तेचेन वाङ्मयेन माधुर्यगुणादेकेन चासाधारणेनोपलक्षितेनार्थः। इत्थंभूतेन तृतीया। चेत्लोकेव वपच्यते। तत्पुरुषरापबहोरुः समासः। तस्य मूलेषु तिपदिपदिपठात्रिः
।सुपा। शोभनौ पदौ यस्याः असौ सुपात्। संख्यासुपूर्वस्येति पादान्तलोपः। पादोन्यतरस्यामिति मदाङीप् नास्ति। द्विपं रूपाद्विरदं नासोरई रदनासद्वक रिपातकाय
इवजन्मरूपस्योपमानपूर्वो बहुव्रीहिः। उष्ट्रमुखादित्वादुत्तरपदलोपः इत्युङ्। रघौते अनेनेति रदः हंतः पुंसि संज्ञायां घः करनजन्मरूपस्य उपमानपूर्वो बहुव्रीहिः। णौ दोरदो
दोयस्योत्ति द्विरदः। स्कुपाणितलांगुलिः। तलं च अंगुलिश्चेति द्वंद्वः। तत्र घ्यंतात्ल्पाच्तरयोः अल्पाच्तरस्य पूर्वनिपातः। पाणिपात्तलांगुलिपाणितलांगुलिमृदुपाणितलां
गुलिः तलं च अंगुलिश्च यस्याः इति योऽन्वयः। प्रथिमानं पृथुत्वं आदधानेन धारयता घनेन उपचितेन जघनेनोपलक्षिता सा राक्षसी। गुर्वी। गच्छते अनेनेति वक्त्रं सर्वधातुभ्य
औणादिकः ष्ट्रन्। तत्र वक्त्रशब्दो मुखे वक्त्रे शोवक्त्रमानोपि कविभिः समुदाये प्रयुज्यते। वक्त्रमुख स्वमुखं स्वयती नाम्यसाधच्छिदि निलसुखभ चन्द्र। उन्नतानासिका
यस्मिन्निति। अजना। सिकायाः संज्ञायां पातंसंत्यधिकृत्य। उपमानगच्छित्यच्। नासिका च न मा दैर्ध्यमापद्यते। श्रुङ्कच्छत्तु। श्रुङ्गाः श्रुङ्गा लादे नापमित्तश्रुङ्कच्छत्तु अ

ग्रंतष्ठेत्यादिना स्त्रोरेश। लोलेर्चंचलेकुंडलेपस्मिन्। ततलोलकुंडलंपश्यतोगनात्स्थापूर्नविद्यमानसुखान्क्षुर्वाणा। शंसुखंतादस्यात्तीतिकं
कंयंभ्यांवमपुत्तिर्तुनयस्तइतिसुस्थास्तिलात्परसंज्ञाअनुस्वारः।

१६०० नदी
१००

अपश्यतो वाशं पूनकुर्वाणा पथुपतां तु पीडाकरी। स्वविणी मालावती अस्मायेत्यादिना थितिः। स्तुहसाहसनं हः सःस्वनः सोर्वेत्यय। शोभन
हूसनमानं नं यस्याः सा॥ ॥ आप्य॥ आप्यहो किं त्वा वेच्छेयं मातागर्हितं न मा वरंती प्राणिनो हंतव्या इति॥ चैरे लुपमदेत्यादिना भावगर्हायां यङ्।
वरफलो स्वेत्यभ्यासस्य नकुठ न्यरस्यात इ स्तुत्वे हलि चेति दीर्घत्वं। पतीपती आत्मनः पतिमिच्छती सुप आत्मनः क्यच्। अनुका अभितापुको
अनुकेत्यादिना पातितः। रघूत्तमं लक्ष्मणं प्रार्थयाचके प्रार्थितवती। प्रियाकर्तुं अनुलोमयितुं पतिमेस्याइमिच्छे स्तुस्व प्रियादानुलोम्य इति नि ४
डाचु प्रियंवदा प्रियवादिनी प्रियवशे वदः खच्। तां प्रार्थनामाह॥ सोमि॥ हे सोमित्रे इक्षुरे घणशीलः विंदुरिक्षुरितिनिपातितः। अशंकः निर्विकल्पः
मनु किं मां वंचयिष्यतीति। मामुपायं स्थाः। परिणय। आज्ञंसायां भूतवच्चेति लुङ्। उपायमः स्वकरण इति तङ्। विमा बोधय मन इत्यकिंच पदे रूपं कमी
।नमिकेपीत्यादिना रः॥ वशंवदा अहं ते वशे इति वदंती। त्वङ्गीमां त्वच्छरीरायहितं अत्रैव चेत्यादि लक्षणयोगात्। आत्मच्छि च्छजने ज्यादि नाखे। सहचं
रीहेत्स्वपि वदनु गां भिन्नासेना दायेषु चेति चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् टप्रत्ययः। कियंतं कालं पुरुषायुषं पुरुषस्यायुः॥ अचतेरत्यादोति
पातितः। अत्यंतसंयोगे द्वितीया। चरणं क्रियायाः हेत्वसंयोगात्प्रथा मासमुषितमिति॥ तो॥ राक्षसी प्रेक्षणेत्वावा॥ तक्षेवान्। किमित्याह॥ गोष्ठीनवने
गोष्ठो भूतवद्वै यस्मिन्नेइवानीं नामापि न ज्ञायते गोष्ठान्नखञ् भूतपूर्वे इति खञ्। आस्त्रीपुंसमी घरोस्त्री च पुमांश्चेति स्त्रीपुंसौ॥ अचतुरेत्या
दौति पातितः। तपोभीघराइतिषष्ठीसः। विभेतेर्णिचि हेतुभये षुक्। तदंतात् त्यल्युठो बहुलमिति कर्तरि ल्युट्। तस्मिन्नभीतः समीदि॥ निल्प
रायसो अन्यर्थं ममसि। अत्रैस्तुवित्रीन्यादिनायङ्। यङि चेति गुणः। तल्लुङ् इति प्रतिषेधस्य प्रतिषेधो यकारपरस्य त्रलिप
घइतिरेफादिनुव्यने। भयशीलाभीरुभियः क्रुक्लुकनौ क्रियां शब्दवाद्द्रुत इति अङ्। न भवति। अमनुष्यवाचात थाहिलक्षणेनामानुषीयमि

म॰टी॰
१२६॥
26

जिज्ञासातस्तथा च भंग्या दर्शयन्नाह। असूर्यंपश्यरूपा॥ अतिगोपनीयतया सूर्यमप्यनिषिद्धदर्शनं न पश्यन्तीति असूर्यललाटयोरित्यादिना खश्। पाघ्रे
त्यादिना पश्यादेशः। असूर्यंपश्यं रूपं यस्या इति सः। सा न पश्यन्तीति रूपमपि न पश्यन्तीत्युक्तं॥ मानुषा॥ मनोरपत्यानि मानुषाः। मनोर्जातावञ्यतौ षु
क्चेति नमिल्ल ष्यंती कामयंतीहं नुमिकंतीत्यभिप्रायः। वामभ्राक्षी। यादिनाश्यन। रोचिष्णुः। रोचनस्वभावा अलंकृञीत्यादिना इष्णुच्। अत्र एव दिका
धर्मिणी दिविभवा दिव्याः। देवाः। रोहसपि देवयोदेवयोनित्वात्। तेषां धर्मस्वभावः। सोऽस्या अस्तीति धर्मशीले त्यादिना इनिः। अत्र स्वरायमाणा अप्स
रायमाणा अप्सरसो वा चरन्तीति। राक्षसमावं गोप्तुमिति भावः। उपमानादाचार इति कर्तुः क्यङ् सलोपश्च। उ जसो प्सरसोर्नित्यमिति वचनात्। इह
वेनेत्युक्तं त्राकथमं चसिामन्त्रमसिः स्वः अप्समातेवः चधानं यस्याः॥ अपराधीनत्वात्। अनयोः स्त्याराद्धसी त्वे दर्शयति॥ उग्रं॥ गेहं पश्यन्तीत्युग्रंपश्याः। पापाश
यत्वशवरादयः। उग्रंपश्येत्यादिना खश्जिपात्यन्ते। नेराकुले व्याप्ते अरोपपतिवत्नी जीवत्पतिः। कथं केन प्रकारेण नवा नेव भवतीत्यर्थः। अन्तर्वत्नी पति
वत्नोर्नुगिति अत्र पतिर्विद्यते अस्या इति मनुष्यसिद्धः। जीवत्यस्याः मनुयो वत्नोर्निपात्यन्ते। नुक्स्त्रेसोवनिष्यापतोङीप् प्रत्ययस्तु गिरित्वादेव सिद्धः। शा
लीन स्वविवर्जिता अधृष्टतया वर्जिता शालाप्रवेशमर्हतीति शालीन कौपीने इति खञ्निपात्यते। अधृष्टे भिधेये प्रवेशशब्दस्य लोपः। तस्य भाव
वः शालीनत्वं। कामुकः। कामशीलः। षलपनेत्यादिना उकञ्। तस्य प्रार्थनायां पत्नी चतुरा वोतो गुणवचनादिति ङीश्॥ रायवं॥ राघवं राममपर्णशा
लायामवस्थितं पतिमिच्छ अनुरहस्त्वं विवेकप्राप्तं अनुगानेरहरतिविग्रह्य अत्र वेवत्त्वाइदं सह न्यच्चायेत एव दोमममापिस्वामी प्रभुः स्वामिमिच्छेः स्वर्वद
तिनिपातितं। कांता वान्। सभार्यः। प्रवृत्तसंभोगो सो नाहमितिदर्शयति। तमेव रूपशौर्याभ्यां वर्णयन्नाह। औपकर्णिक लोचना। कर्णयोः समीपमुप
कर्णसमीपार्थे अव्ययीभावः। तत्र प्राप्तमपि च इति उपजानुपकर्णोपनीवे ठक्। प्रोषमपिशब्दहृदयं प्रयोक्ष्यते। औपकर्णिके लोचने यस्याः।

राम
१२
रा
२

कर्णौ तायनं लोचनं इत्यर्थः॥ वपुः॥ वस्यरा घनस्य वपुः शरीरं चांदमिति कं चंद्रनेन संपद्यते आम्र क्षीनं भवति। मुखं च कार्णवेष्ट किं कं कर्णवेष्टका
म्नां कामपत्यं कारा स्याकर्णवेष्ट किं केन चोभ्र यत्र संपादितीति ठक्। पाणी हस्तौ संग्रामे युद्धे सर्वकर्माणि। धनुः खड्गादि व्यापारकर्माणि व्याप्नुतः
। तत्सर्वाहे विनिरवः॥ ओपजानुको आज्ञानुलंबा वित्यर्थः। अत्र ठक् इ सुस्तकांताकः॥ वक्षः॥ येन असिः खड्गः ओपनीविका। नीविसमीपे॥
प्रावेल्ला भवतीति। स हि नीवी आप्प्रवर्तमानः पार्श्वयोश्चार्ध्वं निबद्धः। किमर्थं दुर्वलरक्षार्थं दुर्वलरक्षायेइदमित्याप्रिमन्नर्थे चतुर्थीतदर्थेत्या
दिना सः। तत्रार्थेन नित्यसमासः सर्वलिंगता चाप श्वापे धनुर्धन्वे धारयति आश्मन च रव्वं आश्मनो विकारः। तस्य विकार इत्यण्॥ अति
ति प्रकृति भावे प्राप्ते अश्मनो विकार उपसंख्यानमिति टिलोपः पाद्मिकः। विभाषजोर्रित्यनेन मंडकः हस्तत्वा विभोषगमहणानुवृत्तेर्विकारे वा अ
अन्यत्राश्मान एवं भवति। आश्मनेन प्रख्यासाद श्पपस्यतदाश्मन प्रख्यं उपलघारितमिवासेत्युस शरं अन्यदुर्वंहरामादत्ये नाडुवेह
मित्यर्थः॥ जेता॥ यज्ञापदुस्यतीति यज्ञ दुदः राद्वेसाः सत्सू द्विषेत्यादिना क्विप्। तेष्वसंरव्येस गामे जेतात्त जं तोयेन तत्र कुम्भ योगे कर्मणि षष्ठी। व
संतानस्तू। पूर्णवत् क्किप्। धमरतइत्यर्थः। वनेवर्त्तमानानां वानप्रस्थानामित्यर्थः। तेषां भार्याग्निपरिम्रहात् येदारा वाः। दारा श्वगा वश्च तिदाइवा। अव
चतुरेत्यादिना निपातितः। दारयतीतिदाराः। दारजारो कर्तरि णि लुक् वेति यस्ते येषां वये नाम यंत्र दादत्तमिति याज्याये षामेव प्राप्ति क्रिया तेषामेवाभयमिति
समान कर्टिक त्वा तेषां चाय दाहवं यज्ञनद्रम भत्राश्रित्येति॥ नतः॥ ततो मन्दमणा वचनानंतरं असोरा दमी वाट्टस्या प्रानाराम हणा ना। वाहठ वाणइति
देवादिकः। आत्मनेपदी॥ रामशालारामस्य पर्णकुटी न्यविद्दन्त प्रविष्टा। विशः॥ लड्उपपद्याद नि ठः कसः। नेर्विश इति तड्। मामुपायं स्तत्रामेति हे राम मामुपा
यंस्त परिणयस्वेति वा कं च मेदेनायोज्य॥ आशंसायां भूतवच्चेति लुङ्। उपायमः स्वकरणे इति तङ्। विभाषोपयमने इत्यकित्त्वेप दे रूपांइत्येवं वचः स्यादेवं वदंती
त्यविदन्त। अस्त्री॥ असोलक्ष्मणः अस्त्रीकः न विद्यते अस्य स्त्रीति कप्रानकपीति ह्रस्व प्रतिषेधः। अहं स्त्रीमान् समार्यो। वक्तुं सा यां मत्तुप। स एव च पातिता। अती

वपुष्पति। लक्ष्मणः नवयतिः। निङ् श्वेतितर आकिमेदि त्यामूत स्मात मेव लक्ष्मणं वजनामामुचः। मामुचः। मा ज्याद्रीः मुचेर्लुङ्। लृदित्वादङ्। इति पवमब्रवीद्रामा ७
केवानं आशदादि कस्य लङ्। ब्रुवदीति निदीठि रूपा लक्ष्मा। लक्ष्मणं पुनः रामं गताप्युसोऽरूषस्यनीमे धुनेच्छावतीं महोदनं महारूषं रूषस्यती। अनुपमारणा विशेषणमेतत
तेन रूषल घुमिच्छतीति क्यच्। अश्वक्षीरित्यादिना असुक् तद्धा अरूषयो मे धुनेच्छायामिति मे धुनेच्छायां नद्ध दामममू। माहोदनमिति अश्वक्षीरेत्यादिना
अ सुकूनद्धा अरूषयो मे धुनेच्छायामिति मे धुनेच्छायां। नद्धायां नद्ध दाममम्। माहोदनमिति अर्चचतुरादि सूत्रेति पानितं मन्मथस्याप्युधानि शराः आ
युधानेरमिति त्यापुधानि। यत्रार्थे कविधान मिति किः।। स्तुत्वाक्पाद्यधिह निषु ध्यर्थमिति वचनात्। तेवाम पानः संश्लेषः। तस्मात्त्व थमानापीपुमा
नामुतिमनोयस्याः।। तस्याः।। सामस्य मामायाः। समीपं सीदत्या उपविशन्त्याः लुपसदेत्यादिना यङ्। रघूत्तमोऽलक्ष्मणः मुखमप नसं अपगते नासिके चकार। उपस
र्गाद्वेत्येत्। नासिका वा नसादेशः मापद्यते। तत्र संज्ञायामिति नानुवर्तते। नोकिंहेत्वाको वैषम मिमुच्यम्य त्रिप्यकुलौ भवं इति इति कुदीत्यादिना टजा के कप
लौ ऊर्ध्वमयः तस्य पिकार इत्यणा कौ वेयः। लोलुयाया नृ अत्यर्थं लवनक्रियाप्रकं लुनाति लोलूय। यङन्तादचप्रदित्यकारः। साविद्यते पस्येति मनूपा। अहं॥
सातानस्य ब्रवीत अरहं रूपे एरविति नाम्नानूनमचष्ट्यत्वयाना ज्ञापिपिः। न ज्ञाता स्मि। जोड त्यस्मात्कर्मणि लुङ्। स्यसिजिज्यादिना अंजेन त्वात् चिण्वद्
। आनि पुमि निपुक्का स्वां गा श्चेति द्वीपिप्यापेन खमुख्वान्तं जाया मिति त्रतिबंधः। पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वं। अज्ञानुकारणमाह। येनायं दंडो निव
हो नासा छेद लक्षणो मय्यभपाति। पातितः। पातेः कर्मणि लुङ् चिण्देशः। अनुपधायाः इति वृद्धिः। विरणालुका दे त्रियः परदेते जन्मान्तरशरीरे पदिश्य म
च्छिकित्सयितुं नासिकायाः समवात्। देत्रियचूपरदेत्रे चिकित्सयद् तिनिपातनाप्यु।। असौ राज्ञे सीपर्ययुशाप्यीतु। आक्रुष्टवती। शायेरमिटः सिचि हलन
लेलन्तणा वृद्धिः। शापउपापाभनङ्ौतितङ् भवति। उपलंभनं हि वा चाशरीरस्पर्शनं दिविष्यानमसिवन्नमानां तन्दुरूपे कृतिवतुलमिति सप्तम्या अलुक्का
अवीवेतिष त्वंमयदंरौड् वपुः शनीरं संदर्शयित्वा वेघ्नो खरदूषणो नाविकर्मशीर्षे स्तुङ्। पुनः पुनः अपिस्फवन्स्फातिं ठकार। अनिक्रान्त्यादिनाणावि
न्यतवृत्तो पस्फायोवङ्इति वकारः। स्फायते श्चङि रिलोपः। ह्रस्व द्विर्वचनादि। अभ्यासस्य खयः शेषः चर्वमिति चसवुङ्डावे। मिनं द्धः नष्टमिदुः।

पलापितुमिच्छुरित्यर्थः ॥ नष्टोः सनिमज्जिनष्टो ईलीतिमुम् ॥ खरा ॥ वदद्रूपं लयोर्भ्रो र्नो ईं उकारण्यवासिनोः पुरः अग्रतः पर्यदेविष्ट । परिदेवनं कृतवती । तेद्
देवृ देवन इत्यस्यात्मनेपदिनः सेटो लुङि रूपं । परिदेवने कारणमाह । विजिगाहयिषू रामं विगाहयितुं योधयितुमिच्छुः । गाहेर्ण्यन्तस्य सनन्तस्य रूपं । रोरीति रे
फलोपः । ढ्लोप इति दीर्घत्वं । किं पर्यदेविष्टेत्याह ॥ कृते ॥ भरतस्य कृते नेकार्यं निमित्ते राज्ये अभिषेक्तव्यमिति । स्तुभभा कैकेयी मत्स्या अपत्यं सो भागिनेयः । स्त्री
भ्यो ढक् । ढकाकल्याण्यादीनामिनङः । तत्र स्नुभमानुं भर्तारं वेति पश्यते । हृहृ गेहं तु मयपदवृद्धिः पितृ भोविचारसिते नेमिकाशितो दोर्भागिनेयो । कोसल्या सुमित्रा
च ऽतु भोगीतयोः पत्न्योरामलक्ष्मणोतयोश्चेष्टितं वासादेदनपश्यते ॥ विश्वौ प्रार्थ्यं नासां लोट् । पूसत्ता ॥ ममा ॥ रावणो चु: अस्तुर्यं स्यास्तत्स्याः ममविशोष नाथ
णपुत्रयोर्मिलीन्याः । अपंतापसकात् ध्वंसः कृता पश्मात् सायाकृत्व ध्वंसो नासिका विनासापदिवे: पुष्पाकं उल्लणादेमस्तु क्तःक्लेच्छेमित्यर्थात् पुष्पादि
गुणावेकेषामिति वहुवचनं तयोर्ज्ञेष्टत्वात् । तर्हि त्वमधुन्त रूपेणा ध्वंरावणोवज्ञास्यती भावः । पुनरप्येजपितुमाह । असा । संस्कारेण चापेन म
रोनन्दानिवृत्तसंस्कृतिमेनिपि चनेयेषामिति नञ् समासः । असंस्कृतिमानि सव्यानानिपरिचानीयानित्तरीयाणि ययोः । वल्कलवाससावि
त्यर्थः । आनुंक्षिमाहतिफलानि अशनमाहारोययोः । तोवन्यफलाहारेन शालिभोजनोपरि स्त्रियतेऽनेनेति घञ् । उपसर्गस्य घञि इति दीर्घः । म्हगाना
मनुष्यत्वात् । अमृत्रिमः परीवारो अनुजीवि लोको ययोः । तो महगपनी वारो । तथापि मां पर्यभूतां परिभूतवंतौ । लुङि रूपं । श्वश्रु ॥ श्वः शब्दः प्रशंसामाह
शोभनश्रेयइति वाक्ये । श्वसो वसीयः श्रेयसइत्यच्च समयप्रत्ययं समकादित्वासः । श्वः श्रेयसं कः याणम वाप्राप्स्यामि । भविष्यदनद्यतने लुट् ॥ मारयावेत्ताविति
केभवतिम । नाभ्यां मा प्रत्यमाणिः प्रतिमरिणितासा । कर्मणि लुङ् । प्राणि च स्तवमानाधौंतवमान स्वरूनेमा मृदितिजीवावः । अस्मप्राणानं । अनेनानुदा
दिम्यः सार्वधातुक इतिइट् । अर्नन्तेरि तिणत्वं । नस्माद्द्वजा । पथास्थान । आश्वसिहि । उर्द्धं गेत्यजविधोपाथनायां लोट् । मालुदः माङि लुङ् । इडितो वेसड
पदानासि । तदा मारोदीरिति जहि ॥ चपं अनपराधेपि मत्कं च दिवाचनत्कं दिवं । अचेतनैर्नि निपानितं । नरानूपद्रिमो भद्रयामः जद्रे भद्रेहसनयोरितिम
द्रीर्घस्यनुदादिभ्य इतिट् । अस्मदोद्वयोश्चेति द्विवचे वयमितिवहुवचनं यत एवं हे भीजसंवुद्धिगुणोनभवति । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति । कुतस्त्वं

भ॰टी॰ कुलपनदागतं। अव्ययत्वात्त्यप अमेहकतसित्रेभ्य इतित्यप॥ तेभ्यो नरेभ्यो जुष्टुभ्योपि द्रोहं कुर्वाणेभ्योपि तमामहोनेवेत्यर्थः। क्रुधद्रुहेति संप्रदानत्वं। तमे
१२८। गम्यमानो न समर्थस्तस्यासूपार्थत्वात्। हेमघं यदिवः तमसित्यस्य प्रतिवचने॥ मोचनने॥ निगदजाडु नरकालं नियंयन्तुः निर्गतं वनो॥ चतुर्दश सहस्राणि परि
माणमस्य वलस्य तदस्य परिमाणमित्यस्मिन्विषये शतमानविंशतिकसहस्रवसनादत्त प्राग्वतेः संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणमलुकीति तदन्तग्रहणविधिः। संख्या
२९६ याः संवत्सरेत्तुत्तरपदद्विगुः। चतुर्दशसाहस्रं वलं ययोः तौ। पारश्वधिक धानुष्क याष्टीक आसिकाविति तोपरश्वधः प्रहरणमेषामिति परश्वधाः देविङ्म
।तथा धनुः प्रहरणमेषां याष्टिः प्रहरणमेषामिति शक्तियष्ट्योरीकक्। प्रासः कुतः प्रहरणमित्यौत्सर्गिकठक्। कालत्रयेनुपद्रत्वस्त्वं कीलाकः। तेनसेनागत्वात्तेके
तेकचट्टावेनाक्षिता चनुगतौ॥ ॥तथा॥ ॥अथैतस्मिन्प्रस्तावे रामलक्ष्मणौ संग्रामे विशिखैः शरैः हता हतवंतौ हंति। परस्मैपदी। तस्माच्छ्रिङ्। तसमसा॥
।तस्यङिः वै अनुदात्तेत्यादिना अनुनासिकलोपः। कान्तरालक्ष्मानुविशेषणोमानात विघ्यप्रतिपत्तिः॥ प्रवक्तेत्याह्वासंपन्नेनापि पतनवकुम्भहः वकुस्मिसः॥
नेथाद्विमूर्द्धा त्रिमूर्द्धा श्वद्वित्रिभ्यां षमूर्द्ध्नः इति समासांतः षः॥ अतएव भीमानभयानकान्त्रिमूर्द्धाश्चिनश्छत्रुप्रराणानिति मुः॥ पूर्वस्य च नुनासिकः
विसर्जनीयस्य सः। चुत्वं॥ ॥तैः राक्षसैः मेदिनी पये। पूरिता। षाष्टरोडुत्यस्मात्कर्मणि लिट्॥ वक्तृरोः ह्निः तैः तुमरोः भग्नहस्तपादैः संभुग्नैः वकीह
नदेहेतु रोः संधिवस्तरीरः। भिन्नैः विदारितैः विपन्नैकैः नेष्टैः अनुकंपापांकरुः। निमग्नैः परिभूतैः। आविग्नैः भीतैः संङ्गीणोर्ल्लर्जितैः वयमपीदृशीं दशां आप्ना
इति। दीनैः हा मानः हा भ्रातरित्येवं भाषमाणैः। तत्र त्वश्चिन्तुजिभुजिमस्जिविजिभ्यो निषाया मोदितश्चेति नत्वं। चोः कुरिति कः॥ लुदिभिदिपदिभ्यो रदाभ्या
मिति दस्य चा संज्ञीणोड्गिलुददिदेत्यादिना दीडः दैयेड्डत्यस्य स्यादपलं दितड्त्यो दित्वं। केचितु ते वाप घो केचित्तै वेपथुं कंपं। टुवेपृ कंपने। आसेडुः प्रा
प्राः। अन्ये दवथुस्तु पत्तापं डुत्तमं महांतं टुडु उपतापे। केचिद् दमथुं दर्द्दुं नसरक्तं सफुणोणितं टुयमु उद्गिरणे॥ भ्राजथुं शोभां नैव के चन। तकेचिदपि लुप्ना
जदीप्तौ। सर्वत्र ट्वितोऽथुच् आ मगा॥ अथैतस्मिन्नात्तसविच्छेद सन प्रस्तावे त्रिमूर्द्धः त्रिशिरा नाम राक्षसः रघुनंदनमुपाययौ। उपागतः मृगयुमिव
भुड्कमिव। मृगान्यातीति मृगयुः। मृगयादयश्चेत्यौणादिककुप्रत्ययान्तः। दहिणोर्मोदह्निणामीमैंव। णीतमस्येति ल्वेभुयोग इत्यनि वाय था
मगोल्लुवेन व्रणेन दक्षिणांगः तमेव मरणाय पयमे। दिशमिव दाहवंती यथा दिशं दावाग्नियुतां मरोनिर्जलदेशे मृग उदन्यन् उदकपाना १२८। राम

भिलाषत उपयाति। दिशामिव दाहवतीं पश्यादिशं दावाग्निमुत्तां मउदकस्योदनूभावः अशनायेत्यादिना निपातितं तत्संनातू क्त्व टाप् क्तप्रत्ययः। विषधृद्विय
धाविन्यधराः सर्पस्तत्र मुख्यपतत्त्रिराजं गरुडं उपजाति। तद्रूपमिति। राजादिभ्यश्च। शिता॥ सत्रिमूर्द्धो लक्ष्मणानां भयमुपनिदधे उपनिहितवान्। कीदृशः
शितविशिखैर्वस्त्रीं विशिखैः निकृत्तानि छिन्नानि कृत्तानि सर्वाणि वक्त्राणि मुखानि यस्य सः। द्विति मृद्विवमृधराइव द्विलिकपकीलोरंतः द्विते मूर्द्धेः
कैपेन कीर्णानि निहितानि शृंगाणि यस्य द्विति मतः। अखिलस्य सर्वस्य कुलस्य क्षये विनाशायन्पूर्वलिंगं तेन तुल्यः। असावप्यखिलरात्रसदूप
स्य पूर्वलिंगतुल्यः॥ ॥इति भट्टिकाव्यटीकायां जयमंगलायां प्रकीर्णकाण्डे रामप्रवासचतुर्थः। सर्गो यानिय॥ खरदूषणौ रणे परिनिः समेनातू अ
मित इत्यादिना द्वितीयार्थे चेरन्तु मातो। निराकरि स्फूर्त्रु निराकरणशीलो वत्ति स्कू अनिमुखे चर्त्ते मानशीलो न पलायनशीलो वर्धि स्रूनयपामम
हामहाघ्राणोद्भवलाशीलो उत्पत्स्कखमुत्पतनशीलो सहि स्फूष्टा स्वप्रहारसहमशीलो सर्वत्र अलंकृञीत्यादिना इष्णुचानोखरो रोरणा भूमौ रजः संतमसेन
गतेतमः संतमसात् अवसमंधेभ्यस्तमसः इत्यचू रजसा संतमसं रजस्संतमसं तास्मिन्व्रजसान्तं घकारे मो खरदूषणौ आपुः वृक्षायं आपुर्ववाकुल्यम
काठरा। कृतवैतो आपुर्धानां कृषयेति कृपाया चातुल्य इति नपुंसके चेङ्गस्वात्वा। खड्गादीनां चापानां तानोदृष्टैकवद्भावेकृत्वा पश्वाने नसहितांगदेतिशाकपार्थि
वादिसः। अन्यथा समुदायस्य जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावेन नपुंसकलिंगता स्यात् वाणगदमिति खड्गमुसलप्रासचक्रवाणा दाः करेयेबामिति
समासे प्रहरणार्थेभ्य इत्यादिना करशब्दस्य परनिपातः॥ ॥अथ। ॥अथैतस्मिन् संग्रामे रघूत्तमो रामलक्ष्मणौ कर्तृभूतौ कर्मभूतौ द्विपावित्ति
सन्ददिपेत्यादिना [illegible] युद्धिषु॥ यमसाद्व्रजतुः। यमाधानो कृतवंतौ॥ तदधीनवचन इति साति। तौ नायसेवीणोः तौ त्रै मायसंफलं येबामिति व्याधं दिक्षु विद्या
अव्ययीभावः। अमूढौ मावधानौ रामलक्ष्मणौ। मर्मवेधमेवाह॥ हत्ता॥ असौ शूर्पणखा हतवं चुः धायपादित भ्रात्वद्वयान तो वनादंडकारण्यात्।
रावणं गतिं शरणं जगाम गतवती। पारेसमुद्रं समुद्रस्य पार इति पारे मध्येषष्ठ्या वेत्यव्ययीभावः तत्संनियोगेन पूर्वपदस्ये कारांतत्वं पक्षे वा त्सप्तमी। ना
व्ययीभावादित्यंभावः। समुद्रस्य पारे स्थिता तायां लंकायां वसंतं रावणमिति॥ ॥संप्रा॥ ॥साम्प्रपर्णखारात्रसम्भं सभात्व्यहौ किंचावराद्रसानां

समेतिमायासमाराजेत्यादिनानपुंसकता। वक्रंदक्रंदेन तत्तवती। क्रोधवशात् भ्रातरौ खरदूषणावरोत्तु उदितवती। नामाम्याहं नाम गृहीत्वाह। भ्रातरौ खर
दूषणाविति नाम्न्यादिशिग्रहोरिति णत्वम्। अत्र नामग्रहणं विशिष्टयारोदनक्रियया व्याप्तुमिष्टत्वाद् द्विःसकर्मकः। रावणांतिके रावणसमीपे सप्तम्य
धिकरणो वेति चकारादंतिकार्थेभ्य इति सप्तमी। तयोः किं जातमिति रावणेन पृष्टाह॥ दं॰२॥ हे वीर दंडकान् दंडकारण्यसंनिवेशान् अध्यवात्तां। अध्यु
षितवंतौ। वसनिवासे इत्यस्मात् लुङ्। हलंतलक्षणा वृद्धिः। सः स्यार्धधातुक इत्यादिना धातुसकारस्य तत्वं। हलो हलीति सिचो लोपः। रदं॰ प्रकांडकौ प्रशस्तौ रादे
सौ प्रशंसावचने श्चेति सः। ततः स्वार्थे कन्। स्वार्थिकाश्च प्रकृतितो लिंगवचनान्यतिवर्तंत इति नपुंसकता न भवति। अन्यथात्र ठिशब्दाः प्रशंसावचना
आविष्टलिंगत्वाद् अन्यलिंगेपि जातिशब्दे स्वलिंगो पादानादेवसमानाधिकरणस्तुः। पथ्यागोप्रकांडमिति। तौ नन्द्यां मनुष्याभ्यां ॰॰संख्येयपुरुद्रमूमि-
वर्द्धनाच कृपांतां। कृतौ कर्मणि ल्लुङ्। अचिरवद्धावरूपावर्द्धते इति वर्द्धनौ॥ कृत्यस्तु ठौ वकुलमिति कर्तरि ल्युट्। भूमेर्वर्द्धनाविति सः। भस्मीकृत-
शरीरस्य भूमेर्लीयमानत्वात्। समनंत्यौ निकाकिनौ॥ ।। विगता॥ ॥ दं॰ हस्पतिः पुरोधाः मंत्री यस्य शक्रस्य तेन कार्येषु पुरोधीयत इति पुरोधः पुरः
पूर्वादुत्रः सर्वधातुभ्य असुन् किंचात्तथाकुमारः। कार्त्तिकेयः सेनानीर्यस्य सेनां नयतीति सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप्॥ तेन शक्रेण सहसार्द्धं विमतह आ
सीत्। इदानीं कार्यं तिपुण्णमावान्। अन्यश्चनाशिन्नासस्त्यो लोप इति सकारलोपः। तस्मात्कोनयः। न य एव न भवतीत्यर्थः। तदेवदर्शयन्नाह॥ यदा॥ विना
साविगतानासा यस्याः नासेवना। सिवना। सिकेतिके णइति रूपत्वे रूपंतस्यानसादेशस्य विधीयमानत्वात् अत्र संभव एव नास्ति। विनसेति पाठांतरं। तत्र वि
गता चासौ नासिका च विगतनासिका विनासिका तां तत् इत्यंभूतलक्षणायां पदृ ध्रोमासश्रित्यादिना नसादेशः। विगतनासिकयापलक्षितेत्यर्थः। विगतना
सिका अस्या इति बहुव्रीहिणा व्याख्याने अन्नासिकेत्यादिना अन्येनसादेशश्च प्राप्नोतः। संज्ञाविषयत्वात्। उपसर्गाच्चेत्यसंज्ञायां विधीयमानो न भ
वति। वेर्ग्रो वक्तव्य इति ग्रादेशः। हे नाथ यय यदहं विनासा हतबांधवा नाथास्य नाथाना अविष्यान्तदा तदिदंस्व भ्रात्रोर्वधं नामाद्रक्ष्यं वचनाज्ञासः। नाज्ञाता भविष्यः
। क्रियातिपत्तौ लिङ्। निमित्ते इति लृङ्। अज्ञानेकारणमाह। प्रमाद्यन् विषयेषु प्रमादं गच्छन्। चारदुर्बलः। चारहीनः चाराहि चक्षूरज्ञां कार्याकार्यज्ञा ।२९।।

नापल्लोके चरन्तीति चराः पचाद्यच् । चार एव चारः । प्रज्ञादित्वादण् । करि । परैः शत्रुभिरपचिकीर्षया करिष्यमाणकार्यं विज्ञेयं । किंतु कृतं तदवश्यमेव विज्ञेयप
मित्यर्थः । त्वंप्रत्नः परैरपदृतोऽपि अज्ञः अविदितस्वरूपः विजिगीषुर्नवानामेवान्यकृतस्य तो न राजसंभावयतीत्यर्थः ॥ वृतः ॥ अत्ययं गामिनीति अ
वारत्याद्वेत्यादिना खः । नेवात्ययनीनो अत्ययं गामीनो सिध्यं नं तानन्यापयागुलीलः । द्वे त्रितिलाकालिकस्तनू । नलोके मिषष्ठीप्रतिषेधः । यद्यपि महोदयं राज्यं
प्राप्तवान सितय्यापि न चिरकालमित्यर्थः । यतस्त्वमुन्नेनाः श्रोतवित्तः पानशौण्डः पाने प्रसक्तः । सप्तमी शौण्डैरिति समासः । अत एव प्रमादवान् । अतोऽपि वृद्ध
तेटः । अत्यय प्रस्थितः । खेद्वाद्वे पड़िति द्वितीयासः । मात्र एव पात्रे समितैः भोजनेष्वेव संनिहितैः अनुजीविभिश्चेतः । पात्रेसमितादयश्चेति द्वैपसः ॥ अ
ग्ना ॥ ॥ चेष्पेवंमृते चनादुः श्यवनं इट् । आपमानेति । आगच्छति । आङ्पूर्वस्थितेः पत्ये चन्द्रे स्थितिवृद्धिः । सोमस्त्वमः सोमो सोमस्तुमडिति क्विप् ।
सोमसुत्तः संति पथ्यासमे विहितमनुप । तसोमद्वं थइति मत्वेन कारस्य जश्त्वं न भवति । झयइति मत्वोर्वश्चेति किमर्थमेति अतुमव्यधिन्तु मरे हृद्वि सो चेमि घः ।
। चि । अध्वरेषु यज्ञेषु अग्निं चिन्वन्तु अग्निं चितवन्तोऽग्निचितः आहिताग्नयः । अग्नौ चेरिति क्विप् । ते संनियो । स्वप्नुतिपूर्वेवन्मन्तुवादि ॥ ॥ आमि
दक्षासंसृष्टपय आमिक्षा तस्यै हितमामिक्षीयं विभाषा हविरपूपादिभ्य इति छप्रत्ययः । दधिचद्वीरं चेति विभाषादद्वेत्यादिना व्यंजनत्वादेकवद्भावः ।
पुरोडाशाय हितं औषधं नीवारतंडुलादि पुरोडाशीयं अपूपादित्वाच्छः । कै घधिरे वीम चं ऊँ घ घेर जामाधित्याणामंडुलानाम जातित्वात् । स्वार्थिका
श्च प्रकृतितो लिंगवचनान्यतिवर्तन्त इति नपुंसकलिंगता । हविः हूयत इति हविः अर्चिश्रुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इस् । हैयंगवीनं घृतं ह्योगोदोहस्य विकार
इत्यर्थे हैयंगवीनं संज्ञायामिति निपातनात् न वत् ॥ हियंगवादेशश्चवातनानि जाप्ययच्चं निरानसाः त्वप्युदासीने सति इदानीं कार्यप्रदर्शनेन प्रोत्साहयि
तुमाह ॥ भुवा पृतनस्तिः सायुवतिः यौवनवती जाया यस्य स युवजानिः जायाया निङ् । वलिलोपः स्त्रियाः पुंवदिति पुंवद्भावः । स्त्री प्रत्ययो निच नैतत्वनुष्या
णेः पालो धनुर्यस्य प्रहरणेत्यादिना परनिपातः । मृत्भिषष्ठः मृषोति षष्ठीति मृत्भिष्ठः । नाकाशवरः स्तुपिष्य इति कः । अंबावेत्यादिना पत्वो । काल
कल्पविशालीमुखः । मत्यनुल्यप्राः रामोराद्वसमानं हंति । खवि चारिणः आकाशचराशीलानां स्पपजानाविति हितनिः ॥ मां सा ॥ म्ले ष्टा वलो

भ.टी.
१३०
30

प्यानितुष्टसांचैदाहोर्णि शक्यानिवा अर्हार्थे शक्यार्थे वा कृत्यैः। धिकार्यवचन इति सः। साधनीयानि यज्ञस्य साधनाय हितानि तस्मै हितमिति छः
सावनीयानीति पाठे तु रागत्रसवनं यद्योगात्तानि तत्र भवः सावनो यज्ञः तस्मै हितानीति छः। तानि मांसानि देवता अग्रंत्राति। मननेन राजेमाः। रक्तांसि
किंतु रामाद्बिभ्यति। वा नपुंसकस्येति शतुर्नुमभावपक्षे रूपं दिशाश्रुवते। व्याप्नुवन्ति ॥कुतु। ॥कुशाग्रीया कुशाग्रमिव सूक्ष्मा कुशाग्राच्छ इवार्थे
छः। स्खला बुद्धिर्मा भूदित्यर्थः। अनुकामीनं तां त्यज यथेच्छगामितीत्यजा अवारपारेत्यादिना खः। परंपरीणा परांश्च परांश्च अनुभवतीत्यर्थे परपर
शब्दात्परोवरेत्यादिना खः। परंपरादेशभूयवनां लक्ष्मीं क्रमायातां चेत्पुत्रपौत्रीणां न या पुत्रांश्च पौत्रांश्चानुभवतीति खः॥ तस्य भावः। त्याजितां लक्ष्मीं
क्रमायातामपि पुत्रानुगामिनीं कुर्वित्यर्थः॥ ॥सह॥ ॥योवस्पि यवद्दीपांशो यो याचां महापर्वतं तत्र पशुताः उत्साहवन्तः निपुणाः आशुसतेऽछः। इति। आ
ङः शास्त्विच्छायामित्यादादिकस्यात्मनेपदिनो रूपं। आत्मनेपदे च्लेरङ् त्यदादेशः॥ नोंहस्ते कृत्य स्वीकृत्य माशुवसीः। आशुवासं मा कार्षीः। चेचलत्वात्मायदाह॥
भेलामिति ह्यन्तेदलाभ्वस जागर्तीति वृद्धिप्रतिषेधः। ऋ ई हीनि स्मि चोलोपः। नित्यं हस्ते पाणाविति निगतिसंज्ञायां समासे ल्यबादेशः॥ मां लोलतां दशंयन्नाहो
॥ ॥लक्ष्मी॥ ॥त्वेयेवं न मन्तव्यं। अन्यैः त्रापेयमानापि न मां परित्यजतीति यच्छलेन व्याजेन अन्यं निरीक्षते। किमर्थं। पुंयोगमाशास्य: अभिलषंतां सनामांस
भिन्नतुः। कुत्वेहलान्तवोस्यविशेषङ इति स्नेहादंतिके अदूरे पिष्य नापत्युः दूरांतिकार्थैरित्यादिना षष्ठी। कुलटेव बंधा क्रौंचवशकं ध्वादिदुदृशी
नात्यरन्नेपं। पुंवज्जानिरित्येकेते योषित्प्रलोभनतायाह। ॥योषित्॥ ॥योषित्यासे वृंदारिका च प्रशस्ता॥ वृंदारिका च प्रशस्ता। वृंदारकेत्यादिना सः।
रूपेण प्रियेत्याह। दयिता प्रिया। प्रशस्तत्वे कारणमाह। हंसवद्गमनं तु शीलं यस्याः॥ दूर्वा कर्तर्युपमाने इति णिनिः। दूर्वाकाण्डमिव श्यामाह। दयिता प्रिया।
प्रशस्तत्वे कारणमाह॥ हंसवद्गमनं तु शीलं यस्याः॥ कर्तर्युपमान इति णिनिः। दूर्वाकाण्डमिव श्यामाह। दूर्वास्तंबं तद्वत् श्यामा मान्यपरेराव परिमंडला।
उपमानानीत्यादिना समासः॥ नास्यं॥ तस्या आस्यांभोरुहं वदनं पश्यतीति तं दृष्ट्वा दंतच्छदमोष्ठं छाद्यते अनेनेति घः। छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्येति ह्रस्वः। दंतानां छदं
निस्ते चुंबति णिसि चुंबन इत्यादादिक आत्मनेपदी। इदितो नुम् धातोः। उदितानि न समस्तोति समो गम्यृच्छीत्यादिना तङ् न भवति। अकर्मकादित्य श्रे॥

भ टीका [illegible] क पत्र ५५० त्रुटित

धिकारान्‌ ।मि प्यासो विहितेंड्डिपः ।। दर्थे वनास्यवे घसा विहिताणि इंडुयाणि यद्भुरादीनि ।सारो ।। इंडुिपा प्यानां मध्ये सारो सो दयिता ड्डि यार्थः ।।रूपाद्यतिश
वयोगात्‌ ।। यस्यासो सपद्यते तस्य नंदथुः । आनंदथुर्वनसः ।तत्येष्टायनी यपस्यकांतातैरन्यस्त्रीभिः सार्धं निमज्जाथुः शयने सर्वत्र द्वितो थुच्‌ ।तस्याधिक ।कुत्सि
तमहमन्ये ।उभसर्वतसो रित्यादिना धिग्योगे द्वितीया ।।तया सार्धं शोभनमित्यर्थो दुष्टं भवति ।। नात्‌ ।। सर्वथानन्तं पश्यामि जगति यस्य सुखं धिग्न्याः मन्नेष्ववनसः
उदजयात्‌ कैपिकासो न भवेत्‌ विन्दती भजनि केत्यर्थः ।उदेजयतीति अनुपसर्गाल्लिंपेतिकर्त्तरि शः ।कृद्योगे कर्मणि षष्ठी ।तस्मात्‌ त्रैलोक्यं नापि त्रपञ्चव
ते लोकाश्चेति त्रिलोकाः ।तएव त्रैलोक्यं चातुर्वर्ण्यादित्वात्‌ स्वार्थे ष्यञ्‌ ।स्वार्थिका अतिवर्त्तन्ते इति नपुंसकत्वं ।तेनापिताक्रीत्यादि विंदत्स्वलक्ष्या त्वं ।सुरेतीम
वपुष्टितो भव ।आह्वो वा भव वा पांडित्यमस्य त्रैलोक्यमात्रेण पि स्त्रीरत्नं क्रीत्वा लब्धुमिमि । विंदतीति नैनेव सत्रेणशुः ।अन्या अपि प्रियः सन्तीति चेदाह ।।
।। नैव ।।नस्यासक्तसीता यास्कत्यार्थे तुल्योपमाभ्यामिति षष्ठी ।न काचिन्सीमंतिनी स्त्रीतुल्या समा ।।सीमंतः केशेषु चिलियरन्‌ मन्त्वं ।अन्यत्र सीमांतः सवि
द्यते यस्याः इति डुतिः ।इंडुाणीडंडु भार्यानसमस्य कुं किं पुनरन्या ।तथा नु डुाणीति रु भार्यावहराणीव हरण भार्या डुंडुवत्तुलेत्यादिना आनुक ।मनोर्वी
मनुभार्या मनोरौ वेत्यौकारः ।अन्तायी अग्निभार्या वृषाकप्यग्नि कुसित कुसीदेत्यादिना ऐरितिसर्वत्रञ्‌ पुंयोगादाख्यायामिति ङीष्‌ ।रोहिणी चंडुभा
र्यां तेहित आद्या मूव र्णादनुदात्तेत्यादिना ङीष्‌ ।नकारस्थाव नुणा नान ना मनायीत्यत्र प्रतिषेधः एकः पूर्वेणायोज्यः ।द्वितीयः परेणेति ।। त्रन्यू ।।
राजसेंद्राणां वराराजा नीं न्त्यु वो पत्नीयमनुकवान्‌ ।आश्वसिहिरवि विंदत्यज ।तुदादीत्यादिना इष्टा ।वि मोविकिमर्थेना पसका न्‌ ।हे नकेचरि मद्विषये
तीमं रोषं त्यज ।वाचाटे वदु भाषिणि यत्किंचनवादिनि आलजाटजौ च वदु भाषिणि ।पस्मा डाव रणोह ।अनेन आत्मोत्कर्षमावेदयति ।तमेव स्फुटयन्नाह ।।मामु।। ८
मामुपासत्तसेवितवान्‌ ।हरिरिं ड्डः दिदृक्षावान्‌ द्रष्टुमिच्छावान्‌ आत्मदर्शनेच्छावानित्यर्थः ।दूरादेव यास्तिके दे त्रमात्‌ हिमिर्व्याहृतो यत्सारितः कर्त्तुकरणे कृ
तेतिसः ।यष्टिः प्रहरणमेषामिति शक्तियष्ट्योरीकक्‌ ।आज्ञालाभेकिमभिः धास्यती मुरुकेकः ।तन्मूर्खः ।तत्पराः सप्तमीतियोगविभागात्‌ सः ।अनादरे द्वि
तः अवज्ञाविलोकितः कान्दे लीं कुरस्याकाप प्यद्वयो रितिकुश्राद्वृस्यका देशः ।यद्वितन्मुरुषड्‌ त्यनुवर्त्तते दाकुत्सित मद्यमितिविग्रहः अद्वशाप ड्डुं ड्डु यसा
मान्यामि धायि चेपि इन्द्रितशाद्वो पपदत्वाद्धद्धे षिवर्त्तते ।अप्रधनन्मुरुषड्‌ इति नानुवर्त्तते सामान्ये नादेशस्तदा कुत्सितमद्विय स्पतिवड्ढु व्रीहौ ।वड्ढु व्री

भ·टी·
१३१।
२१

होमस्य ध्वस्तौ इति निषदकाद्देशो मेयेत्यर्थः॥ विलु॥ ॥ विलुगलानि श्लथानि कुंठितानि रदनाग्राणि माहांति धाराग्राणि यस्य स कुलिशो वज्रः समवैसिप दे
जितः सन्नर्वत्ती आत्मानमभिमन्तेशात धाशानवकारं संख्यायाविधार्थे धावलिनं मन्यते। अहो बलवानहं नयेन शात चाभग्न इति। तस्य दि चता रूपत्वात्
आत्मानमिति इव शब्द लोपे मन्यत इव॥ कु त्वो॥ ध्याली पत इत्याला अधिकरणे ल्युट्। विभाषोलीपत इत्यालीलं काद्गुमात्रालानानियस्ये
रावनारब्धस्य गजस्य स्तंदत्वानतेन मनुरुवत्त एवन तु तत्तमिवमधो नोऽहमन्यजो मै त्यक्तवानहं वने नु पयोगित्वात्। प्रयोजनाभावान्॥ आह॥
अहो पुरुषस्य भावः मनोज्ञादि वाद्वुञ्। अहो पुरुषिका यस्यामसाधावपि तत्साधने वृत्तिः तो मम सूर्पणखे विपक्षपदं ते कोमिभिः धृष्टसाधकोऽपि
पुरे पूर्णादोः पूर्णचंद्रस्य संनिधिः सदा सं निध्यानेन पुमस्ते नक्तं त्येतत्र भाति रेवन कृत्यस्य कृतत्वात्॥ हत॥ हतोद्वौ स्वादितो गोत्र भिदिंदुः
अतएव वक्तुं तो धाशः दि विवर्त्त मानो पि रत्नौघ्याः कर दः राजगा हो विनि प्रपञ्चन्तु पूतक्रमाबीशु वीचन क्रमेरैवा। दीप्॥ मुंयोगादाख्या यामिति। सत्र
पः स व्रीडः किं नानुतिनि ठोकृतो॥ अनु॥ तदेवं विधस्य मम अनुल्यमतस अनुल्पते जमाराभे एा समृहविमग्ररस्त्र पाकरः कुमोहे विस्पादिनाटः। त्वत्वा र्धन
यायुषचयतिष्येत हृतिन्म्रहे विविधनि ग्रहविषयेतस्य पतिष्ये। पत्रं करिष्यामि। वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वेति कर्मस्ति लृङ्। मनोवदाम्रुयामुशीलमस्येति
वर्त्तं प्युषा ल्पेनल टो विधानात् ल्लृङ्। दाद्रूतः उन्मया। तद्वैरं वर मा काशमनुल्यत्यमारीचं त्रतिच क्रमेयेन मारी चोरादृसः। तेन नतद्रत्यर्थः। अनुपस
गाद्वेति कर्मस्ति लृङ्। मनोवदाम्रुयामुशीलमस्येति कर्त्तं प्युपमानदृति णिनिः। इसितास्त्र मन्त्रा गृहीतवंदु हामः। समुद्रसविधे समीपे आवासो यस्य मा
नीत्रस्य सहविधेन सविधमिति अत्यन्तिमात्रं शब्दस्तत्स मीपवाची॥ समे॥ असो दशग्रीवान् तसनीडे मारीचस्य समीपे अन्नीपि सह नीडेनेति वु
त्पत्तिमात्रं। समेत्य याव्यातं दृष्टांतं शूर्पणखा कथितं अशिप्रसवन् सावितवान्। श्रोणोतेः एवं तस्य लुङि रूपं। तेन मारीचेन प्रस्तुतार्थेन त्रस्त नात्र
सनशीलेन दशाननः अगादिति कः कर्मणि लुङ्॥ ॥ अंत॥ ॥ हेरान्तमेश्वरत्वं तस्मात् दधुव्याघ्रादंत र्धत्स्व। अंतर्हितो भवा व्यवहितो भवेति यावत्। दधा
तेर्लोटि श्नाभ्यस्तयोरित्याकारलोपः॥ अभ्यासस्य दधस्तथोश्चेति भष्भावः। अंतर्द्धौ येनेत्ययादानसंज्ञा। यस्मात्सराम सरसो दुरुपस्थानः दुःखेना३॥ राम

उपस्थीयते उपगम्यत इति। आनोपुचीपते ... स्तरोधं दधद्धनुः हस्तेन नुधासदेवयो धनुर्धेत्ते। स कृपां तु नुपस्थानो न भवति। हस्ताग्रादेव तनीयाँन उपप
देस स्त्रमयाचोपपीडनुधकर्षेद् इति णमुल्॥ च कोरणात् नीयाः समुच्छ्रितत्वात् तनीयाः प्रभृतीन्यन्यामर स्यामिति सः॥ तं देवदुनुपस्थानत्वं स्कु
रयन्नाह॥ भद्या॥ यः कार्तवीर्यां कृतवीर्यस्यापत्यं सहस्रबाहुः। भवंतं हीनसंधिमवीकरत्। हीनेन दुर्बलेन यः संधिः तं भवंतं कारितवान्। तेन हीनत्वात्
रवेलात्रिर्जितकारिता क्षवस्यानमुत्सेो हृकोरन्यतरस्यामिति द्विकर्मम्। तस्य कार्तवीर्यस्य घोरं तापं प्रभुरामः ... योगे कर्मणि षष्ठी नहितस्यापि
होत्रधेनुमपहृत्यादृतः परशुना बाहुसहस्रं छित्वा। तस्य हंतारं स रामः जिगमायाजिन ... नयतेर्लिटि धातु जकारस्य संलिटोर्जेरिति कुत्वं। सार्वलोकिकं
सर्वलोकविदितं लोकसर्वलोकाभ्यां ठञ्। अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः। सार्वलोकिक इति पाठांतरं। तत्र राम इति योज्यं॥ यमा॥ तस्य विक्रमं ताडका
वैनै। जातवती। वर्तमानसामीप्ये इति भूते लट्। कीदृशीय भास्य दृष्ट्वा। तच्छ्रुतनायमनुरूवं दृष्टवती। भूते त्वर्थः। दृशेः क्तनि पूर्वं नोरचेति ङीप्। अहमपि शूरं
मन्यः भ्रमात्मानं मन्यमानः आत्ममाने खश्च। सिंहनर्दिना रामेण सिंह इव नर्दतीति कर्तर्युपमाने इति णिनिः। रणाचिरस्तः वहिष्कृतः। शरेणा ... बधनात्रि
से न्यात के थयति। तथा विचोप्य सोकिमपि परीद्यत इति वेदाह॥ ॥नत्वेमित्यादि॥ ॥तेन रामेण त्वं नानुभाविष्टाः। विमनेनन मानुभूतः। कर्मणि लुङ्। घासिस्यासि
जित्यादिना चिण्वदिट्। इट्त्वं नावभाविवप्राप्य सो नामूतः। ये नैवमुच्यते। अत्र चिण्भावकर्मणोरिति चिण्। अनुभूतो मया चासौ वशाद्यः पुनरित्यर्थे मया
पुनः सावनुभूतः। न पृक्तो नेतुमिति तेन रामेण वैभविष्यद्। अनुभूतोऽहं मया सह योद्धुमहमिति। अत्र चिण् चङ्गावानकृतः। किंतु लुङि उत्तमपुरुषैक
वचनेवलादिलत्तराडटा ते न ... भावात् ... एव भवति॥ ॥अध्यद्॥ ॥... मेनामध्यो रामः अध्यड्। अधिकः॥ अध्यं वत्याधिवेपनवर्तन इति आचि
गित्यादिनाक्किन्॥ तस्मिन्नुल्लुप्ते न्मनुनासिकलोपे ङिदचामितिनुम्। तस्यानुस्वारपरसवर्णौ त्वेकृते वहलङ्यादिसंयोगान्तलोपो नकारस्यापि
अन्यतरस्यां कुरितिकुत्वं ङकारः। कारः। तेनाङ्दृशाप्राप्यमद्विधाः न्यंचः हीनाः। निशुद्धोत्र धोभावेवर्त्तते। न्यंच इति पूर्ववत् क्विन्॥ अनुनासिकलोपः। नुम्॥
नुमहल्लोपो नास्ति अहलत्वात्। कुत्वं च नास्ति। अपदसंज्ञत्वात्। यो मिथिलायां महद्धनुरमनकाभग्नवान्। ... अपि कार्मुकं ... नाम ध्यड्। भंजे
लिटि श्वात्र लोपः। हलङ्यादिलोपः। कुत्वं च। कन्या शुल्के कन्यामूल्ये न ददियोऽहं धनुरारोपितगुणं करोति तस्मै कन्यां ददामीति प्रतिज्ञाः इति मैथिलीकन्यस्यापितं॥

32

॥सवि॥नाहमेवरामशक्तिमवैमि अपितु खरदूषणावपि संविन्नः।ज्ञातवंतौ वर्त्तमानसामीप्यइति भूते लट्।सकर्मकौ चेत्।समो गम्यादिनात्मनेपदं न भवति।
तत्राकर्मकादितिवर्त्तते।सहयुध्वानौ सह तेन युद्धवंतौ।सहेचेतियुधेः क्वनिप्।यज्ञानश्वावहिताग्नयः सरूत्वानः सोमयाजिसहिताः।स्तुयजोः क्वनिप्।संवि
दंतीतिवमनविपरिणामेन तेषां ज्यापानमो व्यतीत्।आरहीत्।मखविघ्नसः।राम।लुङि रूपं।तथापिमखविद्घ्नेहोतारोऽमानघूलोऽमस्पशुक्तिं ज्ञातवंतः॥स्तुखु॥य
तएवं दुस्तुपस्थानः स·तस्माद्बलिनारामेणविग्रहं मारब्धाः माकार्षीः।रमेरादः पूर्वान्।गाङ्ङि·लुङ्।घास्त ऊत्मोऊलीनिमिज्लोपः।ऊषस्तां घो घ्रैर्धा।
ऊत्लां जश्त्वश्चि।किंकार्यमित्याह।अखिलंकैलेकायाविभक्त्यर्थे अव्ययीभावः।स्त्रियोदीव्यक्रीडलोटिरूपं।दिवः कर्मचेति कर्मचेति कर्मसंज्ञायां
वामश्रुसोरीतीयङ्।कीदृशाः स्तुखं जातः नोतस्तुखमस्येतिबहुव्रीहिः।कृतास्नानयानत्वात्।यदाह।स्नुतपीतः पीतमदिरान्यत्र जघः स्नुकमातु
षः निष्ठायामक्षोजघ्निः।पूर्ववद्बहुत्वं।पस्पुवाहितात्प्रादिदर्शनात्परनिपातः।माल्यं चारयतीतिमाल्यचारयः।यदाह अनुपसर्गात्लिंपेत्यादि -
नाशः।तं भी॥तेमानीचंपूर्वौक्तिनिराकुर्वन्नरावणः त्वत्प्रभाषत।प्रान्तुक्तवान्।लङिरूपं।भीतेकार्मा कुष्प भीतेन्वत्वो भीनोसीतिकर्मण्या
क्रोशेकृतः स्वमुक्तं॥प्रातपामं गनवयसं पदिविजितवान्रामः दशरथिः किं ततः किं तापसः शूरः॥अस्था॥तेन रामेणताडकाअघा
निव्यापादितातहंतेः कर्मणिलुङ्।चिरणदेशः।होहंतेरितिकुत्वं।लज्जाभयविभूषणालज्जाभयं वविभूषणं यस्याः।स्त्रीत्वात्रे शौर्ये।सोवं विधातनरा
मेणपदिगर्ह्यमपिहननं स्त्रीजने श्लाघ्यंश्लाघनीयं।कृत्यानां कर्तरि वेतितृतीयातं धिक्कर्त्तं लोकेकेद्दुमानसंहीनमानसं॥॥यकृ॥असौरामोपइत्वंतं भीरु
शौरैरभाययत्।भायितवान्।णुगात्मनेपदेनभयमः।भयहेतोरभावात्।अत्रहिशूरेभ्यो भयं।ननुरामात्।तत्रकिंयोनुयं पुरुषकारः।किमसौ प्लुवादित्वादणा।
गेहेनर्दिनंगेह एवनर्दिनंपात्रेसमितादित्वात्सः।कुत्सनपक्षकेकुत्सिताव्रस्ताणः कुत्रस्ताः कुः पापार्थइतिसः।कुमहद्ध्याम न्यतरस्यामितिसमासांतष्टच्।
तेषां कुत्सितो यो पक्षः तस्मिन्सतिकुत्सायां कन्नतेन शूरंमन्योहं रणात्रेननिरस्तइत्यपुष्कलमुक्तं॥चिर॥यदि रामेणात्रियकानिकेकुत्सितक्षत्रियसमी
पेमतंधनुः किंतच्चित्रमाश्चर्यं क्षत्रियाजनकादयः।तस्यकुत्सायांकन्क्षत्रियकस्यान्तिकं दूरांतिकार्थयोगेषष्ठीसमासंविधायपश्चात्सप्तम्यधिक ।३२।

राम

र्तो चेति चकारात् दूरांतिकार्थैर्भ्यश्चेति सप्तमी। किमिति निनवित्रमित्याह। चिरकालमुषितमिति क्लाल्याध्वा नोरिति द्वितीयां विधाय अत्यन्तसंयोगे चेति
द्वितीयासमासः। जीर्णं चिरकालोषितत्वात्। इष्टुडदृष्ट्च योहा नोनिष्ठा। त्रदतइहानोःइकोह लिवेति दीर्घः। नदाभ्यामिति निष्ठानत्वं। कीटैश्चूर्णीभूतं कुषितं खादितं
निरः कुषइतिइ इति ष्टायामितीट्॥ वना। वने तापसो वनतापसः कुत्सायां कन्। तस्मिन् तापसके रामेसावज्ञत्वात् लिनादरौषिपद्रे किमयं करिष्यतीत्य
द्वेषेव योधितं वनौरवा दृष्टपूर्णापदिमञ्चलुःमतो को दोषः किंचिन्न्यिषपेने लुड्.लिङो श्वेति नियमाच्चल्लि ध्यास्मेने पदे नभवति॥ वंतु॥ हेदुं दुंदुं वंपुनः भीतुस्वनव
सितित्यशरणकाम्यसि। आत्मनोः निग्रांशरणमिच्छसि। आत्मेच्छायां काम्यच्। अस्माकं चमत्तोमुखलोनपङुषे। अयनयसिदुद्ध अपनये अदादि
केः। इिव्रातेइःश्रान्तं स्त्रनोस्माकं स्तौषि। स्तोतेन्लुमो वृद्धिर्लुकि हलि॥ ॥शीर्षं॥ ॥यतएवं विधस्त्वत्तुष्टः अतो अहं त्वामो द्वितीयायाइत्याष्टमिकलत्व
तो। शीर्षच्छेद्यश्वाष्टच्छेदां हे शीर्षच्छेदाघन। द्वितीवर्द्धनं करोमि शिरः छित्वा व्यापादयामीत्यर्थः। यदि वा हत्यं कररणीयं विभाषा कृवृषोरिति क्यप्।
कारयिष्यामि दूकोरितिद्विकर्मकता विजिघदे तुः विग्रहीतुमिच्छुः सनिग्रहगुहोश्चेतीट्प्रतिषेधः॥ तमु॥ तेराव राण वमुक्त्वे तं निद्रातइति
शाद्धोरन्यतरस्यामिती त्वाभावपक्षे रूपयतः उत्थापितः निशाते स्तीक्ष्णो असिर्पेन तं मारीचस्त्रीसात्स्त्रतिषिधाः। उदविदेत्यादिना सनः किदवेन
हिज्यादिना संप्रसारणं। हो टः। एकावोचशो भषायबोः कस्मिन् वनोके सोरामलक्ष्मणौ वनमकोगृहं पयोः न लोकोतिकर्मणि षष्ठ मन्तुवा
चा। प्रतीयमुक्तवान्। अभ्यमित्रो भवामिते। अमित्रस्याभिमुखं अभ्यमित्रं आभिमुख्ये अव्ययीभावः अभ्यमित्रमलंगामीत्यस्मिन्न
र्थे अभ्यमित्राच्छ चेति चकारात् खोचेति यन्नान्वदमित्राभिमुखं गच्छामीत्यर्थः। अनुनयन् अनुकूलयन् किमर्थं जिजिविषुः जीवितुमिच्छुः॥
॥हरा॥ अहं मृगो भूत्वा रामसौमित्री हरामि देशान्तरं प्रापयामि। आश्वेटकामिरतत्वात्यदाह। मृगघुवोः मृगोर्दीव्यन इतिक्विपूच्छः मृदृन्तुना
सिकेचेति चकारात् कौवत्रणपणादेशः। उचङः। मृगाणां पुणाद्विति पाठांतुरांतत्र अभिगमने। मृगान् युतः अभिगच्छतइति क्विप्। त्वं चेयथेष्टं यथा
ऽविनष्टयोगमंतनुविस्तारं कुर्वित्यर्थः। तनोतेर्लोटि हि लुक् उतश्चेतिहेर्लुक्। अभ्यमित्रीणः अमित्राभिमुखमलंगामी अभ्यमित्राच्छ चेति चकारात्।

भ.टी. स्वैश्चेतितैः ॥ ततः ॥ तत्क्षणानन्तरं असौ मारीचो मायामृगीभूतः सन्हेमरत्नमयः । तं च हेमं चेति विग्रहः । हेममयद्वैतयोर्भाषायामिति विकारे मयट् निर्मलत्वात् ।
।३३। सीतायाः अग्रतो यथामुखीनः प्रतिबिम्बाश्रय इवाभूत् । यथामुखमुखेऽस्मिन् प्रतिबिम्बाद् इव शब्दलोपो द्रष्टव्यः । यथामुखं दर्शनमिति यथामुखं मुखस्य दर्शनः
खः । बहुलो यथामुखमुखेऽस्मिन् प्रतिबिम्बाद् इव शब्दलोपो द्रष्टव्यः । यथामुखं दर्शनमिति यथामुखं मुखस्य दर्शनः खः । बहुलो भयनूतस्तुष्टस्पृहो जनयन्नुपमत्युपवि
33 वीयमानः आश्चर्यं भवन् । रत्नहेममयत्वात् । नभोचविङ् इत्यादिना क्यच् । चित्रङ् आश्चर्ये । ङकारस्यात्मनेपदार्थत्वान्नुशानच् । आवयवेकृतं लिं
गं सर्वदा यस्य भवतीति ॥ मेना ॥ तेन मृगेण मेथिलीरामं मनुप्रधूपयन् । कौटिल्ये मिद्धं ते प्रभुकृवती । महाप्रमायमिति । इवं तस्याः दिवेः सनीवं तेत्यादिना प
दानेदृतदन्त्वौ ः भूरा द्विर्वचनं तस्मात् सनं तात्पर्यं तात् । लङ् रूपं मृगलोचना मृगस्य लोचने इव लोचने यस्याः मध्यमपदलोपी समासः । विपुलोरस्कां वि
स्तीर्णा वक्षःस्थलं उरः यस्य सतिभ्यः कप् । किमर्थं मनुप्रधूपयन् । मृगाजिनं मृगचर्म प्रावुकृष्णु ॥ प्रावरितुमिच्छुः । प्राङ् पूर्वस्य वृङः इच्छानिवेन्यनिरूप
दे अग्मजनगमां सनीति दीर्घः ॥ तदोस्त्वा प्रविकार ओघमहरोनमस्याते ॥ योग ॥ सीता तेन तु प्रधूपाननं रामो जगाम योगक्षेमो शरीरस्थितिपालने करोती
ति कश्चित् इत्यादिना हेतोटः । महरावतालदं विधेराभावात् । क्षेमप्रियमद्रे रक्षत्यप्रख्यचोनमवनः । सीतायाः स्थितिपालनहेतुभूतं नलक्ष्मणं कृत्वा
रामः मृगस्यानुपदी अनेष्टा अनुपचत्वेष्टेति निपातनात् साधुः । मजेवि क्रमः । गजगमननिचगमनं पश्येत्यर्थः ॥ ॥ स्थापं ॥ ॥ मृगं चित्रवृत्तिं अ
नुशानीरवेष्टविद्वमाणो रामो विविस्मिये विस्मितः स्मिङ्ङ् इत्वादात्मनेपदाघोपदेशान्त्वाद्रा मासेणः परस्यसस्यषः । चित्रवत्रवृत्तिनां
दर्शयन्नाह । स्थापं स्थापं स्थित्वा स्थित्वा क्वचित् प्रदेशे पालं कृत्वा क्वचित् देशे नृत्यात्यन्त्यस्थितं आभीक्ष्ण्ये णमुल् चेति क्त्वाणमुलौ ।
॥ ॥ चिरं ॥ ॥ रामः दूरात् दारं मारीचमव्यासीत् विद्धवान् । व्यधेर्लुङि हलन्तलक्षणा वृद्धिः । मर्मा विद्धमः समासे विधाती मिक्षिपान हिंवती – णि
त्यादिना पूर्वपदस्य दीर्घत्वं विरिक्षि त्वा सनातन कालमायस्य अन्त्येन संयोगे द्वितीया । कृशः क्वानिष्टयोरिति विकल्पेनेटा । तत्र लोव्यप थादति
कित्त्वविकल्पे सृड मृदे इत्यादिना कित्त्वं विलभितत्वेन व्याकुलितात्मनं लुभो विमोहन इतीट् । विमोहने व्याकुलीकरणं । शाद्दायमानं शब्दं ।३३। राम

कुर्व्वाणांशब्दं वैरेति क्यङः भयदं नि- राचरेश्वाद्विशेषणं वा॥ स्तुत्वा॥ विस्फूर्जथुप्रख्यं वज्रनिर्घोषतुल्यं टुओस्फूर्जा वज्रनिर्घोषे इति ट्वितोथुच्। तेन
दंशघ्नेनोगदनेदेति विकल्पनान्नवद्वैपन्न। स्तुत्वा मेथिली कष्टप्सितं कृच्छ्रप्राप्तं रामं द्वितीयापास्मितेत्यादिना समासः। मत्वा बुद्ध्वा कृच्छ्रप्राप्तेन रामेण मुक्त
इति परिदेविनी परिदेवनशीला त्रोंकमानासंपञ्चानुतुघेत्यादिना घिनुण्॥ सौमित्रिं गंतुं मेजिहत्॥ ईहां कारितवती। ईहते र्णिचन्तात् लुङि द्विर्वचने चेति
स्थानिवद्भावाद् ज्ञादेर्द्वितीयस्येति हिशब्दस्य द्विर्वचनं। अभ्यासकार्यं च॥ एषा। एषतेर्भ्राजाविति त्रिणो वृद्धिः त्योकारः। प्रावृषि जातः प्रावृषिजः सप्त
म्यां जनेर्डः। प्रावृड्डित्यादिना समस्य अलुक्। स वा मोदस्वेति विशेषणसमासः। तं हन्तुं देतीति क्वेष्युपमाने णिनिः। तस्मात्सौमित्रेर्ज्ञातेयं ज्ञातिभावं तत्कर्म चाकु
तुः कपिज्ञात्योर्ढक्। तेन भयात्त्रायस्वराघ्व वा राम॥ रामसंघुषिते रामशब्दितमेतत्र भवति घुषिरविशब्दार्थे॥ तस्य निष्ठायां नुष्यमत्वेरित्यादिना विकल्पेनेट्। महास्य
विवंविषाः ऋच्छय पितुमिच्छोः। वे चुंगतो। भौवादिकः॥ तस्यानेकार्थत्वात्। प्रलंभन इति चौरादिकस्याण्यंतस्य वा प्रयोगः येषामनित्यण्यंतास्युरादयः॥ एष
स्वातो ध्वानः स्वनः स्वनहसोर्वेति पक्षे घञ्॥ कीदृशः रामध्वनितसंकाशः रामशब्दानुकारीति तां एवमवदत्। सलक्ष्मणः॥ आप्या॥ प्येङ् वृद्धौ अस्मादाङ्
पूर्वात्संयोगादेरातो धातोर्यण्वत इति निष्ठातो नः ओप्यायी वृद्धाविति त्यस्य वा रूपं ओदितश्चेति निष्ठानत्वे पी भावोपि न भवति। आङ्पूर्वस्यत्वंधूधसोरिति वच
नात् तेन नेह न भवति। आप्यनश्ववड् इति आप्यनेस्थूलस्कंधकंठासयस्यकाकुत्स्थावाडुशिखरमंसः। तस्य पश्चिमो भागस्कंधः तं तुषितं कुंठरतोसहितं।
शाकष्टघेत्योदिनानुमुन्नातीषमहेत्यादिनावेट्। काकुत्स्थस्यापज्ज्येकाकुत्स्थाशिचादिग्योणः। कस्मान्न द्रुमइत्याह। घ्योर्णु वंते दिशो चाणः यतः सर्वा दिशः वातो।
शब्दयंतं तुरोतितेः शतरि उवङ्। द्रुमतेङ्गिति द्रुमः। पचाद्यच्॥ ॥देहं॥ ॥एषमृगो राममायात्। आगनवतः॥ यातेर्लङि रूपं किमर्थं देहं शरीरं अस्याग्नौ अस्त्रे अ
न्यारवे च विभ्रष्टः। भ्रष्टुमिच्छुः भ्रस्जेः सनीवंतर्द्धेत्यनेचेड्भावपक्षे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे षत्वकुत्वयोश्च रूपं। प्राणो दिदेविषत्। क्रीडितुमिच्छ
न् दिवः कर्म चेति वकारा करणसंज्ञा। सनीवंते तीट्पक्षे रूपं। ज्ययाग्रुणोन घुष्टेनिघृष्टेन तएवककठिनो अंगष्टोस व्यापसव्याकर्षणात् धस्य

मृ०टी०१३४। घुषिरविशब्दनेऽइति निष्ठायामनिट्। तमायान्तं मृर्षयामर्तुमिच्छया। मृङः सनि तदो स्मपूर्वस्येत्युत्वं। अप्रत्ययात्॥ शत्रुषु॥ तं रामं शत्रुषु आभीषयमाणोमभी
तान् कुर्वाणं भियो हेतुभये षक्। भीस्म्योर्हेतुभय इति लङ्। किं विस्मापयेत कदुत्थिन घिन्तं कुर्पात् नैवेत्यर्थः। नित्यं स्मयतेरिति णिच्वा त्वं। अप्रीत्यादिना पुका
34 निस्तत्रणे नियोगे वा लिङ्। पूर्ववदात्मनेपदं। तस्मान्मा स्म भैषीः। मा भूत भीता। स्मोत्तरे लङ् वेति चकारात् लुङ्। सिविरहिः त्वया अघे चरत्नार्थः भूरीमनो
रथः पतिइल्यते। कर्मणि लट्॥ याया॥ तदन्वेषणपायास्त्वमिति कामोऽभिलाषः कामप्रवेदनेकच्चिति इत्यकच्चित्युपपदे लिङ्। नचमंत्रं
नु मुत्सहसे शक धृषेति तुमुन्। स्म न्त्रं तुं मां कामयितुमिच्छु। एषणाशीलः समानकर्तृकेषु तुमुन्। चिंदुरिष्णुरिति निपातनात् साधु। इत्येवम
सोल्लुण्ठनमद्गिनः तयासीतया॥ मृषा॥ मां कामयितुमिच्छुरित्येतन्मृषा घोषं घा मृषावादं राजसूयेत्यादिना भावे क्यप्। यजादित्वात् संप्रसारणं प्रवदंती तां रघू
त्तमोल्लुण्ठनः शयनं शत्रुहस्तं त्वं यास्यसीति। शापं व्रयच्छन्। भौवादिको त्रशपिर्न दैवादिकः। निरगात्र निर्गतः। तस्मात् दुटजादित्यर्थान्। कथमृषा द्य
मित्याह वशी वशनं वशः इन्द्रियसंयमनं वा शिरणो नुपसर्गे नमित्यप्। स यस्यास्ति स वशी जितेन्द्रियः च शिवदेवसत्यवद्यः अविनथवादी शत्रु
हस्तं यास्यसीति सत्यं वदतीति। कृत्यल्युटो बहुलमिति निकर्तरि यत्। वदः सुपि क्यसेति चकारात् घञ् भावे वा यत्। वेधायाच्। अर्श आदित्वात्॥ गते॥ तस्मिन् गते मेणा
तेस निराकरणः सीतामृचइति व्रयमाणो न स वंधः। कीदृशः जलभृचिः जलेन भृचिरिति सः। स्नात इत्यर्थः। भृङ्गादंतुं। भृङ्गादं तायस्य अग्नौ तेन्त्यादिनां दंत स्य
दन्नादेशः। शिरवाअस्यास्तीति शिरवी परिव्राजकः व्रीह्यादित्वादिनिः। जंजे पूकः पापाशय त्वात् गर्हितं जपतीति लुपसदेति यङ्। जपजमेत्यभ्यासस्य नुक्। लाप
जमेत्यभ्यासस्य नुकाय जपरशांयङ्। इन्दूकः। अदत्मालो वाशा अदंस्त्रव्रघुकैः संसर्गमनुप्राचारयतीति मारय। अनुपसर्गादिति शः। कस्य मृद्वा वुनः निसि
ल्लवे वर्नलोपश्चेत्योणादिकः उकारः। अलावूः तस्या विकारः फलमिति। ओरञ्। तस्य फले लुक्। नतुमक [illegible] स्वत्वं। मत्न्वृत्तमलावु। ।३४। राम

मध्यपदलोपिसमस्त्रयोगो कर्मणि षष्ठी ॥ इकोविविज्ञावितिन्नुस्तु ॥ कामं ॥ कदुलुनाक पालेन वजातिरप्राप्तिनाभिनिहूहैक वज्ञावः मजावतानिर्मलेनशिरसा ।
च उपलक्षितइत्यर्थः मतेनतृतीया ॥ संवस्त्रस्य परिधापवस्त्रात्समाच्छादनइति मुंडु मिन्वोस्त्यादिनाणिच ॥ लाक्षिकेवस्त्रेलात्रयारके लीलारोचनेत्यादिनाठकृ । मा
त्रोकमंडुत्वादिकांसमांत्र समाचित्यमारीकत्येत्यर्थः । मांडान्सामावपन इतिषुकमांडेत्यादिनाणि उः । दंडवीनी । गृहीतचिरं दुः । संसर्गीमन्तुपू ॥ ॥ अ
श्वि ॥ माकुचुनकर्माणिशुंनिर्वः स्पेयसीत्येवं योषयंतियेतेमस्कारिणः परिप्रातुकाः तेषांमतं अरुकुमसौधारयन्नमस्कारमस्कारिणा विनिपरिव्राज
केस्तुडा आत्मविदांयोगिनांविद्यामधीयन्जपन्नड्डः धार्योरिति इडोधीरश्च अरुकुचतिकर्तरिशत्प्रत्ययः । अंतरावडु प्रमृतचदनू अन्नुलिस्कोटं
पुनः स्फोटिकंदत्वा भूविद्वेयंच विलोकयतः मुवाङ्गुल्लिष्यो लिप्यविलोकयन्नरमयत्रापिस्वांगेषु वइतिणमुल् ॥ संदि ॥ इतोभयंमाभूदिनिसान्तंसा
देदनुंपिपु ॥ संदनुंपितुमिवुः वदन्नावदकृ मुलिस्योगमितियोज्यण्यंनसनंतेसंपा द्वयाठतारातेसंत्वेनिजुनू पुः निन्होन्तुमिकुः । धारयन्मस्कारिव्रता
मितियोज्यं नैतिजेनगमांसमनीतिदीर्घोः । कुठिलं क्रमणेचक्रमा । क्रमेर्निन्यंकौटिल्येगतावितिपङ् नुगतङ्त्यल्यासस्यनुक् । अत्रयत्ययादित्यका
रः अतोलोपः । यस्येहलाटापूमायस्यास्तिचंक्रमावान्कुटिलगतिमानित्यर्थः ॥ समानत्व ठौ किंत्वासीजामृचेकिंस्तुवाभवेमि अनुकूलाभावेनिपदहं
प्रार्थयेनत्वप्रतिकूलामामवेतिभावः । स्तुरवषि पादात्तलोम्यइतिकृभ्यसितियोगडाच ॥ सप ॥ कात्वमितिवद्यमाणेनसेवं धः । सायं दिनावसानंतत्र
भवांकेति । यदायोनकर्मणीत्यस्य च अनुवत्यथांनः तदासायंचिरेतिषुघुल्लौतुट्वमकारांतत्वंचनिपात्येते । यदासायंशद्धो मकारांतः तदाव्ययत्वा
देवप्रत्यागमोस्यातां । कांतितिथिषु एणः चंद्रमसः पंचदशकलातासांवृद्धिःन्हासाभ्यां पंचदशतिथीः प्रणयाति प्रवर्तयति सः स्त्रह्वि षेति क्विपूत्र पस
गांदसमासेतिणत्वं । एवं नेकाचइतिषद्यापणोदेशः । यंकजानांचकांतिं कीदृशीदिवानतीदिवाभवां कांतिकां त्या च्येदीपयामदानेत्यासदाभव
यानैरूपयंतीलज्जयंतीदिवातन्याः । सायंतन्याश्चसदाभवत्वात्ता । नीतेरनीत्यादिनाणौ धुकू । ध्रुचिक्रिमामुमहासा ॥ कान्तौ ॥ किंदेवीमानुषीहीदृसी

म.टी. वेति एकाकिनी असहाया एकाद्वाकिनिच्चासहायइति आकिनि वाभीलइत्यामंत्रणं भयप्रकृतित्वात्। स्त्रीरत्नं। निरन्वयानिरनुगमा नरायस्मिन् वने यत्र न क
।३५॥ थंचित् अनुष्यात् तं संभवतु ध्यंतेपि वृभुक्षमाला अपिदिगादित्वात् रा ष्याला हिंस्राः व्याघ्रादयः कथं वा स्वं नाश्यसन्नू॥ स्थ नभक्तिनवंभः। अदेः लुङः स
नोर्घस्त्वाल्दित्वात्प्यो रङः। तेष्वंतो नाशमत्रिति पाठांतरं। तत्र कथं न वा अपरिहितानैवाश्यसन्। इतियोजना अपालां सती अविद्यमानः पालोय
35 स्याइति पालरक्षणा इति चौरादिकः पालयतीति पालः पावा यच्चायदा प्रयोजक किं विवक्षातदा पाते लुगागमो णौ वक्तव्य इति लुक्॥ मनः पचा
द्यच्॥ द्रष्टा॥ केनहेतुना इदं वनमभोः अभिशतामि वद कथय। अभिपूर्वाद्विशो लङ्। मध्यमपुरुषैकवचने आडजादीनां आगच्छवेति वृद्धिः
। ददयं मद्भुतिया मूर्त्तिः शरीरं यत्यंत सोद पति मम स्वेतिरवच्॥ साएवं विधामुर्त्तिर्यस्याः सात्वं भीममप्येतद्वनं शुभंगं भावुकं सर्वस्यैवाप्रियं प्रियंकु
र्वीणा कर्त्रीति भुवइति रवच्॥ सुकृतं पुण्यकारिणां शोभनं कृतवानिति सुकर्मपापेत्यादिना क्विप्। कंरहसि विजने। वें उपतिष्ठसे उपश्लिष्यसि सेवा
नकरोतिइ। प्रियकारी अनुकूलवर्त्तिनी सती प्रियमनुकूलं करोतीति द्वेमप्रियमद्रेरवेति अराठि द्वुलानित्यादिनाडीप्। पुण्यकृत कृतपुण्यः त
स्य पूर्ववत्क्विप्॥ चाटुकारः। प्रियवाक्यकरः नशद्दश्लोकेत्यादिना ठप्रतिषिद्धो णोवन भवति। कीदृशः नेकिंकरः दासः दिवाविभेति ठः। किंयत्तत्सु
के मोदिधानमिति नित्यावि प्रयेषु ह यो सुरतेषु शोभनरतेषु नपुंसके भावे कः। अनुदात्तेत्यादिना अनुनासिक लोपः। अनेनोभयचिरात्व्यात॥ परि॥
एतद्रूपं भावके भवत्या इहमिति भवनष्टकसाविति ठस्सोठस्सो श्वोपसंख्यानमिति पुंवद्भावः। इत्युत्तो तात्कः। दुर्लभं परिपर्युदवे अपपनीव
र्जनइति कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां द्वितीयायां प्राप्तायां पंचम्यपाङ्ः परिभिरिति पंचमी। अपपरिवहिरं चवः पंचम्यापाङ्परिभिरिति पंचमी। अपपरिव
हिरंचवः पंचम्याइति विभाषासमासा असमासपक्षे परेर्वजनइति द्विर्वचनां उदधिवर्जयित्वा चतुर्दधिमेखलायां भुविदुर्लभं आश्लोकाच्चस्वर्गलो।३५।राम

कद्युपावतङ्कुलेभे अत्रापि पूर्ववत्यचमी।ताङ्शं र द्रव त्वस्मात्तु अधिजीवितं अस्मिन्विषये आधिक्येन तु जीवितं। अहोश्च द्वृर्यं अधिश्
द्योवर्त्तते॥ आपी॥ परि सर्वतो मार्जनमिति परिमलः केलेत्त्वय पश्चेन्त्यधिकत्वमृजेष्टिलोपश्चेतिकलप्रत्यय औणादिकः इह तु रतोपभोगवि
मर्द्दः परिमलोभिप्रेतः तस्य लक्ष्मीः तद्धेतुत्वात्सेतीति विद्यमानापि मलक्षोभापस्याः उरः प्रभृतिभ्यः कप्। तत्वमकुंकुमा अविद्यमानमत्र्कासी
तितमेमतिः पूर्ववत्कप्। किमिव वस्तुदिवेवाविंदिनी पद्मिनी शोभमनंदिवानीहारा घ मावादिवसं यस्याः तत्प्रातेत्यादिना अच्। आपीतमधु कामंगेः
आपीतं मधु यस्याः शोभा द्विमा घेति कप्। यथेष्टं सपरिमललक्ष्मी कान्ते यथा वमपीति॥ मिथ्यो॥ मिपः यद्रूपमंपदं हरंतीमभिमवंती त्वांसाक्षात्रु क्रंत्यघ
त्यल्ली कृत्योविभाषाकृञीत्यनुवर्त्तमाने साक्षात्प्रभृतीनि चेति गतिसंज्ञा गतिसमासे ल्यबादेशः। अहमतिमन्ये किं मिथ्या पत्नीः सिद्यमन्या अहमेव
पत्नीमन्येति मन्यमानात्पत्नीत्वमिथ्या तेव पत्नीः किंतु त्वमेवेति आत्ममानेखश्चेदि वादित्वात्श्यन्। इच पद का पोत्यय वद्योन्यगेपाभावः। न विभक्तौ तु स्मा
इतिवचनात्न अचौतीयङादेशः। कि बंता चानुवेन अहतीतिकिव। चीत्या डिनापयतेरोणादिकः क्षिप्। हरिश्चंचाप्मान पत्नीमंतं मन्यमानोभ्रष्णाजपत्नी
नूापस्यत्वंसएवपत्नीमानितत्यहमभिमन्ये॥ मोद॥ स्मरमार्याारतिः साषिरूपेणानि कृष्टेतिदर्शयति। चेत्यपदिस्मरः त्वामेदितिष्यतदृष्ट्वानभविष्यन्न।
तदा अन्यर्थेमोदके ठिष्यत अन्यर्थेरति। रतिं प्रतिमशमुक्तौ तोनामविश्वम्राड्डीदेः क ठिषोक इति मोवादिकात् न चौरादिकम्। क्रियतिषनोल
ङ्ः नापि रतिं स्वभार्यामङ्गः कृत्य सहायीकृत्य वसेत्॥ अपितु परित्यजेत् अत्र क्रियातिपत्तिर्न विवक्षिता। किंतु हेतुहेतुमद्भावः नापिर तिमङ्गः क
त्य सेन्भयदित्वामी चेतितिहेतुपमस्पहेतुमद्भावदर्शनात् यादिषु सङ्गः महार्था इति वचनात्॥ गति संज्ञा खेलायन अति। क्रीडन सर्वदा
त्वमसाद्दिद्वाभ्रकंदारिन्वायका॥ वला॥ त्वांवग्लूयंतीशोभमानां विलोक्यनमंतत्यतिस्त्रीहका इह जगतिका। त्वीनमन्येत् मानकुप्यत्। सर्व
दाकुष्यत्येवङ्गीर्ष्यायुक्तत्वान्स्त्रीणां। संभावनेलिङः। वल्गुमत्र्यशत्य भ्यांकङ्गादित्वाघकु। कोवाकोनामस्याणुसमोपिकाष्ठतुल्योपि तु

प्र॰रा॰ ३६। गारीषानभिज्ञत्वाज्जितवकान्तिं विलोक्य नाभिमनायित। पूर्वमदृष्टत्वादनभिमतः सन्नभिमनाः सचेता भवति। पूर्ववल्लिङ्। अभिमनसोऽभृशादित्वात् क्यङ् सलोपश्च॥
महादिवत्तुल्याचाश्च विभन्यः। सापि तावदनभिमनायत। ङ॰ख॥ सुखवैको जनः सुखायते। सुखं चेदयतीयस्यान्तिके समीपे नत्वप्रतीपायमनवप्रतिकूल
भ॰टी॰ वद्वर्तिनी भवमित्यनुकायमानाऽनुकायमाना सती यस्य पुनरन्तिके उत्कण्ठापमानाप्रतीपायमाने समर्नोजनः दुःखायति। दुःखं चेदयते। सुखदुःखश्चा
३६ द्याभ्यां सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायामिति क्यङ्। उत्सुकप्रतीपशब्दाभ्याम्भृशादित्वात्॥ ॥ कः पण्डितायमाः अपण्डितः कथमपि पण्डितो भवत्यभृशादित्वात् क्य
ङ्। त्वामामितिवंसनिर्भासर्वज्ञनप्रार्थिनीयामारापकः अनन्यं वनमन्वमन्त अनेयकेन अवसदित्यर्थः। नृपाच्च भ्राड्वम इति कर्मसंज्ञा॥ कीदृशात्
36 स्यादन्विमयस्तत्वेरायमाणेभ्यः वैरं कुर्वाणेभ्यः शब्दवैरेत्यादिना क्यङ्। भीवार्थानामित्यपादानसंज्ञा॥ ७॥ श्रोज॥ एवमुक्त्वतीर्णवंशोजनक
सुताद्दृशमूर्द्धानमुवाच। दशमूर्द्धानः शिरांसि यस्य तस्याद्यत्प्राणी यस्त्वात् अतिथिरयमिति संप्रदानस्यशेषत्वेन विवक्षितत्वात् षष्ठी। श्रोजापुमानो
श्रोजस्वाचरनतीकर्तुः क्यङ् सलोपश्च श्रोजसोऽप्सरसो नित्यमिति वचनात्॥ मह॥ यदुक्तं तन्नकं रहस्युपतिष्ठस इति अस्य प्रतिवचनं मम भर्तामहा
कुलीनः महाकुलस्यापत्यमिति महाकुलादञ्खञाविति खञ्। किमादित्यवंशसंभवः किं सोमवंशसंभवो वा महाकुलस्यापत्यामिसाहए द्वाके
वंशेइक्ष्वाकूणामपत्ये इक्ष्वाकः दाण्डिनायनेत्यादिना ठिलोपनिपातनं॥ अन्येतत्र संतीत्याह राशरथिः दशरथस्यापत्यं यः सममभर्तामहाकुली
नः कीदृशः पितुः प्रियंकरः अनुकूलकारीतपस्विनां च क्षेमकारं क्षेमप्रियमद्रेष्वेव निच्चकारात्खच्॥ निहा वैरकराणां वैरपूर्वी न्कर्मणश्वश्लो राम॰ ३६
नः कीदृशापितुः प्रियंकरः अनुकूलकारीतपस्विनां च ... तत्त्वकर्मणिषष्ठी सतीधर्माः स्थितानां वङ्करः वङ्कारोतीति दिवाविभेतिटः॥ स्त्री
केत्यादिना टेप्रतिषिद्धेश्रणो च भवति। निहन्तेतिल्तत्स्यप्रयोग॥ आङ्परयोः खनिश्रृभ्यां डिद्वेत्यणोणादिकः कुपरशुर्भावः तत्पर्याय एवा व्युत्पत्यत्रः परश्वध ३६ ।
विवक्षायांत्तु किं यत्तत्तद्कृष्कितिकरातेरच। आङ्परयोः खनिश्रृभ्यां ...
भावः सप्रहरणः यस्य परश्वधावितस्य परशुरामस्य संबंधिन्याः शक्तेः सामर्थ्यसंतानकरोविनाशयिता अंतं करोतीति पूर्ववच्चटः। रणोसंयामेतत्रभावः॥ १२.५

रणे संग्राममितत्रभवः॥ अष्ट्यद्व॥ इष्ट्मेमिरितिइष्टिनोयज्वानः इष्टादिभ्यश्चेतीनिः किमिष्टवंतः अध्वरणाकर्मणि तत्रकस्येन्विषयस्येतिकर्मणि सप्तमी अ
ध्वरेष्विष्टिनामितिकर्मणि षष्ठीकृद्योगेपात्नारहित॥ पूर्त्तीकमस्तुसर्वः॥ पणोतेर्निष्ठायामुरोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं।अध्यारवेत्यादिनानिष्ठानत्वप्रतिषेधः।पूर्त्तमनेने
तिपूर्ववदितिः किंपूर्त्तमितितिसर्वदाश्राद्धादिकर्मणि।पूर्ववत्सप्तमी॥ सराजवंशज्यहितवापक्कावनमभ्यागमत्।आगतवान्।लुङ्।द्वौरङिः रूपं।पितुर्नि
योगात्॥ नायोग्यत्वात्।समिमनन्त्रेतियोज्यं॥ यत॥ यस्यवाणेर्निकृत्तानिष्ठिन्नानिरत्नांसिमधुदेवनेरा घ्नानिप्राशेरत।समममत्रेतियोज्यं।शेरतइतिशी
ङोलुङ्॥ कीदृशानि अखेरायः श्रयो नृतानिकुर्यारिविडावश्वेति घ्यंतानांकुठातिमारयइतिसः।वैचेतिदीर्घः।व्यर्थानांतुसेणादयः कृतादिमिरित
यविषयः।यतत्रिभिः क्रोधनिश्चनुष्टानिपरिचताानि॥ दीप्य॥ शितांसनीत्वा स्वाणणःदीप्यमानंन्नेसंकुशाकृत्त छोनंवा अनेकार्थत्वा द्वानूनांदी
येत्याद्घीलपवयोचनेत्पादिनाचानष्ट्रदिवादिभ्यः श्यन्।महागदाः असमानेन्द्रेम्मुशाकूत्तछोलं वापूर्ववद्धनशः।शात्रवानू।शक्नून्प्रज्ञा
दित्वादण्॥ निघ्नानंहंतुंशक्नंतछोलंवापूर्ववत्प्रत्ययः।हंतेर्गमहनेत्युपधालोपः।होहंतेरितिकुत्वं।एवंविधंरामंकथंनावगच्छसितेनकर्म
णासर्वलोकविदितत्वादितिभावः।पर्वंकासावित्याह॥ भ्राता॥ असौरामोमांभ्रातरिअहयित्वाभ्यागमत्।स्वार्थिके कयातः।मगेः स्वार्थिको
णाच्।अदंतत्वाद्वृद्धिनभवति।तदंताकृतः शचेनिअधिकृत्यपरिवर्णाम्रणाधाराग्यानामुपसंख्यानमितिभावेशप्रत्ययः।अयभावश्च
ठास।म्रगान्विध्यतीतिम्रगावित्।कासौभ्रातेतिचेदाह।तस्यानुजःकनिष्ठोभयाणोषितः सनयानोवनअनुयपशवाज्ञापतइतिअन्येभ्यो
पिदृश्यतइतिडः।अनोकर्मणाण्कमकर्मण्यपिभवति।किमर्थंएषिनुतमेवज्ञातुं।इषुगतावितस्यरूपं।ज्ञानार्थत्वात्।घोषितइतितस्यैव
रूपं॥ अचेति॥ अयेवमुक्तोजानाकथारशाननस्त्राभयादीन्।उक्तवान्त्रायस्पन्।क्रोधाविष्टत्वानृशारीरंखेदयन्।यस्तुप्रयतूइतिदेवा
दिकः परस्मैपदी।धादेवकषापाहतः।वक्रुश्रीहोसवान्द्वौरितिषच।स्पर्द्धेः स्तैः स्वेदकरौत्न्त्वणः।युक्तः संदेनिष्ठायांरूपासंदर्शितमांतरमां

36
भ० टी० नगितमाकृतंममभिप्रायो येन सएवंविधः। कृते॥ कनिष्ठायाअमत्यंज्येष्ठायाअपत्यमितिस्त्रीभ्योढक्। कल्याण्यादीनामिनङ्। तयोः कल्याणादिषु पाठेनत्वात्॥ कनि
३५ ष्ठासुतस्यकृते कार्यमित्रं ज्येष्ठायाः सुतः। नित्रुपयोगिनया विवासितः विप्रर्क्षितः विपर्वस्य वसोर्हं लभण्यंत स्यानिश्चंयांनूपं। तं नग्नमुपितम एवंयथाक शिक्षु
षितोनग्रोभवतितद्भूतंपूर्वकालेतिसः। तयोपूर्वापरकालत्वात्। राजदन्तादित्वात्परनिपातः॥ इदृशंराघवं कोवक्तुममन्येतत्फलाघेन। नैवेत्यर्थः॥ राघा त्व
37 धरोघिष्टिनामित्पस्यो त्तरमाह। यद्यसौराद्रसान पिंडीश्रूरान पिंड्यामेव श्रूरानगृह एवश्रूरानपात्रसमितादयश्चेतिसः। वडुयत्तेषुकुवाह्मणयंजेषुनि
रस्रवानगिरस्कृतवान्। हेकूपमांड्। किंकूपेमांडकीवपूर्ववत्सः॥ टक्कुमंड्। कादितिचकाराद्दवापत्यं। एतावतिस्वल्पेवस्तुनितत्यक। स्पमः॥ नैवपुज्य
ते। तत्पराक्रमैस्तुपुत्रः। तत्रापिममन पुत्रः [illegible] वक्तुमित्याह॥ मत्याराज्यभोगादयः परिच्छदोहस्त्यश्वादिकः समस्तराक्रमेण सन्तिसो यहतोघस्यहरेरिः
सारायथादरिद्रातिनिरर्थकोभवतितन्मयैव किंवक्तुं आत्मगुणवादस्यलज्जाकरत्वात्। दरिद्राते रादादिकत्वाच्छयोलुक्। निर्लं॥ यस्मात्कारणात्धनानामस्वा
मीधनदः अंतर्गिरमध्यास्ते। अध्यासितवान्। गिरेः कैलासस्यांतर्मध्यं विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः॥ गिरेश्चसेनकस्येतिटच्। अधिशीङ्स्थासामिति
कसंज्ञा। तेनतृतीयासप्तम्योर्बहुलमित्यमभावोनभवति। नाव्ययीभावादित्यमेवभवति। तत्कारणंममपराक्रमंवाकोनावेतिनजानातिकी
दृशः निर्लकः लंकातो निष्क्रांतः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्येतिसः। एकविभक्तिचेत्युपसर्जनसंज्ञायांह्रस्वत्वं। हतपुष्पकः। आच्छिन्नंपुष्पकाख्यंविमा
यस्य अतएवविमदोपेतदर्पः। लंकापुष्पकंचधनदस्यासीत्। पूर्वंतत्वाअनेनगृहीतमि॥ मित्रा। स्वयंममात्मानोविभ्यत्तस्यनपमोबेलद्यात्
सुरेवनकस्मिमानंकुलवर्णात्वर्वर्णादृढादिभ्यः ष्यक्चधनदस्येतिचकारादिमनिच्॥ दधीनेनाधारपमाङस्थेभूते तृतीयानिहघतिः नित्युघमाः आस्ते॥
उत्पूर्वाघमेः स्त्रियां क्तिन्। अनुनासिकलोपः। कीदृशः ध्यायन्किंममापतितंयदहमनेनहृतसर्वस्वइति। भिन्नतोकदवविपन्नपोतवणिगिवगरः प्रभ 36
तिम्पः कप्। एवस्वपौरुषंप्रदर्श्यपत्नींकर्तुमाह॥ समु॥ हेमैथिलिलंकेतिनाम्नाममपुरीकीदृशी॥ समुद्रएवोपरपकाआसन्नोयस्याः सासमुद्रोपरपका
। समुद्रस्यपर्वतोपरपकात्वात्। समुद्रोपरपकेतिसमासेसमीपत्वंभवति। यत्तसज्ञाधिकारात्॥ पर्वतस्यासन्नअधिरूढेउपाधिभ्योत्यकन्नासन्नरपातयो रा म० ३८

नुपत्यकाधित्यकोश्माद्रयोः साधुत्वमुक्तं। प्रतिषेधेप्यकनञुपसंख्यानमिति प्राप्य पस्थादित्तीकारेण न भवति हिमी हेम चिकाराशाणिरजतादिश्मोज्ञः। पर्वताधि
कानि कूटपर्वत्त सोपरि स्थिता। रत्नभ्मरागपणं यन्त्र रत्नानां पा सम्बसानं अ्रंघतेवध्यंते न तपरीक्षकाः सर्वरत्नस्थानमित्यर्थः। दुर्गावस्थित्पाअनमि
भवनी पत्तं रलोपच पात सम्म्भृताक यचन्नभ्रलो भयाति॥ आवसेतस्यापुर्याञ्चावासेगृहे वसतपस्मिन्निति अधिकरणे घञ्। मयासहत्त्वं वसत्प्रार्थना
यांलोट्। सिक्तसंम्रष्टे पूर्वं सिक्ते पश्चात्तं मष्टे गंधैर्लिप्तवा भिता सती पूर्वं लिप्ता चंदनादिभिर्गंधैः पश्चाद्वासिता धूपिता। संमृष्टादिभिः। पूर्वकालेत्यादि
नासः। अपितान्यस्ता उर्वीमहीभी सुगंधिमकुसुरभिमालायस्याः सात्वं किमितित्रिपासहवसामीतिचदाह॥ संग॥ द्विपोसिपुमांसमर्हति तिं द्विताव॥ अर्ह
थे हितार्थिवाञ्छीपुंसमश्यानत्रस्त्रऔसै प्रत्यये नञ्स्नञौ ककञ्गणतलुनानामुपसंख्यातमिति। मांपुवानांतनुगणसंगच्छ अंगीकुरु॥ याभिः प्रार्थना
यांलोट्। इषुगमीत्यादिनाछात्वं। समोगम्यृच्छेत्यादिनातङ् न भवतीसीतिचैवतिसकर्मत्वात्। विशेषतः स्त्रेणाणी स्त्रियैहितं अर्हतं वा। पूर्ववत्प्रत्ययः
। तनुगणीयुवतीसमुमेकल्याणि शोभतइति उत्तिरम्यपघञ्गणःकः। मम पिता दशरथ भ्रातासीतिचदाह। राघवः प्रोष्यपापीयानिति पापशब्दाद्विमतो
र्युगितिङीपसुनुलुक्क मनुपः। प्रोष्यपापीयानितिमयूरव्यंसकादित्वात्सः। देशांतरंप्रात्वायापवत्तरः। तमकिंचनं दरिद्रं न विद्यते किंचनयस्येति सर्वना
माव्ययसंज्ञाया उपसर्जनप्रतिषेधइति वचनान्नाव्ययसंज्ञा। तेन नाव्ययभंकिलोपः। जहीहि त्यज डीत्वस्य जहीते श्वेतिवा वृद्धनाउपं॥ अस्नी॥ अस्नीताप
चेतेतिमयूरव्यंसकादित्वात्सः। तत्रहत्याप्यात माव्वैतेन क्रियासात स्पष्टतियघते। सततम्शनीतपिवतेतपं वम्म त्यजनानादेश्य मिवतीति। सुपद्मी कामे
नःक्वचा अस्नीतवती। प्रसिता सम्र कर्मणि आधिक्येन प्रवृत्ता काम व्यापारे प्रसिता। तु कास्यां तत्तीयाचेतिचकारात् सप्तमी। वैशेकु मानुवार्तेनं दर्शीयी
वंक्तत्वासाचात्वम्नति त्वाद्रुतिसंज्ञा। भोरस्वहेषं जनयाका मंदिरे शेषत्तुमहे स्थिता। मास्म॥ हे भीनुमास्मभू यांहिणी प्रातिकुलामीभूः। नयासामीत्य
सुपमर्त्यं गत्वा मीनिक त्वा स्मात्तेरलङ्चातिचेकारात्सुलुङ्। गतमुत्सा हिनोउघुक्ताभव। माकद्वेषेत्यादिनापुतेत्र सा हिनीतिमहोपपदत्वात्तत

श्री म॰ स्त्री॰
३८
श्वालंकृतशरीरत्वादुद्भासिनी शोभमाना भूत्वा नोऽस्माकं चक्षुःसंमर्दिनी स्तनाभ्यामुरस्थलस्य पीडिका भव। ग्रहोत्साहोत्ससंमर्दीनां ग्रहादिर्नो ग्रहादिषु षष्ठितत्वा
त् नोऽस्माकं वक्षःसंमर्दिनी स्तनाभ्यामुरस्थलस्य पीडिका भव। ग्रहोत्साहोद्भाससंमर्दीनां ग्रहादिषु षष्ठितत्प्रात् कर्त्तरि णिनिः। अत्रेभ्योऽण् श्व। ना
म्रा॥ यदेवमभिधीयमानानप्रतिपन्ना तदा तां प्रातिकूलिंकीं प्रतिकूलवर्त्तिनीम त्वा ज्ञात्वा ॐ ज्ञः स हो भसावर्त्तत इत्यधिकृत्य प्रतिकूलं वर्त्तते इत्य
स्मिन्नर्थे तत्प्रनुपूर्वात्पा द्विनाठका जिहीर्षुः हर्त्तुमिच्छुः। भीमविग्रहः भीषणशरीरः दृष्टराक्षसशरीरः दृष्टराक्षसशरीररूपा हि ॥ पुरुषेन द्वि
पतो वा हृत्पपीडमाश्लिष्य बाहू भित्वा पपौ श्रमसम्याचोपपीड उत्तिचकारान्तत्त्तौ यात त्रपपदे णमुल्। पिनष्टु दिवशा जगाहार थेनोत्पत्य घामाकाशं निशा
चरे गाहते तस्मादिवशब्द समानार्थो घोषवच्छ्रोत्रिकः॥ गमेर्डो उत्पत्य हुतेश्वेति क्व नात् श्रोतोमूश्चमोरित्याच्व कालाणिन पुदिव शब्दा देव त्युत्पादायत्तु सूत्रम
मधीयते। त्वाम्यत्तिदिवशब्दमि विकात्पेना कारादेशं इति॥ व्यस्य॥ व्यस्पती वसातडपदर्शी नाम समादाय गृही त्वाया तो गगतोराव्रुणात् यानेः शतरिपुं चम्पान्
पातारात्रिंचराल यलं कोराक्षो चरंतीति चरष्टः॥ रात्रेः कृतिविभाषेति मुम्। तस्मादाव णाद्यात् अपतत्ता भया तस्मै त्वद्धौ भिन्नु वडङित्का चेतिसम।
सेत्यवादेशः॥ आसीं चक्रिरे ख्यासिताः रुपायासत्वेत्याम्। म्रगपत्तिणः म्रगाश्चपक्षिणश्च समाने जातौ यानामि तिव चनादेकवद्भावात्र नभवति॥
तत्त्वेः॥ तासीतां जरा पुःपद्वीडः रावणंपनुषनिष्ठरं वक्तृप्राप॥ प्राप्तवान्॥ कीदृशी उच्चैरारस्यमामाहीरामहालक्ष्मणे तिश्चरो स्तोत्र धैर्म हताध्व
तिनायुनः पुनरसंतीति त्यर्थः। रमः शब्दकर्मकत्वात्। कि यामममिहारेयङ्॥ कृपणोदीनां॥ इति प्रकीर्णकाण्डः प्रथमः समाप्तः॥ अतः परमधि
कारमुच्यते। यत्र प्राधान्येनैकैकमभिधिकृत्य लक्षणाप्रदर्शितं तदधिकारकाण्डं। विशेषलक्षणेषु प्रकीर्णकमेव द्रष्टव्यं। एवं च कृत्वान्तरान्तर ३८
चनार्थं प्रकाणिक उक्ताकाभिधानं अत्र चकाण्डे निर्दिष्टसंज्ञकाश्चत्वारः परिच्छेदाः। तत्र प्रथमे आधं प्रत्ययमधिकृत्योच्यते। सर्गार्थस्य विवक्षित राम॰
स्यापरिसमाप्तत्वात्तमेवाभिसंधायाह॥ विषविसादि॥ एवं च कृत्वाभिश्र कत्र्च्यते। द्वयोरप्यत्र प्राधान्येन विवक्षितत्वात्। पशुपवदना॥ की

छंदोहे. इषिन्या भूः पूर्वे सरोममामगाग्रतो भू. वामागाइत्यर्थः॥ पूर्वः सरतीति पूर्वैककं ते रीतिः॥ यतः हत्वमयेसरोजन्मस्थानां अग्रेसरतीति पुरोयत इत्यादिनाठः॥
छंदोहे इषन्या भूः पूर्वे सरोममा ममागाग्रतो भू. वामागा इत्यर्थः॥ पापानां प्रथमस्तच। कुतः आराध्य चरो चने आराध्य चरतीति भिन्नासेनेत्यादिनाठः॥ वनेचरंतीति वनचराः॥ अ
जघन्य इति शाखादिभ्यो य इति। वार्थ्ये यः॥ पापानां प्रथमस्तच। कुतः आराध्य चरो चने आराध्य चरतीति भिन्ना सेनेत्यादिनाठः॥ वनेचरंतीति वनचराः॥ अ
जघन्य इति शाखादिभ्यो य इति वार्थ्ये यः। तानारायचरसिमिह्न्यसिकर्मणोवच्छी॥ यथा॥ यामंडुन्वेतंउपत्तायं यंतं अवंपनिर्ले ड्राधिकखांगर्हाडुड्डउपत्तापे
धिकरणोच्चरेष्टः॥ तिषायेयाः पूर्वानाम्नष यः। सार्वधातुक इति पाणादेश रूपं। कीदृशं रामं यशस्करसमाचरणां समाचारः चरितं भा चेधा॥ यशस्करोतीति यस्करः॥
इत्यस्मौचादिक साशातरिकुभुवोः सार्वधातुक इति पाणादेशरूपं। कीदृशं रामं यशस्करसमाचरणां समाचारः चरितं भा चेधा। यशस्करोतीति यस्करः॥
कृत्रोहित्वित्यादिनाठविसर्जनीयस्य सः॥ पशस्करणाहे उभूतः समाचारो यस्य त्वां तं भुविप्रासिद्धदयाकरुणाकर राशीलं ताछील्ये टः॥ पितृवीक्यकरं
पितुर्वचनानुष्ठाने अनुकूलं आनुलोम्ये टः॥ अहं॥ हेराम त्वमहं तवनूनमवश्यमंतकरः॥ विनाशपिताकीदृशः॥ रामस्यनेपोवश्यः अचोपन्ना॥ कर्म
केरोपमः भ्रतकम्नकैल्यः कर्मणि भृतौ विति टः॥ ध्वांतस्य वदिवाकरः यथा॥ अंधकारस्यांतकरः सूर्यः अंतकरदिवाकरो दिवाविभेति टप्रत्ययांतौ॥ एवमु
कारावयपाते तिसंवधः॥ मता॥ एवमुक्त्वा असौ जटायुः पक्षीरवमाकाशाय पाता पतितः॥ किमर्थं नराशनं रावणं हंतुं हनिष्यामीति कीदृशो रावणं संसता
कारांवेकराशीलं कलहकारः पत्नीकलहयितुमनुकूलः अनयोर्न्यास्य लोके
मनुष्कंरपीडाकरं। अनु॥ शादृः पीडापलत्वाणपरः॥ दिवाविभेति टः॥ वैरकारं वैकरणाशीलं कलहकारः पत्नी कलहयितुमनुकूलः अनयोर्न्यास्य श्लोके
तिटप्रतिषिद्धः तो व भवति। कर्मणापला प्राहिर त्लीतिटः॥ धिक्कारमुदारतः॥ किंपंतं पपात शाद्वपातं यावति दूरेश दृपातस्तो वंतमिति। ठाधिकारः
तिटप्रतिषिद्धः तोव भवति। कर्मणापला प्राहिर त्लीतिटः॥ धुन्वन्नित्यादि॥ अ सौपन्नी अमुध्यतायुध्यतेस्म॥ युधैर्दृवादिकस्य लडिः रूपं॥ तुंडघातमिति क्रियाविशेषणं।
समाप्तः॥ इतः प्रकीर्णकमल्लोकानाह॥

अ.म.टी. ॐडेनचं चुनाघातोहन्ननेयस्मिन्नुरुइति। करणेहन इतिनकर्त्तर्योगामुलं। कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगात्॥ अहिंसार्थत्वान्नतदारंभस्य। यथापादघातं भूमिं
३९ हंतीति। हिंसार्थानां च समानकर्मकाणामित्यनेनापिन भवति। समानकर्मकता भावात्॥ अकर्मकत्वाद्युधेः तेनभावेघञ्॥ चुन्वन। कंपयन्नश्वेवप त्तृपोर्वि
तानसर्वपेषीनेसर्वःपंथाः इतिपूर्वकाले त्वादिनाखः अक्यूरितिसमासांतत्र्यकारः। सर्वपथानूव्याप्नोतीतिततसर्वादेरित्यादिनाखः। मांसशोणितसंदर्शी
२९ कार्त्स्न्ये नमांसशोणितं चरस्पाकर्मणिरशिविदोः साकल्यइतिणमुल। अमेवाव्ययेनेतिसः॥ नुदि॥ आघ्नानः पत्रीप्रहरन्नाङोयमइतितङः। नाब्भायन
भीतःतस्मान्त्रिहायानलङ्गितः सम्पद्गमयानहतइति। नचक्राम। नक्रांतः। नविध्यधीवव्यथोलिटीतिसंप्रसारणं। जितत्वम्भत्वात्। विध्यमानोवावाशब्दश्चवा
थ्यपरेणहन्यमानश्चनविव्यथे। व्यथेव्यथिलिटीतिसंप्रसारणंडितत्वभत्वात्। विध्यमानोवावाशब्दश्चवार्थेपरेणहन्यमानएवनविव्यथेनयोद्धामि
याप्यामत्वाधिकत्वात्। रणाञ्चननिवृत्तेनभिवेत्तः। अभयोत्साहत्वात्॥ पिशाचुधिसंयामेपत्रीरथश्चवभंजा। भग्नव्याप्ता। तस्यपुकारस्यत्वात्। तथाहिकि
इयवत्॥ कुत्सितस्त्रथमिवरथवदश्वेतिकदादेशः। धुरंवहतिधौरेयाः॥ अश्वाःधुरोयढञौ। पिशाचश्चसैवमुखंयेषांतेधौरेयापत्ररथंतंपिशाचमुखधौ
रेयंसद्यैःकंशाद्वंकवचत्रयस्मिन्तंभीमंभयानकंतथाधुर्यत्वात्। ध्वजशालिनंध्वजवंतंशालिर्वध्वः किनप्रत्ययांतस्य इतमाहात्म्यस्याहा। धृति
नशालिनंश्लाधितुंशीलंयस्येतिलिनिः। अनेकार्थत्वाद्धातूनामिति॥ एतेषुकौकाः इतःप्रभृत्यामसमाधिकृत्याह॥ मंत्रा॥ अथेतस्मिन्नुरुप्रस्तावेसप ३९
द्वीसीतांविंशतिवाहुनारावणेनस्यात्रयाच्चकारात्पातितवान्॥ गत्यादिषुत्सजेःसंग्रहात्तत्रतीयेवभवति। कस्मात्पातितवानित्याह। संचासपा राम
चकारारिघस्मादार्रणंत्रासितवान्॥ अकर्मकत्वात्वासर्पितावस्थापामरेः कर्मत्वं। आम्भोहेतुम्भा। कात्स्न्यंतयादित्वादीत्यादिनाआम॥

मो आश्रौऽमित्वमस्तवान्। आमइतिलेर्लुक्॥ अयामंतेत्यादिना अयादेशः। लकारांतस्यकृतसंज्ञायां प्रातिपदिकत्वेप्रथमैकवचनं। नसाव्यपादितिलुक्। स्वरादिषु
श्रा २ आमंमितिपठितत्वादव्ययत्वं। आमंत्रस्यानभिव्यक्तयदार्थत्वात्। कृत्वानुप्रयुज्यतइत्यादिनालिट्परस्यकृञोऽनुप्रयोगः। कर्तृभिप्रायाभावे अनुप्र
योगेतङ्नभवतिसुरंध्रच्चपश्यतोयुद्धंजग्मुः पिप्राय। प्रीणितवा। श्रुत्वाजु आसनंसीतात्याजनं चदेवानांप्रीतेः॥ कारणं॥ असी॥ असीनः परित्यक्तसी
तोरावणः आकाशस्थःकामंचक्रे। कुत्सितमभिहितवान्। एह्येहीतिविहगाधिपेतिकामस्यशब्दकुत्सायामित्यनुदात्तेत्। कामित्यादिना आम्। प्रास्तैः
उत्थभूतत्तती यानिराकुलः पूर्ववाक्भिः सीताग्रहणेव्याकुलत्वात्। भूयपुनरपिखगः पक्षिप्रकरणे अन्येष्वपिदृश्यतइतिवचनाद्गमेडः। तं निशाच
रोमिदां चक्रेअत्यर्थंभिन्नवान्। वेभिदयतेर्यङ्ङंतादाम्। नरपतंउन्येचायुधानियस्य॥ हतु। तोपक्षिरावणौक्रोधात्यर्थंभित्रकमन्। वेभिदयतेर्यङि। तादाम्।
नरपतंउन्येवायुधानियस्य॥ धवप्राज्ञक्रोधाधीनतयापरस्परमन्योन्यंहंतुमीहांचक्राते। चेष्टांकृतवंतौ। इजादेरित्यादिनाआम्। विः पक्षीजननिघासिप्या
भिपपक्षिकापचेत्तोडिद्वैगोणादिकइक्॥ नवानिववाजायूएवार्थे। पलायंचक्रे पलायितः उपसर्गस्यायतावितिलत्वं। शरप्रचैनं राद्वसश्चनदपाचक्रेनदप
तेस्मपात्निणंखल्वहंव्यापादयामीति। भयपक्षापिदयायाश्वेत्याम्॥ तपा॥ देवगंधर्वकिंनराः इष्टुं युद्धंद्रष्टुमइतिउपासांचक्रिरे। उपागताः। पूर्ववत्दाम्
। कव्यादरावणः क्रव्यंमांसमत्तीतिक्रव्यात्॥ अदोनन्नइतिविट्। पतत्रिणः पक्षौलोलूयांचक्रे। अत्यर्थंलूनवान्। यङ्प्रत्ययांतच्चैत्यादाम्॥ छेलेन
मायमाप्रसत्यजेतुनशक्यतइति। मत्त्रेनेतिपाठांतरं॥ प्रसु॥ खचराः पक्षिणरेपचरंती अधिकरणेचरेष्टः। तेषामुत्तमंजटायुंरुरंतंछित्त्वालूनपक्षत्वात्
अवनौभूमौप्रलुठंतंपतिततंविलोक्यप्रहृष्यन्प्रहर्षंप्राप्नुवन्निहतोगमनविघ्नकारीतिदशवदनोरथचरंस्मरणात्संप्राप्तंपुष्पकरथमारु
ह्यभीमगुपंभयानकयानंरामांतेसीतांतथैवपरिगृह्यस्वपुरमगात्॥ गवान्॥ इतिनर्माकाचटीकायांजयमंगलानामाकाव्यस्यसीताहरणा

५०

भ० टी० नामपंचमके भिप्रस्कः सर्गः॥ अधिकारस्यासमाप्तत्वात्तमेवाधिकृत्याह॥ ऊषामित्यादि॥ अथ शब्दोऽत्र स्यमाणात्तृतीयश्लोकेयः सोत्रप्रष्टव्यः॥ नभिस्सीताय परिग्रहे कामात्रि

२७ कामोऽग्निरिव तं दशवक्त्रं दशाननमोषां चकार। ददाह। उषदाहे। उषविदेत्यादिना आम्। अहर्निशं अहश्च निशा चेति सर्वो द्वन्द्वो विभाषैकवद्भवतीत्येकवद्भावः। आतप

५० संयोगे द्वितीया। रोऽसुपीत्युकुत्वं। कस्माद्दहेत्याह रावणो न्योनि तस्तु कां रामादन्यस्मिन्ननुपे निरभिलाषां वैदेहीं विदां चकार ज्ञातवान्। अणुणान्त्वं विदेर्लस्थेति विस्तरं

नत्वाद्गुणाभावः॥ प्रजा॥ अरेः शमसपद्धी हासुवेष्टा सुग्रीवश्च हलङ्ड्याङ्भ्यः आदरात्। आदरेण प्रजागरां चकार। प्रजागरितवान्। शत्रुचिकीर्षितपरिज्ञानपरो भूदित्यर्थः। पूर्व

वदाम्॥ अनिशं अविच्छेदेन किमिति जागृतवानित्याह। काकुत्स्थाद्रामात्प्रविभयां चकार। प्रबिभेति स्म। भीह्रीत्यादिनाम्। आमः श्लुवद्भावः कार्यो धातोर्गुणाभ्यासे शो अ

भिशंकितः किमपि करिष्यतीति॥ नजि॥ सीतामभ्यर्थयांचित्वा नजिह्रयां चकार। न लज्जितः। तर्जितो निर्भर्त्सितः किमपि करिष्यतीति। नैवैवं तथा न। नाप्यूर्जेकृर्ज्ञ

नस्रूर्जः चलं भावे घञ्। विभरामास धारितवान्। लूञी प्रत्याहारग्रहणादस्त्रैरनुप्रयोगः। उभयत्रापि पूर्ववदाम्॥ श्लुवद्द्विर्वचनं॥ कस्मात्तं धारितवान्॥ वैदेह्यां

प्रसितः प्रसक्तो न्हशमत्यर्थः॥ विदां॥ स्वकानात्मीयांश्चपुरुकसारणादीन् अचरस्तत्र कुवान्। किमित्याह॥ रामस्य वृत्तमनुष्ठितं विदां कुर्वन्तु। तदूतो विदांत्वु॥ विदांकुर्वन्ति

त्विन्यतरस्यामिति निपातनं। सीतां चरत्तिनुरन्तो विति रक्षांसि अशिषत्॥ आज्ञापितवान्॥ शासेर्लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति च्लेरङ्॥ शासइदङ्हलोः। शासिव

सीति षत्वं। प्रयत्नवान्॥ अस्तु स्मारयामिति नो दाहतां धांरसत्वात्। एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं॥ आमधिकारः॥ इतः परं प्रकीर्णकश्लोकानाह॥ रामइत्यादि॥ रामोपि

हतमारीचमद्वितर्स्यान्यप्रतीपीमविषयन्। बलादिलक्षणाद्रिप्राप्तोनास्यद्रुद्दुत्यादिना सकारदावाई धातुके प्रतिषेधः। क्रोष्टुसुन्सरगालान्तरमतः शाद्वं कुर्वाणान् समभृ ५०

णान्। संसुतवान्। सकर्मकत्वात्समोगमितितङ्। नमवति। लङि रूपं क्रूरान्भीषणान्पत्तः खरनादिनः खरवक्त्रं दंतियो। कर्तृ धुपमानेणिनिः अशुभशंसिनः

अनिष्टं सूचपितुं शीला नसुव्यजातोणिनिः॥ आरा॥ तथाविप्लुष्टमेस्स वणात् आशंकमानो। वितर्कपदे वे देही किं खादितानि शाचरादिनात्तनिह राम०

३१

तामारिता आहोस्वित् न सप्रमेव आयुः परित्यपानमृतीति स रामः शत्रुघ्नस्य सोदर्यैल लक्ष्मणं भ्रातरं सोदराग्रतः ॥ आयांतं आगच्छंतं आरात् अदूरादेव तातादृष्टवान्॥
लङ्घितरूपं॥ सीतां॥ सौमित्रेरेकाकिनो दृष्ट्वा तत्प्रियं तं अनेन लक्षितं तां विज्ञाय ज्ञात्वा काकुत्स्थः क्वायेगृहे त्वीयते अस्मिन्निति अधिकरणे एरच्। क्षेमंकर
म्याणं सुदुर्लभं मुहुर्मुहुः रवेन लभ्यत इति दीर्घदर्शित्वादिना खलु। श्रमं सत्वा ज्ञात्वा चेतः। यदि नाम स हा काकुत्स्थं सुदुर्लभं ते पद्यत्याह। सध्रीची सहचारिणीं न छ
चिदेकाकिनीं तिष्ठन्तीं सहाचरन्तीं निरुक्ता विशिष्यादिना काञ्चिन्न। सहस्य सध्रि रित्यं चनौ वप्रत्यये स ध्र्यादेशः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्॥ अच
इत्यकारलोपः कृतः चस्तु उ सन सप्तो लाक्रिया प्राप्तत्वाद् ङ्ङ् न भवति। एनकि कालक्षरोत्पन्नत्वात्॥ एकादिकिनिश्च निकं च कादेशश्च। प्रत्ययस्था
दिती त्वं॥ एतं प्रकीर्णकश्लोकाः॥ उक्तो दुह्यादिगणमधिकृत्याह॥ माष्ट॥ अकथितं चेत्यत्र संग्रहः। दुहियाचीत्यादि॥ अत्र स रामोऽपृच्छत् सी
तामिति प्रधानं कर्म। लक्ष्मणमित्यकथितं। याचमानः प्रार्थयमानः शिवं कल्याणं सीतायाः अर्थान्॥ इह प्रधानं कर्म। सुरान्वरं वानित्यकथितं। ज्ञाता
लक्ष्मणाः सर्वे यथा सितं इत्यैः समं। उक्त्वा निति प्रधानं कर्म। राममित्यकथितं। विह्वलः तु ह्रियमताः सन्त॥ संह॥ इत्यमुक्तात्रागत्य च रामः सु
रां गृहं न्य संशयः शोकसमवाप्ध्व। उक्त्वानिति शोकमिति प्रधानं कर्म। चित्तमित्यकथितं। शोकं चित्तं प्रवेश्य तत्वानित्यर्थः॥
दूर्वेलुङि इरितोवेत्यङ्॥ कीदृशः। प्रियां सीतां मिहमाणः विषयपितितिवेत्यर्थः॥ गतां। यत्र यस्मिं स्तपोवने मुनीन्यमाक्षिः धर्माज्ञातिमित्यस्य
तीति प्रधानं कर्म नापमानित्यकथितं। तत्तपोवनं गता स्यात्॥ संभावने लिङ्। आकारो निपातः स्मरणे वर्तते। किं कुर्वाणा कुसुमान्यपचिन्वा.
नाइति प्रधानं कर्म। विनोतेः कर्तरि पायितङ्॥ आश्रमद्रुमानित्यकथितं॥ इति दुह्यादिः॥ उक्तः प्रकीर्णकश्लोकानाह॥ आः॥ का। शोकेनाक्रा
तामना खिलपत्राह। आ इति पीडायां। पितृवियोगार्तो डितः आइत्याह। अस्मद्धियोगा। त्वां तात प्राणान् जहाकुर्वानित्यभिप्रायेणाह॥ कष्टं कुच

म०टी०
२२ ४१

मिति॥ मर्त्यमरणात्सद्द्वियोगाच्च मातुः काऽवस्थेत्यभिप्रायेणाऽवेतेत्याह॥ वत्तशब्दः स्वैरे। सौमित्रिरपि तिविस्मितो हीत्याह। ही निर्विस्म
योऽप्यहं दिनामस्त्री जनेनम्मूर्छितया तत्त्वाभिहितं। तथापि सौमित्रिणा विउषासता पि कथ्यताहृशः शापादवतज्जत्याभिप्रायेणात्रिमित्याह॥ त्रित्रमा
41 स्तवयं यदेवं विधमनर्थं जातं तत्केकेपुण्यं केके पीश्मवमिति प्यताङ्मागारित्याह। कुशब्दः क्रोधे॥ अथवा सदमेतद्द्ववतदिवष्टितं नचेत्
क्षुमयाऽनुचितमाचरितमित्यभिप्रायेणाह धिग्दैवतानीति। धिक्कुत्सायां प्राणां त्यक्तवतमपि पितरं न पुनरहं द्रष्टास्मीत्यभिप्रा
येणाह हा पितः कद्य त्वमसीति। हाशोके। हे सुत्ते सीते क्वासि क्व गतासि। न्यू शब्दादग्धाणितानि वचनादप्राणिजातेस्वारज्वा
दीनामुपसंख्यानमिन्सू उ.। उवर्णान्तमात्रादिधानात् कुशीहीसमासः उपसर्जनं ह्रस्वत्वं। पुनस्त्रियाम्सू उ. तद्सू उः अन्तास्विन्द्व
ति पूर्वे प्रसंतवङ्गविप्रातिपदिकत्वे सति संबुद्धोऽकत्वं च। वकेवविललापसः। एवं रामस्त्वाविकु अनेकप्रकारं विलापं कृतवान्॥ इह॥
इह पुरे शेषाश्रमिष्ट तपविक्षा। इदमोहः। इत्यमर्थमातयाऽपि विदित्सशापितवती। आसेह्याः उस्व लुङ्इति ति चरूपं। सरोवलसलीलं
इतःपरेशादरग मन्न्। गतवती। इत्यमेवंप्रकारं मेघिल्याः स्मरन्नन्धीगार्थेति कर्मणि षष्ठी। भरताग्रजो रामः अग्लासीन्न्। ग्लानिं
गतः। ग्लायतेर्लुङि इस्थि रूप॥ इदं॥ तत्कृतं तं निशामेवंरदरामभालाएत दिवातनं दिवसमेवं सायमिन्त्यादिना धुलोतुट्। पौष्पु ४१
ष्यामिदं न संसेवमित्यरणसु चैत्रभो केनेवं संपदादित्वात् किए। आसदापामुद्धोन्नैवोद्ध्यात्मानमित्यर्थाह। प्रक्षाय निस्त्रो
त्रानिगारुति। म्लायतेः आपि शिन्दादायादेशाः। कुतः शोकात्तनपाविनाशितयारहितमेवमुत्सेदयेत॥ एत्ना॥ पांवयमेतिप्रहिद राम०
वं तस्वशा नीत्वेलुङि। इदितं रूपं। करामुतः सुप्तां पुनः शायितामविक्षिप्त निद्रत्वात्॥ मत्ता मांकपाकिमत्ता उतनेनि अभिप्राशंकित्वात्॥ ३८

पियरिजहदयस्पाइदानीतयाविनाअहोचयंजीवामः तदकालेदुर्मरमिदंदुर्मरणमितिविलल्लौ लाप। जीविललाप। जीवितस्यायरिपूर्णिकालेदुर्मरंदुःखेनमरणमितिभा
वेरवैल॥ अद्रेत॥ परिहसनंपरिहासः क्रीडा अयमदेमः अकल्याणंममपरीक्षांकिंमांअपश्यन्दुःखितआत्मनेनवेतिमाकृथाः। माकार्षीः। अपिउदर्वायात्मानंमानिली
यस्वनअवतिलुङिसिच। किसेगुणाभावः। ऊस्वादंगादितिसिचोलोपः। तस्मादहमीतेमत्तोमोतर्दिघ्याः। मांतर्हितांमू४। अंतर्हाविन्यपाहानंमंता। पंचम्याक्तासिल। प्रत्य
योत्तरपदयोश्वेतिमदादेशः। लुङिस्थाघ्वोरिच्चेतिसिचः कित्वमित्वंच। ह्रस्वादंगादितिसिचोलोपः। नः अस्माकंजीविनेनमास्स्थाः। क्रीडनंमाकार्षीः। रमेरनिट्
कोफल्वाश्लिङः सिवावात्मनेपदेष्विषयंचानूरकितिकित्वाभावेअनुदात्तेत्यादिनाअनुनासिकलोपाभावः॥ एतेप्रकीर्णकाः। मिवंमापवादमधिकृत्याह। अहं॥ पत्तोहंरा
क्षसमारीचंकूरचिक्रमंअमत्यपराक्रमंभीमंभयानकंन्यवविषंनिहतवानस्मि। हंतेर्लुङि चेतिवधादेशः। हनःसिच्। अदंतोपदेशत्वादिडागमप्रतिषेधाभावः। वृद्ध्य
भावश्च। तस्मान्नमाघुदूः। मणोपप। पमुरात्मानआतड्डीवित्पया। दानसंज्ञा। रवात्याभपरस्पेत्युत्वं। मुहेः। णालउस्पधारत्नि कसः। होढः। भष्भावकन्वषत्वानिप्सि
परवविमर्जनीयः। मांनाश्लिक्षः। मांनपरिरक्षाः४। अपिचश्लोषप्रियंमाहेप्रिये॥ श्लिषआलिंगनइतिकस्यः॥ भास्मा॥ मषोदोषमलीकंमास्मद्राक्षीः। मयात्पर्यान
स्मोत्तरेलङ्चेतिचकारान्माङ्लुङ्। शालंतात्क्षप्रानिनदस्शाइतिप्रतिषिद्धेइतोवेत्पउभावपक्षेसिच॥ दृशिरइरितोवेत्यादिनाच्लेरम॥ हलंतलक्षणावृद्धिः॥ वृक्ष्यादिषलं
पत्तोहंभक्तः। ततोभक्तंमामाविचिकित्सः॥ माकृथाः॥ कितेरुपपितासिचिर्गित्यादिनाचयणालोपः। स्वलद्विर्वचनानि। पुनर्विकल्पयन्नाह। मय्यपिदोषदर्शना
दामाप्रतिकूलवर्तिनीसतीसखीलानुकिमभिशिसिपतः॥ आसिता। तत्रनैदोषमुद्कुर्वन॥ येननदीतेनगतेन्यर्थः वुधादेवितर्कः एव वब्रूउ॥ ऐवा। ऐशब्दोनिपा
तोयमामिमुख्येवर्त्तते। वाचंदेहिप्रपच्छ। प्रार्थनायांलोट्। लोघ्रमारेघ्नावभ्यासलोपश्च। किमितिचेदाह। धैर्यंनः अस्माकंतर्हिहितोसमुस्सृतः॥ गतिंतं। पूर्वंचवड।
नष्टाअरदर्शनंगतामत्तीत्वंनोस्माकंमनिबुद्धिमधासीरविपातवतीवा। बुद्धिरफागमनात्। किमाबाधेड़ेपोरितितिचड; नास्तिपदातरासिच॥ यमरमेन्पादिनास
नष्टाअरदर्शनंगतामत्तीत्वंनोस्माकंमनिबुद्धिमधासीरविपातवतीवा

३९ ष्ठितो॥ मया प्राणामै नक्षइव पीतवती वत्स का यस्मानिक्षेप त्वा च॥ चङ् पक्षे नूपं। आतो लोपः। नु दातोत्तवार्थे चांनपअपामीति ममन्तु दत्तश्च चन्तु ऽशि खिपत्त॥ तच्छ्रूनं त्रा सं
चापि अग्रचयीत्। विभाषा धेट्श्व्योरिति चङ् सिचो। वृद्धे यङादेशः। सिचि तन्न यंतीति वृद्धि प्रतिषेधः। इट् ईटि नि सिचो लोपः। गुणायादेशौ। मां निराश्राच्छ्रेन
भ०टी० यदिमामदर्शनेन निरस्तवाती त्वं तदाहं प्रियप्राणाहं पृष्ठामि त्रिपते लुङ् लिङो ऽवेति चकारात्तत्र्वदि। प्रिातङ्त्यधिकृत्य भितो प्यात्मनेपदं। रिङ् आ यह्लिङ ङि
४२ तिरिङ् आदेङ आदेशः। अतो यत्न त्वया चिकीर्षितं कर्त्तुमिष्टं तन्मान वाचः। मानभाषिष्ठाः। अपितु ब्रूहि॥ अस्यतीत्यङ् आतो लोपश्च वा तिङ् त्यादिना अरुं
अस्यतेस्थुक्। वचउम्॥ ॥लज्जा। हेलरूमणाय रि सा किंचि कोपकारणमारव्यस्य कथितवती॥ इदंते नाप्रियमाचरितमिति। अस्यतीत्यङ् आतो लोपश्च वा
42 तिङ् तिष्ठ। तदा वचू कथय। अज्ञाते दोषे अनिर्धारिते प्रतिसमाधानं कथं क्रियतां। अनुष्ठायतां नैवेति भावः। कर्मणि लोट्। रिङ् आगमा यालिङ् ...॥
॥इह। इह प्रदेशे सो सीतां गाधे नलिपत। समालिप्तवती। ममात्मानं वेत्यर्थः। न। इह हस्तांति कीडापूर्वकमभ्यषिंचत्। हस्तयत्रेणामयि सलिल
मवाकिरदित्यर्थः। प्राक् सितादित्यादिना षत्वं। इह द्रष्टुं तामहमन्व... आहूतवानास्मि। लिपि सिचि ह्वश्चेत्यङ्। एवं स्मरन् रामः मुमोह। तस्यात
स्य रामस्य स्वांतमन... स्वांतेत्यादिना निपातितं। शोकाग्निः शोकोऽग्निरिवाग्निस्ता लिपतादीपितवान्। परस्मैपदेषु लिपि सिचि ह्वश्चेति नित्यमङ्
न प्राप्ते आत्मनेपदेषु न्यतरस्यामित्यङ्। पक्षे नूपं। स्वदितवा क्रियाफलविवक्षायां तङ्। काष्ठमिव स्वांतं ज्वलनं अग्निवर्द्धमानः शो रा०म०
काग्निः वा रि वेति पाठांतरे। तत्र शोकस्याग्निना रूपितत्वात् ... ति सिचो लोपः। ननु नैव जिज्ञ... दहन् दीपितवान् शो ४२
काग्निरस्य हृदयं दहन् ... ह्लादेरूपितानतोपसीत्यादिना चङ्। ...पन। अस्योरामोरूपत घा विनाशशोकम् ... दितः शोके जमोह नीतः स्वांतुमो
३९

मूर्द्धि हे लुमाण्यंतस्य नृपं स्नात् स्नान् तुंडुकु वेनुस्नाशोवइत्यादादिकाः। उद न अपु विमुं चन् अंभः सलिलमभ्यषिंचत। अभिषिक्तवान्। स्वशिरस्य
स्नानुमारङ्गः मूर्द्धि हे लुमाण्यं ...। इत्यवान्यपूर्ववद्धिमाणात्रङः। सिचिरत्रोत्सर्गेविन्नेते नस्यार्थातरवृत्तित्वा ज्जलस्य कर्मत्वं। अभ्युत्तरोत्त
जलिना। तथास्नातश्चपितृभ्योचानीरायभ्यषिंचत्। इत्यवान्यपूर्ववद्धि ...। सरामस्तथापितेनैवप्रकारेणआर्तः पीडितोपि मन्त्रकंचित्कालिषम्पाधर्मात्स्नपतां क्रियामम्मुचत्। स्पकत्वा
करणात्तांयथाक्रमेन सिंचतीति। तथा। सरामस्तथापि तेनैवप्रकारेणआर्त्तः ... महतांमतपिच्छिद्र व्यसनेनेति त्याक्रियानैवाचसीदति नायपातिं॥ आर्द्र॥ सम
चलत्यादिवाद्र्। अपितृस्मरे ववप्रवर्तितवान्। तस्यमहत्वात्। यदाह। महतांमतपिच्छिद्रे व्यसनेनेति ... पूर्ववद्विकल्पः॥ स्पर्धायामाङः इतितङ्। कथमाह्वयत वानित्याह
रामोमुद्रः पुनरपि श्रूराज्ञा कामा। पुत्राया हूतवान्। तयारान्दमाना कता। पूर्ववद्विकल्पः। स्पर्धायामाङः इतितङ्। ... पूर्वादिराणालोठिथसतेरूपं। मरत्येपुष्टे राघवं प्रत्यर्थयत॥
हेसीताहुद्गः सीतापाहिं मकाः श्रूराः रात्नमावासता। आगच्छन किं तिष्ठत। आङ्पूर्वाद्दिरीणालोठिथसतेरूपं। मरत्ये पुत्रे राघवं प्रत्यर्थयत॥
हेसीताह्वद्रः ... जदंगातलोठि परस्मैपदेरूपं। अन्यथाह्यणावेदात्मनेपदीत्यश्चर्वयेत्प्रार्थयपयाच्य
प्रत्यर्थिनं कुरु। प्रत्यर्थिप ...। अर्थितत्तु ...। आङ्पूर्वाद्दिरोणालोठि ... इति पृच्छमितन्न स्यप्रतिपूर्वस्य स्वार्थिकण्यंतस्यप्रत्यर्थयधिमितिरूपंस्यात्। स्वपो॥ हे पश्चिमगार्गमावकाः पोताः पासीतायुष्मान् स्वपो
मितिपृच्छतेन स्यप्रतिपूर्वस्यस्वार्थिकण्यंतस्यप्रत्यर्थयधिमिति रूपं स्यात्। स्वपो॥ ... यथाविधमनुप्रयोगस्त्वा। पुत्रादित्वादङ्। ताकृताकथयतोयत्र। आद्यादित्वात्तसिः॥
पमयुषतः। स्वनपुष्टवती स्वपुषइतिणमुल्। यथाविधमनुप्रयोगस्त्वा। पुत्रादित्वादङ्। ताकृत्। कथयतोयत्र। आद्यादित्वात्तसिः॥
पमयुषत। स्वनपुष्टवतीस्वपुषइतिणमुल्। ... इद्धुनामाईचं ईम त्वात्तुल्यकां श्रितवान्॥ ७॥ गिरिं गिरिमचरत्पत्र। लक्ष्मीकृत्यगतउत्प
तामन्यप्रयुतत्। योतृतोस्म। पूर्ववदङ्। इद्धुनामाई चं ईमत्वात्तुल्यकां श्रितवान्॥ ... सनिमीमेत्यादिनेमभ्यासलोपो। क्रौः संमेणाधोरितिसलोपः। स्वरिचेतिचर्त्वं। जन
धेः॥ त्वहित्वादङ्। किमर्थं। लिप्सु। लब्धुमिच्छु। सनिमीमेत्यादिनेमभ्यासलोपो। ...

भ० २ कसंभवो। संभवत्यस्मात् संभवः संभवः संभवः संभवनं वा॥ सितेत्यादिना घञ्न भवति सोपसर्गत्वात्॥ ऋदोरबेव भवति॥ जनकः संभवो य
स्याः॥ तस्मात् हासंभवो यस्यास्तां सीतां तस्मिन् गिरौ आयो घनं पुंसि महदति शुष्यवनं वृक्षं नलं तमपश्यत्॥ कथितवान्॥ क्रियायोगे चतुर्थी॥
सत्नीत्यादिना अङ्॥ आसदद्ङ् ऌलोः॥ आसीत्यादिना षत्वं॥ कथमकथयदित्याङ्कसीनादित्यादि॥ हे सौमित्रे ध्रुवमवश्यं राक्षसा वारिता। आगतो।
प्रत्तैराङ्ः पूर्वात्पूर्ववदङ्॥ अहृक्षोऽङि गुणाः कीदृक्षो सीतां जिघांस्वं तं प्रमिष्ठ अजूने ति दीर्घः॥ अभ्यासाच्चेति कुत्वं तथाहि जयोराक्षस्योः सी
43 ताहृषानुनयाभ्यां सप्रहारे पुद्धे इदं शोणितमच्युतवालितं पुनिरत्राविवक्षितकर्मकः इरितो वेत्यङ्। अभ्यंतरं प्रत्यग्रं॥ इदं॥ इदं कवचमश्यो
तन्निमृष्टं अङ्गो विकल्पितनवास्तिचूं। अयं वरथः साश्वचक्र्यूरीतं आसी। यन्नपुच्छे वंतस्मादेहि॥ आगरुद्दुतां पश्चाद्भ्रंबमेकं किं अङ्गुमिरि
मवमाहाचरे। अवष्टभावः॥ किमर्थं सीतामन्वेष्टुं सीतामित्यर्थान्नायतः संवैपर्व तस्मीपे वृत्रकथ्यते॥ मन्युः॥ हे सौमित्रे मन्युः शोकः मन्येष
मनेनोकंदतः गच्छूनेश्व संभीमा। विषादं उपयति मुघमं अस्तमतान्त्र निर्दिष्टनाविमिक लोपः॥ प्रज्ञातत्त्वविवेकिनी बुद्धिः अजारीदिचवि
वेकवेकल्पात् जोतावा। तथा। शाह्नः समुत्स्वयिवलं चशोकादजाव॥ जीर्णा। स्वकार्याकरणात्। अहृशोऽङि गुणाः ज्ञ तां विति विकल्पे
नाङ्॥ सिचो॥ गर्घ्वाहेलक्षणाः इहप्रदेशे गर्ध्वमपक्षोक्ते निर्हिन्नो॥ अयं तां पूनोजृनुन्विर्त्यादिना श्वपुतेरङि प्रवपतेर रत्पत्वावी
ङस्व तातक्वय भृक्कमपरेन योज्यं। नूनमवश्यं तां सीतां जिघत्सो रक्षोभिः छिन्नोऽरिध्वंसा अदे लुङ् मनोभूमिर्निशाचराद्यध्वंसः पक्षच्छेदः
आपादि। उत्पन्नवान्। कर्मणि लुङ्। विर्णितपदं इति च्लेश्चिणादेशः॥ तथा वृक्षपवितोलुक॥ कुष्टो॥ उत्कैर्वरघुव्याघ्रोरासः क्रुद्धस्सन् अदीपि।
दीप्तवान्। हुणाद्वारकेनैवोजनितवान्य जनिवध्योरितिष्टद्वितिषेधः। त्रैलोक्यं निहन्मि तस्मिन् निहते सीता दुपिनमविष्यंतात्याभिप्रायो॥ भ०
४२

डुस्थमवो विवुध्यतेस्म। यदिवाम्रमापिरामस्यद्दा राद्भियते। तत्रकावार्त्तान्येषामिति दुस्संज्ञेलो कयमवोधि। दीर्घोत्ते जोभिर्हे तुमज्ञोरपूरिवर्दो
स्मा भानुवदादित्यस्ते सॄ वंदीप्तेरितिभावेनिष्ठामर्थत्रकर्त्तरिलुङ्। दीपजनेत्यादिना चिण्॥ अत्ता॥ अस्यरामस्यसत्वमभिप्रायः। ग
त्रमवा सना भ्युदये वि काधित्वात्। अत्ता पिसं ततं ना तयाविघ्नतेस्म। आप्याः पिरिहितः क्तेत कृत्ये वन्द्समाक्रियमिव हस्तालं स्वेश त्र
वं धंमन्यमानस्यत्र भायत्रापिपूर्ववच्चिण्। जस्यरामस्य संगमिता। शत्रु विषये चुद्धवित्तस्यसाममर्षं प्रवलमहदुपाचापिन्ना स्वयमेवोपचीय
तेस्य वि नोत्तर च कर्त्तरीति अन्यतरस्यां चिण्। तदभावपक्षे त्रिएवदि स्॥ अदि॥ असरामस्य विषादः प्राग्तुत्पत्रः अदोही वस्वयंप्र
दारितइव दुहश्चेति चिण्। वि क्रमस्य वास्य सम्मनुदेचा। स्वयं सन्तु ध्यातस्य कमेचादित्यादिना कर्मवद्भावेनश्च्यात्तस्य चिणो निरध इ
तिषेधः। तेन सिजेव भवतीति तस्य लोपः। झषस्तथोर्धोधः। झलो झलि सिचो लोपः सम भाचिच कोपेनास्यासंमूत चिण्भा च कर्मलोपरति
भावे विस्तवे ले कादे स्थाक्षोधा ज्ञात ख्यदः सनत्रायतदी र्घ स्यस्त्वसीन्। प्रचासितवासितवान्। चुरः सिच्। स्थपतसेलेत्सा
त्र्यादिनाण्डिप्रतिषेधः। मुङ् इति सर्वत्र योज्या। उतिमृजयिकारः॥ इतः अनभिकरणाम। धिकृत्योच्यते॥ अथत्सादि। त्रयामतरे
रामोधनुरालंवगृहात्वोज्ञार्णितवाणविस्फूर्जितवान्। धन्दरामइति इलोपइतिदीर्घः॥ ज्यार्ज्यगजेनो किंज्या जेनुण
णाध्यित्राहतोनामित्तवित्तुमार्गामहंप्रारेण्तुवादि प्यःस्तनप। तथामिनन्द्धि विदारयो यामिकुलपर्वतान्॥ रेतः॥ जलधे
तोयरणक्षिप्रिकीकरोमिरिच्चिड्विरवनेदिः सर्गोत्सुरान्दवाधिविनाचिपद्यष्ठप्य कौमिविचिरद्या भा वेद्धणा मिचूर्णाम्या

४१ ४४ मिसर्यान्यातालेह्नदिरसंयेघरो अट् कुन्चाङि सिराणत्वं। छिनद्मि। द्विधाकरोमि छिन्नणदाचरात्॥ यमं ॥ यममपिकालेनपुनर्क्षियो अयामि अस्त्रकोश
म० लंसमिंधानः संवर्द्धयन् जीधीदीप्तौ। आत्मनेपदित्वाच्छानवश्नसोरल्लोपः। उवीपृथ्वीमुत्कपेवंपिनष्मि मुष्कां चूर्णयामि पिसंचूर्णने। मु
ष्कचूर्णीतिणत्वं लू। अपिविंदानः स्वते जमादेन्यममजत् अयरिष्मा मयन् वाविदवेन्योपृर्ववदल्लोपः॥ मृणि ॥ पद्मानां मृणितृणद्मि
५५ उत्सादयामि तुत्ट दिर हिंसानादरयोः इदन्तस्य विक्रमहिनस्मि तृहहिसि [illegible] हिंसायां। इदितो नुम्। नस्य श्नात्रालोपः सर्वमर्यादाश्चव्यवस्था
:मनजिमि वर्त्तयामि भंजो आमर्दने। पूर्ववः त्रलोपः। तेनी च्चत्योमविस्तृतो वो मां नन्दा विस्तृतं संकोचयामि॥ स्तृत्र आच्छादन इति
सोवादिकस्य रूपं न स्तृञ् आच्छादन इति क्रैयादिकस्य। तेनु संकोचने। पूर्ववन्नलोपः। कस्मादेवं पत्रतृत्त्वमिति चेदाह अहं न तु सोति
नसंहरामीति कात्वात् तृह हिंसि हिंसायां। श्नमित्तृणाह इम्॥ अयं लोको मां निष्पराक्रमं मनि वीर्यविंते॥ विचार यति। विद विचारणो।
आत्मनेपदी श्नम्। अल्लोपश्च पूर्ववत्। मुक्तेन वकारेण दाशरथिः वदन् च तु गाद्धारमयणकापुनः किम्॥ एवीमंल्लङि स्वरितेत्वादात्म
नेपदी॥ ॥ मा वा ॥॥ न प्राहं तु मुत्युध तेराम जनठापुराह। हे राम जनठाः अंमां मा वधिष्ठाः मा वधीरित्यर्थः॥ अनेकार्थत्वाद्धन्ध बंधन इत्यात्मनेपदि
नोनूपे॥ सेटो लुङि न हन्तेः तस्य परस्मैपदित्वात्। प्रालेषमिर्देग्धा धास त्यप्याङि आङो यमहन इत्यात्मनेपदं भवति तत्राकर्मकादित्यनु
वृत्तेः। अत्र जठा नाम कर्मणो सकर्मकत्वात्। स्वनाम कीर्त्तनं तत्र पितुर्हंसत्वेतिरव्यापमार्थं। जठापुत्रान्मां मा वधिष्ठा इत्यर्थः। सीतामह
पो द्विषि इष्टवानहं। लुङि उत्तमपुरुषैकवचने रूपं। अतो मा वधिष्ठाः। पद्धिरो व मुक्तो मनिरापवः तं व्रणोभंगा घतु ष्टा नेन तु पाश्रिया ३४
तां पतिं चरति स्मा संगमनकारणेन ङः। स्थाघोरिच्च। रुत्वात्संगादिति सि चौ लोपः। पितुर्देशरथस्य सत्वोपमित्रमिति स रविशत्रुः स्या न ङः राम०
५९

सौ। द्वितीयैकवचनं नमस्कृत्य रसं कुर्वीत सिद्धाबाहु द्विरपादेशः॥ ॥ततो॥ ततः गपस्थानादनं तं रामादगां द्विषं तं द्विषो ऽमित्र इति शात्रप्रत्ययः॥ आरबा पस्तीतां
चरणेन इतेति पततां चरः पद्म्यां चरो जगायुः। ब्राण्कृता वेदनापि उते मध्यमपदलोपी सः। तयाग्ला पशाला नि सुपणा द्धन्न प्राप्यिश्चापादेशः॥ समाराम्रतः कृगि
रिकेरांपगि रिमत्वस्य पन्रातस्य निर्दृशः कं दररयती तिन्युत्पत्तिमात्रं॥ तस्या॥ तस्य जठायोरयं वु क्रियां अग्निदाह मुत्स्कं दानं च कृत्वा पुनर्भूयो चनं वस्याते। प्रास्थि
तो। मम वप्रविम्पस्य इतितङ्। कस्द्दशो विषादमीयि वां सोप्राहवंतो। उपेपि वा निनि नितिया तितं। इतस्ततः सीतां विचिन्वतो अन्वैष्यमाणा। सत्वा तो रामलक्ष्मणौ व
तिक्षुमारोगस्तसा सं जगृहीते। गृहीतो। कर्मणि निः। किं नाम्ना दीर्घ वाहुनाम्नन्व र्था च येय संज्ञा। एक एके न वाहुना द्वितीये। वृत्तीयेनेति तु ध्यताबु मुद्गमा
णेन घोरेण च नाम कर्षवनादय कृष्णपाकादिक मनपे द्वयेवे त्सर्थः। अपादाने परी प्सायामितिणमुल्॥ परीपस्यात्वरा॥ भुजौ॥ ॥रच्छू त्वमौ रामलक्ष्म
णो तस्य दीर्घवाहोः भुजौ यथा भागमागतौ चकृततुः। विच्छिदतुः। कृतीछेदने इत्यस्य रूपं। केन निस्त्रिंशाभ्यां खड्गाभ्यां निर्गतस्त्रिंशतोऽङ्गुलिभ्य इति वा क्वचिद त्र करोमि
ख्यायास्तासु नु स्पोपसंख्यानेन निस्त्रिंशाद्यर्थमिति डविधिः। निरादयः क्रान्ताद्यर्थ पञ्चम्येति सः। सम्ब छिन्नवाहुः स न्यपतत् पतितः। लृदितः पुषादिस्त्वा दङ्। पतः पुमिति पुमि
अपप्रदितिपा विकलो व्याकुलः भुवं भूमिं कलयन्। कलचलने। घठादित्वा न्मित्वे कृस्वत्वं॥ एते प्रकीर्णकश्लोकाः इन कृत्पा नाधिकृत्याह। तेहि प्राकृतावुलक्ष्यवदादयः॥ प्रष्ट॥
मयोज नवाहुर्निहतो दैवभूपात्तो राम पप्रच्छ को भवान्। कस्य सुतः। कथं त्वं वनवासः। कस्मात् द्वोद्विसः मम श्रमसीति एवं प्रष्टव्यं प्रश्नतोऽहं दृष्ट इत नास्पात व्य तव्यानी पदर
तितव्यः। छशांष इतिषः। छु लं च॥ रघूत्तमस्त दानी कथनीयं कनाहं प्रश्नानु नृपते नैव नी यइ अब्रवी वचनं। भाषते स्माव च परिभाष्य इति चौरादिकः॥ तस्य लुङि चङि णि
लोपकत्वात्व द्विर्वचनमन्वृद्धावेलदीर्घत्वानि किं तदित्याह। आह। त्वा न अहं रामो दशरथिः व नवासपितुरादेशाद्वन वासः। जयं चारिजो पं चारिजितत्वं अत्र चोपत। क
लोपकत्वात्व द्विर्वचनमन्वृद्धावेलदीर्घत्वानि॥ ॥लम्पा॥ ॥कथं केन प्रकारेण वैदेही लभ्या प्राप्या पोरडुपधादितियत्। निपुणवदृष्टुक मंके न प्रकारे णाशाक्यः॥
नकमगाछेलनहावरा: सीतामपहृतवानि॥

शाकधृष्ये इतिनुमुनः। विधिगम्यचयं मीतयास्महे केन प्रकारेण। सद्यः सोऽठय्यः। आकिंसहोऽ्येचेतियत्न। गद्यामे ततयामेमेतिवाची वत्न। गद्यमितिंगदमदे इतियत्न। ममेनिशेष विवक्षा
पाषणी। त्वं पुनः क इतिप्रश्ने आह। अहं। हे राम अहं क्षिपः पुत्रः। मद्यपीतमदिरइव भ्रमच्चवाहिता। गम्यादिषुयप्रत्ययनं। मीधंतुनेनेतिवकुलंकृत्सुल्युठो वकुलमिः
तिकरणोकृत्यः। भ्रमन् पर्यटन् कार्यो विवेकितयामुनेः कृनापराधोमुनेश्शापात्स्यापचर्यराद्यसो जातः। पापं चरणी यंयस्येतिइत्येचमवदन्। सयोजनेवा
कुमारं राममघचयेश्शाक्षोपूर्ववद्यत्रपृतो। तदा। इदानीं तव पम्पत्विवृषपतांप्रयातः। यमेः पूर्ववद्यत्न। शास्त्वभूतो भूतातव शापेणापहृतः। त्ववीमितिवु
म्यंकययामि। पुष्पछत्रस्पचतुर्थ्यंतस्पतेमया एकवचनस्येतितेआदेशः। क्रियायोगे चतुर्थीकथनीयामाह राघवेणान्सुरारिणासीताहृतेति ५५
चैदेहाप्रास्तुपामाणेष आह॥ दृष्ट्वा॥ ऋष्यमूकेपर्वते सुग्रीवोनाम कीपः चातुविक्रमः महापराक्रमोस्ति। असोभवतावैर्योवरणीयः। अवधपरोपत्यनेजीवयेति
45 स्त्रियामनिरोधे अप्रतिवंधेनिपातितत्वात्वरणीयम्। पाशिस्तस्मात्स्वीर्थिकएपततादच्चीयत्न। यदा आईधातुकइतिपरसप्तमीतदायत्र त्वयेनत्र्यचोणिलोपः। अवधपराय
योसक्तेतेनैवयत। अथवादृढ एवास्त्रियायत। अनिरोध्यासत्तंतप्रवाहनीयीतिर्वर्ण्याविधेतयस्येति अर्शआदित्वादच। सच्चभवतासहवर्ण्यः प्रीतिमान्। अवधेन
समानव्यसनत्वात्। यतःयेथ एषभ्रातवधः विक्रांतेवीभ्रात्रुवालिनोवधेपित। पापाशयत्वाच्चयमयावण्य इतिचिरदाहः प्र नवद्यः अग्रहीतीमसएवपापीयान् ५५
तरीयदारापहरणादितिभावः। तेनतेनसुग्रीवेणाराद्वसहितासिद्धनिष्पत्तिलुक्रिरूपं। कारदोनवधेनवद्येनवहत्याभिप्रातमर्थमनेनेतिवद्यंकरणामितिधि
पातयते। कीदृशंअर्थं स्वामिनं। पुरुषाशिनां रक्षसां। स्वामिनं अर्थः स्वामिवेश्यपरेति निपातितःक्रूरकर्माणापापाचारस्य क्रोधिरंविराा। यद्येवमह मेवहंतुंसम
र्थ इतिविदाहाहृदवासिनंसमुद्रांतरितत्वादेकाकिनागंतुनशक्यते। यदि निरवधः कथमस्यपरिणोभ्रातुवधइत्याह॥ आज्ञप्ति॥ सकपिः कलिनाह
याः कांतायास्मरत्रास्ते कोनुसमवेतयस्तहत्वामांतपास्वयोत्मान इतिअधीगर्गेयेत्यादिनाकर्मतिषष्ठी। किंयिवदृषोयथात्रपसर्यायाआसन्नाग
यंकालापाःगोःस्मरनगोच्छे आस्ते। उपसर्याकाल्याप्रजनेरितिनिपातनं। दंडताडितः सन्दत्तदशादंडस्थानीयोनवाली॥ ॥तेन॥ ॥हे राम मतेनकपि

नासंगतं मरव्यं अजर्यं मनपायं। नजीर्यती त्यस्मिन्नाकर्याये अजर्यं संगतमिति निपातनं। आदौ विशेष्यत्वेनोपादत्वात् विशेषणार्थमजर्यमजर्यग्रहणं। कुत इत्युक्तं। यावत्तस्मा
न्नेयमयुष्मद्विधेन संगतं भवति। आर्येणासदाचारेण। अहलोर्ण्यत्। ततः संगतानंतरं लंकां प्राप्यागत्यापापदर्शयी वं निहनिष्यामि॥ ॥अन्न॥ ननु यावत्कार्यं न सिध्यति
॥तावदजर्यं गच्छति। कृतकृत्यस्तु नैवेत्याह। सत्यमुद्यत इति सत्यवद्यं। कर्मणि यत्। अहं सत्यं वदामि ब्रवीमीत्यर्थः। अन्नेतोद्यंत त्वसुग्रीवेनास्ति अन्नतव वचनमन्नतोद्यं।
भावे क्यशयजादित्वात्संप्रसारणं। नमपत्रापि वदः। सुपि क्यपोतिक्यप् चकाराद्यन्। यतश्चैवं तस्मान्मित्रमूयं मित्रभावं गतं। भुवो भाव इति क्यप्। रिपुहत्यां शत्रु
वधं करिष्यामि हनस्तचेति भावे वर्तिभावे क्यप्। नकारस्य चांतादेशः॥ ॥आह॥ तेन संगतः स न गृध्यं अभिकांक्षितं अवाप्स्यसि ऋदुपधेत्यादिना क्यप्॥ कीदृशः की
दृशेनेत्यत्याह। आदृत्य आदरणीयः शिष्येणाशासनीयेन स्तोनुगम्यः तद्वदिति। सर्वत्र एति स्तुत्यादिना क्यप्॥ सखस्यत्तक्॥ नाखे॥ अथ चतस्मात् सुग्रीव
स्यसमस्याशालिनः शोभनसहायत्वात् ऋत्रो संज्ञायामिति क्यप्। अन्यो हित्तीयो पिसागरो नारवेयः मारवननीयः अपि शब्दः संभावनायां। ई चरवन इति
क्यप्॥ ईकारस्योनादेशः। नसपत्व यामनुर्माग्यः अपनेपः। तेन वचेतनप्रोकोमनुप्यः। मर्जे वि भाषेति क्यप्। अहलोर्ण्यत्॥ ॥सरा॥ सनि
शाचरोषामाकाशं जगाहे गतवान्। कइव राजसूयपाजीव रात्रासेत्यो राजा वा सूयते अभिषिच्यते यत्रेति राजसूयः क्रतुः तेनेष्टवान्
करः राजयज्ञ इति णिनिः। तद्वत् की दृशमुखेते अमास्य येसन्निभः। सरतिसुवतीति चात्सूर्यः। मरतेर्नुतंसवसुवते नुडागमः। मृषा उद्यते इति मृषोद्यं पष्ठ्याव्रत
समासः। अमृषोद्यं अमृषावचनं वदन्। उद्यते अभिलष्यत इति नु द्यः। प्रियो जातः रामस्येत्यर्थः। राजसूयादयो राजसूयेत्यादिना क्यबन्ताः॥ ॥अक
॥तेतानिशाचरगामनानंतरदाशरथीरामलक्ष्मणावाहाठनुः। गतवंतौ। नष्टस्मृती। नष्टा स्मृति र्ययोः केषांसाम्मृतिः॥ ॥मा॥ रवात्तत्रपानकुप्याजारता
न्नपानानिष्पसिद्धानिकुप्यमसारंवस्त्रादिकं गुप्येरादि कुर्वं च संज्ञायामेवं कस्य क्यप्। कर्मणिषष्ठी॥ लेनाः पत्रपतौ ऋतेपच्यत इति कृष्टपच्याः पर्व च अ
न्नपानानिष्पसिद्धानि सकुप्यमसारं ... तस्य रथैः॥ ममु॥ तौ तस्मिन्वनेस्तवरीमापतुः॥ प्राप्तवंतौ। अव्यथ्यान व्यथ्यो इति पूर्वं च अथपरिसमाविवर्णितावि
पान्नत्रसमासः स्वयमेव पच्यंत इत्यर्थः॥

भ.ट्टी।
९३ ४५
५६

न्यर्थः। नदान्समुत्तरंतौकीहशाननिघ्नोघ्यसंनिभान्‌मिघोघ्योनदविघ्नौघौमिघ्योघ्योनदइतिनिपातितं। मिनन्निकूलमितिमिघः। तज्जुपुरकमित्युघ्यः
।उत्तर्णाद्इतिदकारोयघस्यकपत्ययेनिपात्यते धत्वं वतनम्‌इआनदान्‌। सिध्यतारामिवरव्यातांसिधंत्सनेनार्थाइतिसिध्यः। पुष्पसिध्यौनदत्रइति
कयप्‌। सिध्यारव्यांताराभिवप्रसिद्धान्‌। वनी॥ ॥वसानांपरिदधानांकिंवल्कलत्वचोविपूयैर्मुंजैः। कृतमेखलाकृतकटिसूत्रायद्यपिव
पूर्वात्पवतेर्विपूयेत्यादिनामुंजेतिनिपातितं तथापिमुंजानामनुपहतन्वादाघ्रायनार्थविपूयैरितिविशेषणमपवित्रैरित्यर्थः। मुंजशद्
स्तदानीसामान्यमाहविपूयैरित्युक्तेमुंजोपादानमनर्थकं। एवंचेत्कृत्वाफठांतरंपठ्यते। वसानांवल्कलश्लक्ष्णविपूयैरिति॥ दामा
।कुशाग्राघोमइतिनिष्पातेतामः। अंजनपिंडमेचाभायस्यास्ताकस्यांदडिनीगृहीतपलाशदंडाआसीद्यतइत्याशयः। अादेरप॥
अजिनमास्तरःशयनीयमुत्तरासंगोवायस्यास्तां॥ प्रग्र॥ अविक्रियाअसंजातविकाराअतएवस्पष्टरूपांअसंकीर्णायनिरूपाए
वचसाध्वी। साधुचरिताकिमिवप्रग्रहापदवत्‌यस्यपदस्यप्रगृह्यसंज्ञानतत्पदम्‌ग्रह्यमत्यपिप्लायग्रहरितप्रकृत्तौपदास्वैरीत्यादिना
प्रपूर्वाद्ग्रहेःपदेभिधेयेक्यप्‌। यथातत्पदंस्वमपिप्लायग्रहरित्यनुहरेत्रोयदास्वैरीत्यादिनाप्रपूर्वाद्ग्रहेःपदेअभिधेयेक्यप्‌। यथातत्पदमविका
रिरूपत्वात्स्पष्टरूपं। तासाधुत्वंचश्रुतप्रग्रह्याआचीतिप्रकृतिभावात्स्वरसंध्याभावादित्यर्थः॥ नद्यकयमविक्रियेतिवेदाह। अय
त्याग्रहरस्वैरिणीविषयेक्यप्‌॥ गृह्यास्वैरिणीस्वतंत्रानभवतीत्यर्थःस्याकस्मात्‌वीतकामत्वात्‌। वीतरागाहिस्वतंत्राभवति॥
देवप्रहादेवपदानांमुपहत्यायस्यविषयेक्यप्‌॥ एवंचानिंदितामगर्हितं॥ धर्म॥ ॥धर्मकृत्यरतापुरापक्वियाभिरता। त्रितपस
राअ्रवृष्यफलभोजनांअ्रहष्यांरीतिद्विधाविकारहेतूनिफलानिभोजनमाहारोयस्याः। विभाषाकृवृषोरितिक्यप्‌॥ दृष्टाताः
धामन्तारामःफ्लममभुचमता॥ अयतांरामःकाव्यराभूचेकश्चित्वंकिंत्वपिहरागाकुसुमकापंक्तयवभावमचेअहलानास्त्येन॥

भ्रा
४५
९३

कदा अमावास्यासमन्वये अमावस्यायाः संप्राप्तौ अमावास्यायामित्यर्थः॥ अमावस्यदन्यतरस्यामिति निपातनं तच्च हि अमाशब्द उपपदे वसे
र्नीतोरमा सह चसतो यस्मिन्काले सूर्याचंद्रमसाविति कालेधिकरणे ण्यत्। तस्मिंश्चान्यतरस्यां वृद्ध्यभावः। पलेः स्वादुमिः मिष्टैः अपाकेरपचनी
येः अनुपहतत्वात्। अहलीणत्॥ अवा॥ देवभाक देवान्भजंते मंत्रेणैविः तद्विः कश्चित्। किंच पवहेपविन्नाकरो। षिमंत्रादिना रूपोहोन्य
तरस्यामिति पूर्वसवर्णः। पृङ् पवन इति भौवादिकः कीदृशं अवश्यपव्यं अवश्यंभावेन यविन्नयितव्यं आरावश्यकं इति आवश्यके ण्योसेणप
त्॥ यश्चावश्यं पाव्यमिति मयूरव्यंसकादित्वात्सः। लुंपेदवश्यमः कृत्ये इति मलोपः। सोममोषधिविशेषं आमाव्यमभिषवणार्हं आङ्पूर्वात्सु
नोतेरासुयुवपीत्यादिना ण्यत्। अधरे यत्तैर्द्विजैः सह कविष्मसस्यसि॥ आच॥ आभजितेन तस्पहतिर्भवति। काले आध्योचितेकश्चिदातिथि संम
न्यसे। पूजयसि। अग्निमिवानाप्यं यथा अग्निमानाप्यं दक्षिणाग्निं संमन्यसे तद्वत्॥ आनाय्योनित्य इति नयतेराङ्पूर्वस्य ण्यदायादेशो निपात्यते
॥ ॥ न्यप्रा॥ महानुदयस्वर्गापवर्गलक्षणो यस्याः स्यात्तथोक्ताहेमहोदये देवकार्यविघाताय देवकार्यं विहनिष्यामीति भाववचनाच्चेति भविष्य
ति घञ्॥ तुमर्थाच्च भाववचनादिति चतुर्थी। प्रणाय्यः असंमतोजनः प्रणाय्योसंमतत्वादिति निपातनं। कश्चित्रनिकाय्यं गृहावनाधितिष्ठति॥ ना
धिवसति। पाय्यंत्यादिना निवासे निपातनं। निपूर्वाच्चिनोतेरायपदापादेशो आदिकुत्वं च। अधिशीङ् इति कर्मसंज्ञा। धर्मद्रोही धर्मद्रोही धर्म
द्रोहशीलः॥ कुंडं॥ कुंडंभपीपत्ते सोमो अक्रतो सकुंडपाय्यः। क्रतौ कुंडपाय्य इति निपातितं। नविद्यते येषां कश्चित्क भीरमसे। हूलो
पेपूर्वस्य दीर्घो णः। तथाग्निचित्यावर्तते॥ आदितान्मादीनां क्रयामी रमः सचित्याग्निचित्येति निपातितं। अग्निचयनमेवाग्निचित्याभावे क्यप्॥

मु० म० टी
४७
५७

नुकाम्भावि॰ घेतेषामितिज्ञया उपचाय्याबतो कथा उपचाय्याबतोका घामीरमसेङ्लोपपूर्वस्पदीर्घणः॥ तथाग्निचित्यावतां॥ आहिताग्न्यादीनां
कथाभीरमसेचित्याग्निचित्येति निपातितं॥ अग्निचयनमेवाग्निः॥ चयनमेवाग्निचित्याभावेक्यप्॥ नुक॥ समाग्निः अग्नेरोपस्थाप्योपचाय्यस
मूह्याइति निपाति निपातितं॥ उपपूर्वाच्चिनोतेर्णपद्यायादेशो॥ सविग्रहतेयेषामितिज्ञमेड्त्यामोत्रणं॥ इति कृत्याधिकारः॥ ॥छ
॥इतः प्रकीर्णकश्लोकानाह॥ ॥वर्द्धत इति॥ हे भीमनुत्तवकश्चित्तयोवर्द्धते॥ तमप्यचये विघ्नास्तेषां ये नायकाः प्रणेतारः ताभ्यु
ज्झित्वत्यजेष्ठाः॥ विजितवत्यसि॥ लुङि॰ विपराभ्यां जेरिति तङ्॥ कामसंमोहावजैषी॥ अत्रविपराभावान्न तङ्॥ सिचिवृद्धि जेर्हि॰चि
नेयन्नवासंप्राप्यासंप्राप्तासि कर्मणि लुङ् ङलो झलीतिसिचो लोपः॥ अत्रानुक्तमपि कश्चिदितिपदमर्थान्बोध्यं॥ ॥नापा॥
तपस्यतीति तपश्चरंतीकश्चित्तापस्यसि॥ नखिघसे॥ तपश्चरणं ते आत्मभूजमित्यर्थः॥ कर्मणोरोमंथत्यादिना क्यङ्॥ तपसः
परस्मैपदं च॥ गुरुस्तनाचार्यादीन् नदभ्यप्य यावदनुहासा अतस्तुषः॥ तोषितवत्यसि॥ तुषेर्णिजन्तस्य लुङि णिलोपश्च स्वद्धिर्व
चनदीर्घत्वानि॥ यमान्नत्यौदनेदविजिष्णुः॥ नाभैषीस्त्वं पुण्यकृतात्वम् न त्वं भयं प्राप्ता वादितिभावः॥ उचिजी भयचलनयोः अ
स्मादात्मनेपदिनो लुङि॰ विजइङितिसेटः सिचः कित्वं नुगुणोन भवति॥ भक्तिं जाय आत्मोपायत यसे अतुषः॥ तुष्टवत्यसि
पुषादित्वादङ्॥ ॥अघा॥ अघानंतरम सोढावरी अर्घं अघोर्घ्यपात्रं घोष्यामितियत॥ मधुपर्कार्घदधिमधुमिश्रं
मुदकं चा मधुपर्कस्तमाघमादेरोम वंत्रपनी याद रात्रफलेरचापिता अर्थ्यौ अर्चनार्हौ रामलक्ष्मणौ॥ महलोत्पत्त॥

४८
राम
४७

सर्वज्ञोकेषु नामयं कल्याणमारव्यत्वा। अस्यजीत्यङ्ः॥ ॥एते प्रकीर्णकाः॥ इतः एवुलन्त चावित्यादि कृतमधिकृत्योच्यते। कृत्यानां कृदंतं भावेपि भावकर्मणोः कृ
कृत्या इति विशेषप्रतिपादनार्थं पृथगधिकारवचनं॥ ओषास्तु कृताः कर्त्तरि भवंति। तत्रोपपदं सप्तमीस्थमित्येतदधिकृतं। यत्रैतन्नावतिष्ठते। तान् कृतो
दर्शयन्नाह॥ ॥संख्या। साध्यावनीतिरारिभवन। एवमुक्त्वा किं तदित्याह तत्र सख्येस्यदसेरि भावस्याभिवास्यस्य रव्युर्याः। कर्मणि षष्ठी कास्कर्त्तो कु
र्त्ती सुग्रीवः। एवुलन्तचावितिकर्त्तरि एवु भान्त्वपास हमे त्राकरिष्यती त्यर्थः॥ केपि नंदनः कपीनां नंदयितानं घादिभ्यो ल्युः। कृद्व्ह्वणा षष्ठी। तस्याः सः तेता
ड्डतं द्रष्टाभिमैथिल्याः पूर्ववत्कर्त्तरि तृच्। कर्मणि षष्ठी॥ नंदनानीति। वीरोचनानि भेजनुः भंजो लिङि रूपं त्वदफलभजत्रप श्वेत्येत्वाभ्यासलोपौ। पाप
नि॥ पंपासरसः अत्र हरभवानिश्रहरभवरेवत्यपण्यमुनीद्राणा नंदनानि प्रमोदकानि। वनौकसां वनचराणां। उ च सम चायं अस्मादोषाणादि कोऽसुड्
। पृषोदरादित्वाद्वर्णा व्यत्ययः वनमोको गृहं पेषां। रमणानि रतिजननानि नंघादिभ्यो ल्युः कर्मणि षष्ठी॥ ॥भंगः॥ हे लक्ष्मण पंपां पश्य। अस्माकं
हृदयाविधं चेतः पीडयन्ती हृदयं विध्यतीति जननानि नंघादिभ्यो ल्युः कर्मणि षष्ठी॥ ॥भंगः॥ हे लक्ष्मण पंपां पश्य॥ अस्माकं हृदयाविधं
हृदयाविधं चेतः पीडयन्ती हृदयं विध्यतीति जननानि नंघादिभ्यो ल्युः कर्मणि षष्ठी॥ ॥भंगः॥ हे लक्ष्मण पंपां पश्य। अस्माकं हृदयाविधं चेतः पीडयन्ती हृदयं वि
तः पीडयन्ती हृदयं विध्यतीति जननानि नंघादिभ्यो ल्युः कर्मणि षष्ठी॥ ॥भंगः॥ हे लक्ष्मण पंपां पश्य। अस्माकं हृदयाविधं चेतः पीडयन्ती हृदयं वि
ध्यतीति क्विप्॥ ग्रहिज्यादिसंप्रसारणं। नहिवृतीति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं॥ भूषितां कामिभिः भंगालीभिः भ्रमरपंक्तिभिः कोकिलैः कुदिः क्रौंचैः। वाशनैः कूजद्भिः रोचनैः शोभ
मानैः पूर्ववल्ल्युः कुंच कौटिल्ये दृग् इत्यादिना क्विन् निपातनमाहं चर्यादनुनासिकलोपाभावः। संयोगांतस्य लोपः क्विप्रत्ययस्य कुः॥ जलेजानि पद्मा

४८
म०टी०
७५

निपश्यपतत्पुनुषेकृतिबकुलमितिमसमम्या अलुकृ। उद्गासमानानि। अतएवतारागांपारिभावीनितिरस्कद्दीगानतश्वेतसांमंथीनिपीडाकराता॥
अतोज्जनमदर्पितं प्रियारहितंदुन्वंतिपीडयतिउद्दुनयतापेसौवादिकः मौवोसर्वत्रयहादित्वात्मिनिः॥ ॥सर्वाहेलन्गाणायत्कंचनगमाणीयकारम
णीयभावः योयधत्वाहुन्ननतत्सर्वत्रदपितार्धानंदपितानिवद्धांयषउ दे त्यादिना अध्युन्नरयस्ातवः। मुव्यक्तंस्पष्टं। कुंतोयेनकारणेनप्रियात्रपाये
सतिहंसकोकिलं हंसाश्चकोकिलाश्चेतिशकुनिहृद्दैकवद्भावः। कहृदंकुत्सितप्रलापजातं॥ वदतीतिवदः यचायच॥ कुत्सितंवदतीतिरथव
दयोश्चेतिकोः कदादेशः। दपितापांमत्तांमधुप्रलापमासीदित्यर्थः॥ पद्भिः॥ वित्तदंतीतिवित्तदाः। तदिरहिंसानादरयोः अस्मादिगुपधलक्ष
णःकाः॥ पूर्नावित्तदैः हिंसकैः। पद्भिर्मिः। वृद्दैः आस्विभिः ब्रीह्यादित्वादिनिः कुसुमोत्किरैः उत्किरंतिनूतनक्षिपतीत्युत्किराः॥ पूर्ववत्कः॥ कुसुमानांउत्किराःक
र्मकाः॥ पूर्नावित्तदैः हिंसकैः॥ तैर्हेतुभूतैः सःप्रग्लोनमवेनपकेषांग्लायतीतिप्रग्लः आतश्चोपसर्गेइतिकः। योज्ञोमुगादोषानभिज्ञ॥ जानातीतिज्ञः पूर्ववं
ह्लक्षणामषष्ठीविधायमः॥ तैर्हेतुभूतैः सःप्रग्लोनमवेनपकेषांग्लायतीतिप्रग्लः पूर्ववत्कः॥ उद्घः। घ्नी। पतगेभ्रमरैः ग्लपितावयं दूपिताः॥ ग्लास्नावकुवमांचेतिमित्वं॥ पत
त्कः॥ यस्यचाज्ञनोपिप्रियोनास्तिममतुप्रियोजनोनास्तीतिप्रियः पूर्ववत्कः॥ उद्घः घ्नी। पतगेभ्रमरैः ग्लपितावयंदूपिताः॥ ग्लास्नावकुवमांचेतिमित्वं॥ पत
हंगचअगणादिकः। कीदृशैः ध्वनीनामुद्धमैः। घ्राध्मायोगिसंयोगेवर्त्तमानत्वात्संदेहे ध्वनिनामत्वस्योपादानंनध्वनीनकुर्वद्भिरित्यर्थः॥ पाघ्नेत्यादिनाधमादे
शः॥ मधुनामुद्धमैः॥ घ्राध्मायोगिसंयोगेवर्त्तमानत्वात्संदेहे ध्वनिनामत्वस्योपादानंनध्वनीनकुर्वद्भिरित्यर्थः॥ पाघ्नेत्यादिनाधमादेशः॥ मधूनामुद्
धमैः॥ मधूनामुद्धमैः॥ घ्राध्मायोगिसंयोगेवर्त्तमानत्वात्संदेहे अजिघ्रैः पुष्पगंधानांपुष्पांधानंजिघ्रद्भिः पूर्ववज्जिघ्रादेशः मधीउपाघ्राध्माधेदृशः। देव ७५
येक्षमधूनिपुनःपिद्भिः धेपानेअस्माद्धिातपयादेशः अजिघ्रैः पुष्पगंधानांपुष्पांधानंजिघ्रद्भिः चेतमामुकंपकैः धारयैः कुसुमो
पेक्षमधूनिपुनःपिद्भिः धेपानेअस्माद्धातपयादेशः॥ हाकष्टंयावविमिर्हतावमेयंभूपोत्पर्थकीदृशैः दूदपानामुदेजयैः चेतसामुकंपकैः धारयैः कुसुमो
शार्मूतिशः। कत्वयोगेकर्मणिषष्ठी॥ धारः॥ राम ४८

भीताः कुसुमनिचयान् धारयद्भिः जनान् चाधिनुं पीडयितुं पारयैः पारयद्भिः समर्थैः सर्वत्रानुपसर्गात् क्षिपे इति शः ॥ ॥ दद दे ॥ धानैर्ददैर्ईष्वसद्धुः खं
ददद्भिः कीदृग्भिः ग्राह्येभ्यः मत्सरेभ्यः विग्रहिभ्यः त्यदादिषु दृशो नालोचने कञ् चेति क्विप्। क्विन्स्पृशदृशावत्तुष्वित्यादिना आकारः। धायैरामोदमुत्तमं
रत्नं चक्षुः खं पुष्पलिद्भिः उत्तमस्तुत्यर्थं मुषित्यर्थः ॥ अत्र धात्वोष्ठयोर्वर्तते तत् किं याचद्धायैरित्याह। आमोदमिति आहर्षो नुहुषो यावच्चोन्यथवतः तुर्थः ॥
उत्तममामोदं कुसुमानां परिमलं धायैरिति व्याख्याने कर्तृप्रयोगे कर्मणि षष्ठी भवितव्यं तत्रापि विभाषोपसर्ग इति भरद्वाजस्तुत्यानुशक्तेः ष
ष्ठी न कृतेति व्याख्येयं। लिंयैः श्वितनोः शरीरस्य शरीरं लिंयद्भिरिश्वचातैः को नाम प्रविहोरैर्य्यान् स्वतपः चेत पवर्ज्वलोज्वलन्न आ
श्रिरिच न स्यात्। किंतु भवेदिति भावः ॥ ददेः श्याद्व्यधेति आकारान्तत्वात् णो प्राप्ते ददातिदधात्योर्विभाषेति। शशो स्यात्तां।
ति ० तत्र शो प्रत्यये आतो लोपः। णोचानोपुक्। लिंयतेरनुपसर्गादिति शः। ज्वलेस्तु ज्वलितिकसंतेभ्यो णः इति णस्य विकल्पः मा
त्रपाचा घच ॥ अवा। अचवश्याप्यात इत्यवश्यायः। तस्य करणाविंदवंश आस्तवंती स्यास्त्रा वाः हरं तत्। श्याद्व्यधेत्या
त्यादिना कर्तरि णः। तयोर्विशेषणसमासः। राजदंतादित्वात् परनिपातः। तेकुर्वंतिचित्त संस्थावंशत्त्वं पूर्ववत् ॥

४२
मटो

वतीति संस्त्रावं पूर्वंवरणः तेहि चित्रसंस्त्रावं कुर्वन्तीति पूर्वंवत् समासपरनिपातो। कीदृशाः चलन्मुयराग्रेषु संभृताः संगलिताः अत एव चान्द्रमुक्ता
फलत्विषः स्पर्शनीयमुक्ताफलानुकारिणः। ते हि दयितां केरस्य मुक्ताफलानि स्मरयन्ति स्म॥ ॥अथ॥ कदा नु काले अहमस्य दुःखस्य अनुभूय
मानस्यावसायो अन्तकरः भविष्यामि। येनाजीवस्यावहारोपरहन्त्री पयोमामानसुखिनं करोतीति नमारयतीत्यर्थः। अवस्थान्तं करोतीत्य
वसायः॥ घान्तकर्मणि अवहरतीत्यवहारः उपाय घेत्यादि नाणः॥ पूर्ववदुक्त॥ ॥ दयिते अहं दहये पीयेक मरीलम्॥ मधुनो
लेहैर्मधुलिहः इत्ययोः भृङ्गैः इत्यादि तिणः। दावैर्दुन्वद्भिः वनाग्निभिः उग्रै खचत्कूटैर्यथा गिरिर्दह्यते। तद्वत्॥ अतः को नु सनायः नयतीति ना
यः। उपायः ईप्सितप्रापकः। उभयत्रापि दुन्योरनुपसर्ग इति णः। येन नायेन अहं विगतपीडा स्यामित्याशंसायां लिङ्॥ वनखेदे॥ ॥समा
॥वर्नातात्वनसमीपात्स्मरस्य कामस्यागृहानि चेत्युन्मादकत्वात्। गेहकः॥ अत्र इवादिपाठादुपमालिङ्गता। इच्छा मम स्थितेत्
स्यात्स्थान् अन्यथा कथं समानकर्तृकत्वं। मममास्यां समीपे नं संयहेलागारकादिना समा विषमिवविकारहीतमिव
विभाषा यह इति णप्रत्ययः। अत्र सोपवादः तत्रव्यवस्थितविभाषविज्ञानान्नजलचरे ग्राहे। ग्रागारकादिनाससमा ज्योतिषि ग्रह ४९

राम
(५१)

इति जलचरे वाच्ये चोपपदे णप्रत्ययः ज्योतिषि वाच्ये ऽप्रत्ययः। ग्राहेणा वान्नमर्णवे। अर्णाः पानीयं विद्यते ऽस्मिन्निति अर्णवः समुद्रः केशाद्वोन्यतरस्यां
मिति व इकारो मो लोपश्चात्पूर्वे न भूम्नि नित्ययोगे ऽतिशायने वा वप्रत्ययः सलोपश्च। ग्राहेण मकरादिना तमिव गृहीतमिव आङ्पूर्वस्य पदाङ्गः अञ्च
उपसर्गा॥ ॥ वात॥ हीकम्पं एते शाखिवीन नर्त्तका इव शिल्पिनि ष्वुन्॥ दुःसहा दुःखेन सह्यन्ते इति ईषदि तिखल्॥ नर्त्तकैः साधर्म्यमाह। वाताहतत्वाद्
लताः श्यामवाचाकुलता इव येषां ते। अलयः भ्रमराः कृष्णः गाथकाः गायन्त्र वगस्थकन्नजैः परिक्षिप्ताः परितो वेष्टिताः॥ एका॥ रघुकुलोत्तमो रामल
क्ष्मणो ऋष्यमूकमगाच्छन्तां। गतवन्तौ। लङि रूपं। जहाति जिहीति वा लोकमिति हस्त्व ब्रीहिकालघोरीति कालेणपुट्। हायनः संवत्सरः स एकोयस्य सा एणां
सा मृगा तस्य वा तिर्यग्योः ऽग्री घाणामित्वात्तेतोऽञ् चुङ्ञ्को नालवर्को साधुपने तारौ प्रसत्वसमभिहारे वुञ् त्यनेनु साधुकारिणि वुञ् तत्र समभिहार
ग्रहणं प्रसाधुकारित्वोपलक्षणार्थं॥ ॥ तौ वा॥ तौ रामलक्ष्मणौ वालिनः परिणाधी चरौ मत्वा सुग्रीवोचिंतयत्। चिंतितवान्॥ परिणाधी प्रतेनियुक्त
गृहीतौ विरोधितः सन्नु कथं जीवकां भूयासं इत्याशंसायां लिङ्। जीवराशिषि वुञ्
तेकार्थेष्विति परिणाधिः॥ उपसर्गे घोः किः॥ बंधुनाभ्रात्राविष्टहीतौ विरोधितः सन्नु कथं जीवकां भूयासं इत्याशंसायां लिङ्। जीवराशिषि चेति
तेकार्येष्विति परिणाधिः॥ उपसर्गे घोः किः॥ इतः प्रभृति तत्रोपपदं सप्तमी स्थस्योपपदानन्तरं तोदशे पत्राह॥ ॥ समा॥ सुग्रीवः मपरीवाः पारि
वुन्॥ ॥ इतिनि नुपरकृदधिकाराः॥ मलयं गिरिं जगाम गतवान्। राधयोर्भ नुलाचोशाद्धुन्न लुनीत इति कर्म
वास्यहिताः सन्न उपसर्गस्य घञ्ज्ञीतिदीर्घः कपीनाममनुष्यत्वात्। अवगच्छन्नमनुवबोधन्ने आत्मनेपदी। तनादित्वा दुः। व्योममायमिवोत्थितं। व्योममिमीत इति
णायणाशत्रूणामुन्मुलकाविति मन्त्रानः। ग्रामं॥ सहरिकुंजरः सुग्रीवः हृदारके त्यादिना सः। मा उन्नितं मनुतो
द्भावामस्य त्यणानमः परिच्छेनुमिवोत्थितं किं यत्प्रमाणमस्येति॥

वेषयते अनेनेति वेषः॥ अकर्त्तरि च कारके घञ्॥ विस्तृ व्याप्तौ॥ विसरस्य रूपं॥ पंयानप्रजा मा नीतिजि पूर्ववत्कः॥ मार्गज्ञ इत्यर्थः

Ho 40 ऽपत्यंपह रूमंतइ तंपरोगित त्वंपा यु क्तापयुक्तं वा नपुंसके लिडि रूपं। कीदृशः विषमस्थः कृच्छ्रे वर्तमानः पर्वत दुर्गावस्थितः सुपि स्थ इति कः॥ अव्ययम व्ययमत्र विप

40 पर्यस्तश्चित्तं समाहि परिपाद्यासमादे हृष्टं क्षमः की दृशः शोकापनुदं शोकमपनुदतीति तुदः शोक यो रितिसुखस्या हे तुरिकर्तरि कः॥ अत एव शर्मदं सुखदं आत्तो

50. नुपसर्गे कः॥ कपिद्विपं कपिवरं द्वाभ्यां पिबतीति सुपीति योगविभागात्कः॥ द्विप इव द्विपः॥ विश्वा॥ असो भा स्तुति नेभस्तल मुत्पयात॥ विश्वासप्रद इत्यनीति

विश्वासप्रदः॥ प्रेदज्ञ इति कः॥ विश्वासमप्रदो वेषोयस्य॥ समिन्द्रवेषइत्यर्थः॥ समाहितः अभ्रांतचित्तः इदमादिष्टं दद चमया वक्तव्यमिति। जिगीषूणां वितसत्त्वः

चित्तं संबध्निपरिछिनत्तीति समिरव्यइतिकः॥ मुरा॥ प्रानुतिः ऋष्यमूक मागात॥ आरिवमित्युपलक्षितं न घूर्णोद्धिः कंपमानैः पवनाहतत्वात॥ अत एव सुराये

रवमंते रिवणापोष्टकः॥ सुराशीर्ष्णोः पिवतेरिति क्रैवक्तमिति टकः। प्रगोतं प्रगीयते यत्तेत्रेति अधिकरणे क्तः॥ किं भूर्गोः सामगे रिव साम पाठके रिव सामगापतिः

गापोष्टकः॥ ॥तंम॥ तमृष्यमूकं गिरि मागम्य कपिः रामलक्ष्मणा वचोचत॥ नक्कवा ता मनोहरम्पत्वाश्चयश्च मनोहरतीतिहरतेरनुद्यमनेन्॥ व मह

रोकवचं मंत्रुरूमोसंभाव्यमानञ्च पसा वितर्पथः॥ वयासि चेत्यच॥ सुखाहरः कपि सुखमाहनुमीलः आडिता छी ल्पइत्यचामिक्षुः परिव्राड्वेषः नक

पिरूपः। यतो विश्वासप्रदवेष उत्युक्तः॥ भिक्षार्थं विग्रहः कुमारशरीर इत्यर्थः॥ भिक्षाम हतीति पूर्ह इत्यच॥ किमवोचदित्याह॥ ॥वलि॥ युवाममुमं शैडं कस्मा

कारणात इव्यः प्राप्तौ। इणागत्ताविति परस्मात् वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति भूते वर्तमानसामीप्ये लट्॥ यासि रूपं एतदा चक्षाथां॥ कथं यते लो

ठिक्ष्षवलिनौ वज्रवतो। यतः शाकेरामा पिदुर्गमे दुःखेन गम्यत इति कृत्वा किमिव सत्वेरमाविव प्रथमं स्त्रादिपो भवा प्रुतः तद्नु॥ सत्वकप्रापो

रितिहस्तिनि कर्तव्यं च॥ शंकरइतिरामिथाना रव्यापथाद्गुप्तितथा दृश्यपत्नात॥ ॥ ॥व्याघ्रं॥ क्रमाद्धि रामं मांसभक्षकैः सिंह व्याघ्रादि राम 40

मिर्व्याप्तं क्व व्यापपरा दस्युः क्रव्यं चेति। विहूः। क्रूरैः हिंसकैः गुहाशयैः गुहायां शयानैः अधिकरणेशेतेरितश्च। सनिशाचरैः राक्षससहितैः तुगाग्रस्थिता
शैलस्थाः स्त्रश्वभ्रैः अन्नं मांसं अतएव मानुषाणामगोचरं। अत्यन्तपाने नरखं रेष्टु इति प्रत्यय सम्प्रगुक्तत्वादिह नोक्तः साधिकारः इत्तजुईं खशा
दिष्वत्य पानाह ॥ ॥ सतेत्यादिना॥ कथयुवामिमान्मा गीनागतौ। सत्तमे जयसि हाघैनेसात्वा नेतयं मीषंयति पे सिंहाः पजेः खराः। अनु ईषदजंतसे
तिसुप्तौ तेराघान् व्याघ्रान्। सिंहाघात सत्वा नेजयंति मीषयति ये सिंहाः पजेः खराहिन स्त्रीति सिंहः पृषोदरादित्वात् वर्णविपर्ययः। नाडिंधमान। उत्तत्पवनाति
करान्मुहुर्मुहुर्निश्वसितैर्नाडिंधमंतीति नाडी मुखाश्वेति ध्वर्णविन्यनन्यय सेोति हः सह विषमोपलान उः खस्थितं पाषाणान्स्तनं क्षयसमाप्तिविषोक्तनं युवत्
बालतरुः कुमारो समर्थ्य पुनर्युवयोरचिंत्यं स्तनंच यंती। तिनासिकासनयोरिति शः। अनु ईषदिति सुम। उनी॥ कथवा केनोपायेन युवां सरितं तत्त्वो
भीमाश्रीमकरीः पतः कूलमुद्रहा। कूलमापूर्याव हंतीत्यर्थः। उदि कूलेचुजिवहोरिति खशजैवा कूलमुद्रुजेः कूलं मिदद्भिः कथं नासादितो न व्यापारिता वितिकू
तं। कथयतं लोढि यमस्त॥ ॥ रामो॥ हनुवंदनेकेदेशः मनिदितायस्येति निरापामनुप॥ च न्ये पामापि दश्पत इतिदीर्घत्वं तेनह नूमान् हनुमानित्युभयपि
मवति। यथा पुरुषः पूरुष इति स्य किल जातमात्रस्य आदित्य रथमुत्पतन्तं गृहतो रणेना हनुद्वयं भग्नमिति श्रूयते॥ तं रामो वोचत्। किंमुके वासित्याह॥ हे
विद्वन्स्त्वा वायहेनं गिरिमेत्र्यागतवंतौ। तावितुः कामादतिप्रायारेवेति आङ् पूर्वात् यातं तत्र भ्रमुत्पाद्य वचनेन लङ्ः रूपं। अभ्रंलिहं चेतारं अभ्रंले
— विद्वन्स्त्वा वायहेनं गिरिमेत्र्यागतवंतौ
टीतिवहाभ्रेलिह इति खश। किंकुर्वाणौ पातौ रक्षंतौ मुनीनत्र लयपच। नत्र अल्पपचुलास्तपानाः। अत्यंपचान इतिमतनरवचतिमितत्युत्यर्थग्रहणात्

सं०
४१

खश्च चकारस्यानुक्त समुच्चयार्थत्वाद्भापां तौ मितंपचा मुनीनिति वा पाठः कः पुनः पिता यदादेशादागं तावित्याह॥ ॥ अमितमिति॥ आवयोः
पितरं दशरथनामानं भुवि रव्यातं विद्धि जानीहि॥ डुल्भोहिहिं॥ अमितं यथं महासत्रिणां मितंपचतीति पूर्ववत् ख[illegible]श्। पद्मवान्तत्र समा
51 सः॥ इ शानं ईशोत्तम ईशानमौलिं चामितमित्यर्थः॥ ताच्छील्ये त्यादिना चानश्॥ सर्वभोगीणां सर्वभोगाय हितं॥ आत्मविश्वजे त्यादिना खः
॥ नमोगाद्यादेशस्थानीरवाची॥ अहः कुमाडि·तिणा त्वं यदि पितुरादेशादिहागमनं किमत्रान्वेषणो कारमित्याह॥॥ छले॥ न· अस्मा
कं रपित आरण्याद्धसाहता॥ अनुदेनममस्य शाविध्वनुषाल्लुदेह इति खश्॥ मुम्॥ संयोगान्तलोपः॥ अस्तूं यं पश्यपा अभिगो
प्पयाम् ल्यो निमित्ते न आमद्दलोर यो इति खश्॥ ताम्रगया वहे॥ आतिष्ठाव मा॥ आन्विष्याव· मगात्रान्वेषणो॥ स्वार्थिक
तायंतः॥ पुवयोः पुरुषार्थान्वितत्वात्कथं हृतेत्येह॥ छलेनेनिति॥ म्रगायावर्हे॥ आन्विष्यावः मगात्रान्वेषणो॥ स्वार्थे
कांणात॥ युवयोः पुरुषार्थान्वितत्वात्कथं हृतेत्याह॥ छले नेति॥ म्रगा[illegible]नो॥ त्वं पुनः कस्य को वेत्याह॥ ॥ प्रत्यू॥
रामं माङ्गतिः श्रपूर्वे। पूर्तामुक्तवान्॥ अस्ति वालीति नाम्ना वानरः॥ संयायेप्रवृत्तेर विमपिललाटंत पंसेव षामुपरिवे
राम सं मान्तिः श्रपूर्वे॥ पराजयीकृत्य यते तिमं भावने लिङः॥॥ ग्रंथ॥॥ — — — — रामः
र्तीमा नं पूर्ववत्तवश्॥ रामयोर॥ ४१

तेन महात्मा उग्रंयशस्येन पापं परस्यता ऽग्रंयशस्येत्यादिना खश्। निपातनं। यः सुग्रीवो निराकृतः अभिभूतः तस्य हतः संप्राप्तो ऽस्मि वशंवदः वशमनुकू
लं वदतीति प्रियवशेवदः खच्। कीदृशस्य मित्रीयतः भवंत मात्मनो मित्रमिच्छतः सुपश्चात्मनः सच्। अस्मत्सार्पिन करोत्येव। किंते न सहस
ख्येनेति चेदाह॥ ॥प्रिया॥ प्रियंवदतया अलीकमभिभाषस इत्येतन्न यतः प्रियंवदोपि सन् पूर्ववन्न वच्मि। अहं हे परंतप शत्रूणामुपतापपि
तः द्विषत्परयोरिति खच्। नैवाभिमिथ्याब्रुवे। अभिदधे यत्सख्या तेन मित्रेण तेन दशग्रीवं निहंतास्मि। निहनिष्यामीति। लुठितं यो कीदृशं द्विषंतपं
शत्रूणामुपतापापितारं। किमिति मिथ्या न ब्रुव इत्याह॥ ॥वाचो॥ अहमनृतं मिथ्याभाषणो वाचंयमः संयतवाक्। वाचंयमपुरंदरावितिपूर्व
पदस्यामुमागमा निपात्यते। वाचियमो व्रत इति खच्। तस्मात्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते नु ध्यं पूर्वोक्तं। यत एवं तस्मादेहि आगच्छ सुग्रीवं वानरं मित्रं कुरु। कीदृ
शं सर्वसहं सर्वं कार्यं क्षमं सर्वं सहत इति पूः सर्वयोर्दारिसहोरिति खच्॥ सर्व॥ रामः कल्पतरुमिव तमादाय गृहीत्वा मलयं कपिप्रायात्॥ गत
कीदृशं राम कल्पतरुं सर्वकषयशः शाखं॥ सर्वंकषमिति व्याप्नुवंतिया नियशांसि सर्वकूलेत्यादिना खच्॥ तान्येव शाखा यस्य तं फलशालि
नं अभिप्रेतफलसंपादनात्। अभ्रंकषं उच्चैस्तरं मलयं पर्वतं खच्॥ मेघं॥ राममायांतं दृष्ट्वा सुग्रीवो वालिमानुं वालिनं भानुमिव भयं
करं भीतिजनकं नमेने॥ मेघेत्यादिना खश्॥ कमाम्बितत्वा ज्ञात्तु भिव मेघंकरं॥ प्रावृट्कालमिव॥ ॥उप॥ उपाग्नि अग्निसमीपे राय सुग्रीवो

न१
मा०टी०
७०५१
५८

वालिभानुं वालितं भानुमिव भयंकरंभीतिजनकं नमेनोनोमेघैत्यारिनारवश॥ हकमाम्वितःद्ध्वा नतुमिव मेघंकरं प्रावृट्कालमिव॥॥॥ उप॥
सख्यमकुर्वुतां॥ इतःप्रभृत्यावयोःसख्यामिति। अन्योन्यस्य प्रियंकरौ हेम प्रियमद्दे घरा चेतिच्च कारा तरव चू। ततःसख्यकरणानन्तरं हेमक
रतिहितजनना नियथास्वंकार्याणिप्रत्याख्यलोचयतां निहृपितवंता वित्यर्थः। पटपुटेत्यत्र चरादिकांठ धातोर्लो वृण धातोतस्य लङ्द्विहृयां। आशि॥
आशितं भवमशनंआशितेभुव करणभावयोरितिख च्। उत्कृष्टं किलिकिलापितं चालातं धावनं तयाशापितं स्थितं च कपीनां वेछया कृतं
एतत्काकुत्स्थाव ह्रमन्यत पुण्यभाज इमेयदेषां स्वेच्छाविहारिणां चेष्टितं॥ अस्माकंतु शोकसंतप्तानां न किंचिदस्तीति सर्वत्र भाद। नि
ष्ठा॥ ततो॥ ततः कार्यालोवनानन्तरं सुग्रीवो ब्रवीत् ॥ तलङि ब्रुव ई ड। किंतु क्रवानूवालिनो युधिविक्रमं। शौर्यमिति प्रधानं कर्म रामं मित्याक
थितां कीदृशं रामं बलिं दमप्रख्यं विष्णुतुल्यं वालिं दमयतीति संज्ञायं। नृ हृ वृतीत्यादिनारवच्। अमं तस्य मित्वे ह्रस्वत्वं। तथा विश्वं विभ
र्तीति विश्वंभरा तस्या अधिपं अधिपातीत्यधिपः आतश्चेवापसर्गे इतिकः॥ वसु॥ वसुंधरायां पूर्वं वत्तवश्य वालिनामसमो न्यो वली स्वा
भाविकबयुक्तो नास्तीति एतद् हृदयं गाममस्वानुभवं ब्रवीमि स्वानुभवं हि वस्तु हृदयंगमं मित्युच्यते तेन संज्ञायामित्य धिकृत्य गमश्चेवति
श्वच्॥ न पुनस्त्वां पराव मामिमवं ब्रवीमि॥ एवं पराक्रमो सौ तत्र किं त्वं करिष्यसीत्याह॥ हर॥ यतो भवान् कुबसन् संकदनस्या पिवालि

५२
राम
७०

पितुः शक्रस्यापि नंद्याादिभ्योल्युः वाणेः करणभूते। हरगैः दूरंगच्छतीति अंततोगः कार्यसमाप्ते। अंतात्यंतेत्यादिना डः॥ श्रियो लक्ष्म्या अत्यंत
गः स्यात्। अत्यंतं तयर्यवसानं गच्छतीति किंपुनर्वालिनो लक्ष्म्या अत्यंतगो भवान्विनाशयितेति॥ वां र॥ मुने खु वैरणाद्दस्युहः दस्यून्कुतत्रवध्या
दिति आशीषि हन इति डः। अतोरणेऽत्र वार्यप्रसरोऽनभिभवनीयगतिः संजातः॥ किमिव यातपोपहः अदित्याऽनमो आशिषि हन इति डः। अतो
रणे अत्र वार्यप्रसरोऽनभिभवनीयगतिः संजातः। किमिव ध्यात पोपहः अदित्याऽनमो अपहंतीति अयेक्लेशतमसोरिति डः। प्रातः प्रभाते उद्यन् उडुच्छरउसु
र्वाहीणः शत्रविद्रावणेन। अत्र वार्यप्रसरस्तद्ददसावपि। सर्ववात्संसावधाः शरणं भवतीति प्रातरघन्नवार्यप्रसर एवेति तेन सर्वकालेऽस्यावार्यप्रस
रत्वं सिद्धं तत्तु प्रातरेवोद्यन्नवार्यप्रसर इति॥ अति॥ हे राम मदीयं चेतो वालिवधं कर्मीभूतमुपस्थितं प्राप्तं न हि प्रतिपद्यते। नैव प्रत्येति॥ यस्मात्
कातरं व्याकुलं वालिनोतिबलयुक्तत्वात्कीदृशं वधं कर्मीभूतमुपस्थितं प्राप्तं न हि प्रतिपद्यते वडुः। अतिप्रियत्वाद्वालिवधस्यायस्य हि यत्प्रियं
तस्मिन्नुद्यमपि असो न प्रत्येति। उपस्थितोऽस्य वध इति कथं ज्ञायत इत्याह॥ शी ष॥ अरीणां शीर्षघ्नातितं कुमारशीर्षयोर्णिनिः निपातनात् शिरसः
शीर्षभावः। आयांतं विलोकयन्वालिनः सिंयंयति प्रलक्षणोयेतामहमन्ये। पतिं हंतियस्तं दारोणां ते नीयेतामि वेता वार्योनं इष्ट व्यः अमनुष्यकर्त्तृके
वेति टक्। गामहनेत्युपपालापः॥ हो हं तेरिति कुत्वं॥ यत्तु॥ किंच॥ पुधिसंग्रामे वाली वयाजपः शत्रोजेतुं यदि पुष्पदद्वाणां शक्तिः ईष्टा तां स्वद्दट्ट

मिद्धमीतिवक्ष्यामाणाभिप्रायः। इत्यप्यनप्येशलार्थेऽव्ययादेश इतिनिपातनं। कीदृशः। अभ्युपायवानुपुद्धौयाययुक्तः। किंकुर्वन्। वुद्धद्विपन्नशी
रीतदिवादित्वाध्यन्। अकृत्रिमान्देवनिर्मितान्शत्रुघ्नान्शत्रून्हंतीतिअमनुष्येतिटक्। हस्तिघ्न इव हस्तिघ्नः हंतुंशक्तः। शक्तौ हस्तिकपाटयाः।
तिसूत्रेणस्यमनुष्यकर्तृकार्थारंभकत्वात्। वालीवामनुष्यः। शिल्पिभिर्युद्धकुशलैः वानरैः सहद्विषन्सहार्थस्यगम्यमानत्वात्सहयोगेतृतीया। पा
णिघेः पाणिवादकैः। तेहिहस्तियुद्धेन्यस्यवाधस्यासंभवाद्धस्तिमुखमेववादपित्वाग्निनाप्रहरणान्द्विषंतिपाणिघताडघोशिल्पिनीतिकर्त्तरीतिपा
नो। आद्य। अनाद्यमाद्यंकरोत्यनेनेतिआप्यसुभगेत्यादिनाकरणेख्युन्। आद्यंकरणं विक्रांतंयस्यवालिनः। अनाद्यः सन्विक्रांतेनाद्योभूतइत्यर्थः। महिषस्य
सुरद्विषाद्दुंदुभेर्वधंमरणाय। कृतवान्दुष्करंकष्टसाध्यंप्रियंकरणमिंद्रस्यतुष्टिकरणं। अप्रियंप्रियंकरोत्यनेनेतिपूर्ववत्खयुन्॥ प्रियं॥ तमेवंसुद्विषंम्य
तंपादांगुष्ठेनयोजनमधात्। क्षिपन्क्षिपेक्तोदारिकस्याभयपदितोरूपंप्रियंभावुकतायातस्तथास्वर्गप्रियंभविष्णुरवासीत्कर्त्तरिभुवइत्यनेनाद्यादिसूष
पदेष्णुरिष्णुच्खुकञौ। शक्तोपिसमर्थोपिकृत्स्नंलोकमित्यर्थः। ताम्रवाधपत्रेअतियमयत्वधसंयमनइति चौरादिकः। तस्यरातीरिरूपासदृशीहयास्त्र
याशात्सोजेतुं। यदित्वद्दरनाणांसामर्थ्यंदृष्टमित्यभिप्रायेणाएवंवीवसुग्रीवः। रामोपितदभिप्रायंपियन्यत्कृतवान्तदाह। जिज्ञासुःखाणांशराणांशक्तिंवि
ज्ञासोःज्ञातुमिच्छोः कपेःसुग्रीवस्यमूतनपियःस्वल्पवुद्धेः यतःप्रमाणंतरेणपरिज्ञानाद्वप्रत्यक्षेणज्ञातुमिच्छतीतिप्रतिपत्यर्थंसंप्रत्ययार्थंरामसमंतान्

तशालानपंत्मस्थितानृएकेनशरेणाभिनत्॥ व्योमस्पृशः स्पृशोनुदकेक्विन्॥ ततो॥ ततस्तनुवेधादनंतरंसुग्रीवोभ्रातुर्निलयमभ्यमून्। कीदृशः दृश्क्षधृष्टः
नतिविगित्यादिनानिपातितो। धृष्टः क्विन् द्विर्वचनंक्विन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वंखकारः चर्त्वंककारः॥ यस्माद्वालिनियशाविवधेवधाहैरामेणान्नतिजायाजके। तस्य
पानीतसाध्वसः॥ तस्माद्दृष्टक्जैतोयजतिद्वातुवायजतिऋत्वृप्रयुक्तोवायजतीतिऋत्वुपूर्वाद्यजेः क्विन् क्विन्यजादित्वात्संप्रसारणम्॥ इदम्यविकत्वादृद्विर्वचनंरूढिसुयाज
यित्वृधुक्वाल्लनेणेणु॥ क्विन्प्रत्ययस्यकुः॥ प्रिनदनृकिलिलनाशद्वंकुर्वन्॥ गुह॥ तस्यशब्दमाकर्ण्यगुहायानिरगाद्वालीनिर्गतः॥ इणोगालुङि॥ गातिस्थेतिसिचोलु
क्॥ भ्रातरंघुवन्नभिगमिष्यन्नघुन्घुन्नभिगमनेऽस्यादादिकस्यवर्तमानसामीप्येलट्शतरिउवङादेशेरूपं॥ संख्येयुद्धेमयोस्तुडः॥ भीतेर्योक्ताकर्मणि
षष्ठी॥ भीतियुजन्निर्त्यर्थः॥ यजेः पूर्ववत्क्विन्॥ युजेरसमासइतिनुम्॥ संयोगांतस्यलोपः॥ क्विन्प्रत्ययस्यकुः ङकारः॥ कथमिवसिंहोमत्तगामिवघुन्नावेषेणादिशश्चा
पूरयन्दिशंतितादृइतिदिशः पूर्ववत्क्विन्॥ आया॥ तयोर्वालिसुग्रीवयोर्व्यायच्छमानयोःकुलहायमानयोःसदृशयोसमानयोः॥ भेदेनानावमूढाध्वांतःस
इक्ष्वाकुकुलनंदनोरामोवाणाग्नुघत्तसज्जीकृतमायंसीताश्ठयसंहतवान्। समुदाङः भ्योयमेग्रंथइतितङः नभवतिअकर्त्रभिप्रायत्वात्॥ तत्रभिप्रायइति
वर्तते॥ आङोयमहनइत्यनेनापिनस्यात्॥ तसकर्मकत्वात्॥ तत्राकर्मकादितिवर्तते॥ समानरूपस्यदृशेः समानान्ययोश्चेतिरूपसंख्यानात्त्यदावा॥ लि
नाकिंकिंदधातोतिकिक्विंधागुहायाआतोनुपसर्गेकः॥ पारस्करादिदर्शनान्नपूर्वस्यसुडागमोमसलोपश्च॥ षत्वंचनिपा॥ त्यतेतद्रूपलाभितोङिः॥ किंक्विंधा॥ ङिःतत्र

५४
भा०टी०
७२
54

सीदातीविसस्तस्थिविपेत्यादिनाक्लिश।तेनाभ्यर्थनिविष्टत्वात्।क्लांतःसन्नृश्यमूकंदुतमगात्।गातः।मृगासहक्षैर्मृगासदृशः।द्रुतगमनात्।समानोपपदात्तद्
शःपूर्ववद्विन्।कोस्त्वमीषदुग्रमुच्चसन्नकंचोक्तमइतिचकारात्तकोःकाःदेशः।।क्त्वा।।वालिद्रुहंसुग्रीवंवालिनेद्रुह्यतीतिसाक्षित्यादिना।क्विप्सनुक्तंचोक्तम्
इतिचकारात्कोःकः।यासविशेषणेनसविक्रंकृत्वाभेदयतिज्ञानार्थरामः।अंगादस्त्वंवालिनंअंगादस्पृतइतिपूर्ववत्क्विप्।।ॐसुपीतियणादेशः।।नरणेहंतुंकपिना
सुग्रीवेणाह्वाययत्।अभिमवंकारितवान्।कथ्यतेहेतुमणिविशाद्येत्यादिनापुक्।।तयोः।।वानरसेनान्योःवानरस्वामिनोःएरनेकाचइतियणासंप्रहारे
युद्धेप्रवृत्तेरामोबाणममत्यजत्।वालिनंसुनुच्छिदृशानतिरेकिनंत्रीतिशूर्वेच्चरंघ्रिप्।क्षेवेतिउक्तं।प्राणादंप्राणापहारिणंप्राणानत्तीतिप्राणादेअत्रदोऽन
न्नइतिविट्।दूरभाकूदूरभाक्दूरंत्यवास्थितोरामोहूरंभजतइतिभजोण्विः।।वालि।।रिपुघातिनंरिपून्हंतुंशीलमस्येतिसुप्यजातौणिनिः।।तंवालिनंप
तितंदृष्ट्वावानरादशककुभोहरादिशाभेजुः।अनाथाःसंतःस्वामिनोहतत्वात्।वोधचक्रोशिनोवाधइवक्रोशंतीतिकर्त्तर्युपमानइतिणिनिः।। ।।धिग्द।।
येषांसत्यवस्थानेवृत्तौचचनस्यचर्त्तितुंशाश्वतोनियमःतेवनवर्त्तिनोमुनयःव्रतइतिणिनिः।धिगिमंदाशरथिमिसूचुः।उक्तवंतः।येनायठाधे
पि।वालिनीदृशंकृतमितिकपिस्त्रियश्चवालिनमुपेयुः।मधुपापिन्यःआमीस्यूनमधुपिवंत्यःवंकुलमाभीच्चूइतिणिनिः।क्रोशंत्याहानाथेतिदंत्यः।।
रामं।।कपिप्रमुकौलीरामममुमहताशद्वेनायात्तव्रउपालब्धवान्नूलभिरामनेपद्यनिट्।तस्यलुङिङलोऽलीतिसिचोलोपः।जपरस्तथोर्धोधःरलाजश।

५५
राम
७२

हशि। स्मरमानी स्मरमात्मानं मन्यमानः स्वात्ममानेरव शेवति चकाराणिनिः। ब्राणवेदनयाग्लौनिमुपगाछन्तु साधुं मन्यं साधुमात्मानंमन्यमानं रामं ते नैवरदश् यन् गल
तस्मिन् सार्वधातुके परतो दिवादिद्याछ्यन्॥ पूर्वपदस्य मुम्॥ असाधुवदसाधुमिव असाधुनात्मवन्तंतइति वत्ति॥ ॥मघा॥ ॥ हराधववत्व छ
घनातापससत्वं मघैव मिथ्यैवह विर्याजी हविपाकरणे नष्टवानसि॥ नलोकप्राप्तय अयाभिप्रायकरणेयज इति भूतेणिनिः॥इतः प्रभृति भूत अय
धिक्रियते॥यतो ब्रह्मघ्नं पापसमितः॥ब्रह्महतवंतोयब्रह्मेत्यादिना क्विप्॥ तेषां पापेन तुल्यः अन्यव्यासक्तधातित्वात्॥अन्यस्मिन् सुग्रीवेव्या
सक्तं हतवान्। कर्मणि हन इति णिनिः। तत्र कुत्सितग्रहणं कर्तव्यमित्युक्तं। यदि सुग्रीवेण मम विरोधः किं तवायातमिति कुत्सितहननात्। तदेव दर्शयन्ना
ह॥ पाप।हे दुराचार मामयाय्यं निहत्य पापकृत्कृतवान् किं मिवराज्ञोदशरथस्य पुण्यकृतः सुतः सुकृतं मध्ये किमभिधास्यसि वद्ध्यसि। किंद्वेयोन कि
चिदभिधातव्यमस्तीति भावः। सर्वत्र सुकर्मपापेत्यादिना क्विप्॥ अग्नि॥ कस्मात्त्वया पिता पैतामहोऽपि नानुवृत्तः येनैवं कृतवानसीति॥ कीदृशः आग्नि
चित्॥आहिताग्निः अग्निं चितवानिति अग्नौ चेरिति क्विप्॥सोमसुत्॥सोमं सुतवान्।सोमं सुतवान्।सोममयाजी सोमे सुञ इति क्विप्॥ अनलेषु आ
ग्निषु इष्टवान्।रथाच्चक्रचिदादिषु।रथचक्रवच्चीयत इति कर्मण्यग्न्याख्यायामिति चिदादिग्रहणं।।अग्न्यर्थोहितदाकारइष्टकाचियइत्युच्यते॥
तद्धारेणाग्निरपि॥ ॥मांसा॥मांसविक्रयिणः कुत्सितकर्मकारिणः व्याधस्यापि विगर्हितं निंदितं। कर्मणि निविक्रिय इति इतिः।तत्र कुत्सितग्रह

णां कर्त्तव्यमित्युक्तं। निकृष्टकर्मकरणेनाहि व्याधस्य कुत्सितत्वं तत्पुनर्निषिद्धाचरणेनेति युद्धवता पापद्दरवता पापं दृष्टवता दृशेः क्वनिप्॥ न संयोगाद्व
मेन्तादिति अल्लोपप्रतिषेधः। कर्मण्यकारि हन्ता कर्मणि लुङ्। निःशङ्कोशङ्कोत्यक्त्वा किं कुर्वता मांस्खेतामारयता हेतेः आततायिमहनेत्युपधालोपः हा
हन्तेरिति कुत्वं। वृद्धि॥ तात्पिता त्वां रवले असाधुचरिते ध्रुवन्नवगाहस्व। धु गतिस्थैर्ययोरिति तुदादेर्यघातोस्तस्य गतौ ज्ञानार्थे वर्त्तमानस्य शतरि विक
रणं ल्लोपे युवङादेशे रूपं। यत्र राजकत्वात्तस्यतत्त्वे तत्पर्यायात्। राजनि युधिकृजइति क्वनिप्। तत्तस्य वृद्धिपूर्ववृद्धिहेतुकं। त्वां रवलं यत्त्व पिताराज कृत्वा
तद्वृद्धिपूर्वं ध्रुवमवश्यं तस्येति व्याख्याने कोऽत्र प्रयोगः कर्मणि षष्ठ्या भवितव्यं। यस्त्वमामनागसमपापा पेः अन्येन सह युध्वानं अन्येन सुग्रीवेण सह यो
द्धुं प्रवृत्तं सहेवेति कुनिशा। अहिनः हिंसितवान्। हिंसेर्लङि मध्यमपुरुषैकवचने श्नमि श्नान्नलोपि हल्ङ्यादि लोपे धुत्वे च रूपं। मा सांयं हतइति वृ
दाह॥ पंचा॥ हे कौशल्याज कौसल्यायां जातसप्तम्यां जनेर्डः। ये पंच पंचनखाः शशकः सल्यकी गोधा खड्गी कूर्मश्च पंचम इति। कृतजैः कृतयुगजातैः।
सप्तम्यां जनेर्डः। द्विजैर्द्विजातिः अन्येष्वपि दृश्यत इति डः। सप्तम्यामित्युपलक्षणं। अत्र सप्तम्यामपि दृश्यते [illegible] या भक्षणीयाः प्रोक्ताः तेषामहमेको
पि न भावितात् अहं कपिः तान् कामितिहतो हत्वयेति॥ कथं॥ त्वयमात्मनो धर्मं दुधुक्षुः स्य सन्नपि दुःसुधुस्या इत्यौणादिकः कु प्रत्ययः॥ कथं प्रजा
पालपिष्यसि तेनैवेति भावः। उपसर्गे च संज्ञायामिति जनेर्डः। कथं वासौ मित्रे धर्मानुरात्मानुजस्य कनीयसः आत्मानमनुजातं इति जो कर्मणिड इति ५
डः नजिद्गा षिन लज्जसे॥ मन्ये॥ किं जल्वामहं कुतोऽपि नातेन राजजातं मन्येपंचन्यामजाताविति डः घ्नंतमारयंतं अज्ञातियजे रणे दांत्रिया दजातेहलेदम

णाधिजलस्थणाग्रजनोस्माकमनुजेनम्वात्न्नाश्यपुकंप्रेरितोदुर्वृत्तंनचपंचम्यामज्ञातासिन्नुतोजाववपिदृशपतो
श्वरो । च्यवजइतिउपसर्गेचसंज्ञायामिःपुत्तो ॥ असंज्ञायामिषिद्धश्यपतोलक्ष्मणाधिजेइति । अनोकेमेणीत्तुतोमकम
गपापिदृस्पतेअनुजइति । सर्वंचान्यधापिपिदृस्पातशेत ॥ ॥ इत्युपपदविकारः ॥ पन्नू ॥ रामोपिवालिनंपत्यूवे । किमित्पाह । हके
वीश्यरपूर्वेजङ्घिंदेहंजीयतेरत्नन ॥ तत्रोपपदेसप्तमीस्थमितिनोपवृतेपद्धामिःहेत्वमिःसोमजाजिमिःसुपजोनिपनाहेतोव
चानंदं । अपिठकेमेवंकृतवानहानिष्ठतिमूतेनाक्रचनू । कोयपुनरेतेःकृतेकृतवानित्यह ॥ मतेहि । हियस्मात्पूर्वंवद्धा
जातैर्गलेपाशेस्यातिरस्वापशुमृतागपद्धिसनोस्पणांतिरोवंतीक्षलिगित्यादिनाक्विन । आमिश्चचइतिल्लोपः । तेषांनिध
नंविनाशमेधिपुः इस्ववंतः ॥ इषेर्लुङि । नषांकीदृशंषउपमेदुषासमीपप्राप्तवंतांतेषांसमीपवर्तिनामुपदचकारित्वात् ॥ माघ
पामितिकसुः ॥ परेदारेश्वतानङ्घ्मूषुषांउषितवतांपूर्वेचकसुः । वसेर्यज्ञादित्वात्संप्रसारणं ॥ ॥ अहंलतामगशारवाम
गश्रहंपुनःशुशुवानश्रुतचाता । पूर्ववत्क्वसुः । वद्धतमात्राकनीयसामुत्तास्त्रिपूत्वमुवेपिचानुमन । अनूधानेचेहवि ५
ङिः । निंदितस्तत्तोमेनैवदेहोयःउपेपिवाननचानइतिउपपिवानित्यादिनानिपातितो ॥ ॥ ततो ॥ ततोरामवचनादनंतरंवा
लीराघवमन्वनैषीत । अनुनीतवानादिववक्ष्मपतीयदज्ञानतामयातामितिनपतेर्लुङ् । त्यन्वनेननमूतसामान्येर्लुङ् । त्रपावानि
नयपालजावानवानकोषिवदनुनयातितद्वना । अगदंचापियंतनयंकाकुत्स्थेन्वाहिश्यनन्यसत्वानायनाहाहरातेहियेरन

५६
भा०टी
७४
56

यततेलङः लकारस्य यस्यादिति ङित्प्रतिषेधात्र कूलंसंज्ञावधीं ॥ ॥स्त्रियाः स वाली म्रियमाणः सद्भावे शोभवमाप्ततः सस्तुग्रीवं प्र
वोचिमित्याह ॥ अभिजानासि स्मरसि एकस्यां मातरि संभोषिष्याव: समभवाव । इत्यस्मिन्नर्थे अभिज्ञावचने लङित्यनद्यतने लृ
ट् । अभिज्ञा मासीत्यभिज्ञावचनस्योपपदत्वात ॥ ॥ अव ॥ अभिज्ञानी हि स्मरयत्र गोडे चु अच सावउषित चे तौ । अत्राभिज्ञाव
चनस्य यद सहितत्वात न यदीत्यनेन लृट् अतिषिद्धे लङ् ववमवाता । अत्र वास मात्रे स्मर्यते मधुनि वपत्या स्यावते च पीत वंतौ
। तन्नावे मभिजानीहि । अत्र विभाषा साकांक्षे इति पक्षे लृट् । सा काङ्क्षण चप्रयो तुल्यतल क्षणाया: संवंधे तत्र वासे लक्षणो ।
पानं च लक्ष्यमिति ॥ येस्या दृष्टं नाम यमेष समय: कालः ॥ ॥ दैवा न नमवश्यं दैवमावयो: सुखं युगपद्देककालं न विदद्धन
हि विहितवत ॥ परो क्षेलिट ॥ जिन्यात दृ । आतानो घः । यतोपस्यात्ते देवं शाश्वतं निपेडुस्थमनवुकूलं नो स्याकं भूवा तस्या
मिंद्रतिहर एव मकोरोत हैइत्ये वे कतवान ॥ पद्द युगपद्दाच यो: सुखविधान तत दुःस्थश स्वद्ध भूव ॥ हो केरीति भूतानद्यरो क्षेलि
दित्राप्रेह शाश्वतो लेदं ति लङ् । भ्वकाराता लिट । न त्र शाश्वद्धे ऽपपदे जिडवो हहत ॥ न लङ् दृशा दृनडे वनलिडपीति ।
ददौ ॥ स वाली दपितो तारा रव्यामात्रे सुग्रीवायददौ । सालावाणासेष्टो हिरण्यपीसुवर्णोघारितो राजश्रमभात्यादि द्रव्य प्रकृतिसं ५
दिशुष दत्वा मत्यां रवराडपवि हानि । ममार वाणपीडितः तत्राषियरो क्षे लिट् ॥ ॥ तस्यां तस्यमतत्स्यकर्तव्यापिडोदकादिकर्माणि रा०म०
कत्वा सुग्रीवो राज्यदाज्ञयामङ्क्षु वर्षाममयतां त्य शारद्यागमिष्यमाति किंधि धाद्रिगुहायां गंसु मतः प्राणदृधेकतावाना । अत्राषि ७४

पूरोक्तेः लिङ्गा ॥ नामु ॥ वानरेन्द्रः सुग्रीवः किष्किन्धाद्रिं न्यविशत निविष्टवान् नेर्विश इति तङ् ॥ अथ शनैः सुहृत्कपिभिः स्तूयमानः व
तेमाने लट् तस्य कर्मणि ॥ अभिहितं लङ्गेण हृष्टाः क्रियापादइति शानच् ॥ नामस्याह नाम गृहीत्वा नाम्यादिशिग्रहोरिति णमुल् ॥ सुग्रीवः स्तूयं
ताः स्तवतः विराजमानः शोभमानः ॥ अत्र परस्मैपदं संज्ञकः शाटकिं कृत्वा रघु वंश मयोः चकार अनु कूलीभूत्वा अन्वीकृत्य वीभ
वतेरस्वेच्छानुलोम्यइति णमुल् अहन् अनुकूलेवर्तित्वा द्विराजनक्रेशा न्यविशत अन्यो निकटे स्वमः पवननस्मे यश्चाववोत्ययः ॥ पर्णी
लीभूतस्मान्तुपर्णी निसतियेषां मितासि ध्यादि पाठात् स्तवातहज्ञाद्भूतत द्रावध्वे ॥ पर्णीलीभूताः तानवपक्वेद्धशायस्याऽग्रे मधु अमी
वा मधुमत्तागुञ्जतो द्विरेफा षट्पदा क्षीवइत्यत्रानुपसर्गात् फुल्लक्षीवकृशोल्लाघा इति निपातितः क्षीवमदे इत्यस्मात् क्तः ॥ अत्यपस्ये ले
पः इड्भ्यव अनिपात्यते गुञ्जेर्लट् ॥ द्याचित्य ग्रथ मास मानाधिकरणोपशात् प्रत्ययः ॥ इति सोपपदकृतः ॥ ॥ इति भट्टिकाव्यटीका
यां लक्षणमङ्गलायामधिकारकांडे प्रथमः परिच्छेदः ॥ ॥ काव्यस्य सुग्रीवाभिषेको नाम षष्ठः सर्गः ॥ ॥ इति स्ताक्षीलिकं वा तमधी
कृत्यो व्यते ता द्योलिक इत्यु यलङ्कृर णतद्धमत साधुकारि पित्र व्याप्नु पाघेक्त्व कीलितद्धमत साधुकारिणि षिवितत्राधि
क्रियते ॥ तत इत्यादि ॥ ॥ ततः प्रवृष्टे शान्तं तदं वर्षिषे मंजनः प्रावृड् ज्ञातो ऋवो ॥ वातिस्मा वा गति गंधनयोरिति ॥ कर्तीव नाकंपसा
धु कुर्वन्नरत्रिविनिन्नन् ॥ नलोकेतिषष्ठी प्रतिषेधः ॥ पयोधरा मेघाश्चरम मुन्नेमुः ॥ समुन्नताः ॥ की २ श्रीः ॥ न भूः पूरयिताइर
तिरन् ॥ ॥ तत्र्यपा ॥ धनाभ्रमलं ययोमुमुचुः ॥ भिन्नं च ता भिन्नाइवा कीदृशं पयः तर्प्यंतां सस्यानां तर्पणं तथ्यं यतीति कृत्वा
रो वर्द्धः लाभमिति वार्तिकेन्मुङ् ॥ प्रज्ञानिम्नूनां साधु सुद्धं भवतो रोविष्ण्वः ताधुदाप्यमानाः सविस्फूर्जाः सवत्रनि स्वाना अतं रुक्ते ति

मा०टी० दित्यादिना इष्णुच्॥ निराकरिष्णवः निराकरणशीलाः घनाः पयोमुमुचुरिति योज्यं। इ वसमितो वर्तिष्णवः आ
१५ काशमभितो वर्तनस्वभावाः। पूर्ववद्ग्लामयो व तेन हेतुत्वात् रावपयोमिम्याः सवीमियाथिता सिः। अभितः परित इति द्वितीया
५६ तडित्वंतः सविद्युतः अतएव भांतो राजमानाः। एवं वक्त्र अलंकरिष्णु अलंकरणशीलाः इत्यत्र शैषिकाः [illegible] इति स्तितो गमनशी
५७ लाः पूर्वं चेदिष्णुचतावित्यानुवृत्तावित्रो काश्रमाहि ष्णुः सहनशीलो नमः सोत्यर्वा तिपर्वते वमसविलिलोपा॥३ भदिष्णुवतः॥३ अ
हनशीलः॥३ [illegible] ग्लानशीलः जिष्णुर्जयशीलः अथ ष्णुवद्ग्रागात् इव शोकतिमतो वा तद्दलो
जिस्थश्च ववनिष्णुः॥ धृष्णुरिति त्रसिगृधीत्यादिना क्नुः। किंतद्विलपनमित्याह॥ भ्रमाति॥ भ्रम॥ एशीलः यववः मेघशोकोरेः श्री
तलः केहेवगधसंधिष्णवः शमिना मसिशमनशीलो नामामृपिष्णोमित्वंस्नुते। अन्यन्यैर्नानेकुटुतो शमित्याश्चा भ्योपिनुन्ने
नोसरा तोपदेश्यात्यादिना न्युधा वृद्धिप्रतिषेधः॥ संज्ञा॥ मनमेतन ध्वांततमः दुःसहदुःखेनसह्यते इति मनसा करणम् तेन की
दृशेन संज्वारिणो वैराग्यशीलेनव आयासिना आयासशीलेन मयेति द्वौ॥ अपकारशील ध्वांततमः दुःखेयोतसंयकिंज्ञाति
रिंगणसंसर्गशीलेन यनामोषिचह्नुमोषणशीलेन संघचानुबुध्यैत्यादिना सर्वे घिनुं ताः॥ कुर्वी॥ एतानि घुतः परिदेवि एं
नं परिदेवनशीलं कुर्वंतीमामित्यर्थः ताकीदृशा परिसारिसरणशीलाः चातकैः पक्षिविशेषैः पारराठिभिः परिरटनशीलैः रामं०
भिः एवं चातत्यारिघातिभिः अभिहननशीलेः दुःखोत्पादनात् आभिसाः पुनः चिद्युतः पूर्ववद्धिनुण॥ ॥संस॥ संसं १५
सीमसर्जनशीलः शांतोपिषीकारो विष्णुः परिद्यादिहिवपारेरहनशीलइवाभाति॥ शिखिवनशव मयूराः सोष्णुमशावराः अ ५६

क्रीडितोऽतोनर्त्तनशीलाः परिवादिनः परिवदनशीलाः इति शादृशवा त्रस्नु त्रेरिष्णुच् व्याः पूर्ववद्धिनुण्॥ ॥एताः॥ एता धाराः ये तत्त्योद्धे
षिणः इव द्वेषणशीलाः इव जनेरागिणो रागशीलं अनपचारिणम् अनपराधशीलं पीडयंति द्वेषानुरोधिन्यः मायानुरोधात् प्रवर्त्तन
शीलाः पूर्ववद्धिनुण् घिनुण् वर्जेनुपसर्गव्याजनिमित्यनुनासिकलोपः कृतान्ननु नासिकानिर्देशाद्धेलोपे निपातनो॥ ॥के
याल्ठाः एषक्रोधतुरं मस्यानुरोधात् परिरक्षीयपि परिव्यजनशीलं कर्मणि षष्ठी॥ योविन्नमयिषीयोगशीलं मयि सुखदुःखस्य त्यागिहम्या
गशीलं कर्मणि षष्ठी॥ परिमोहनशीलं कुर्याती कीदृशः स्फुर्जो वान्यूर्ध्ववद्धिनुण्॥ विकः॥ चातकः मानसं निरूपं तद्विवरखंडयन्निव
वपणि प्रत्नेहत्नेऽच डपलगीतः॥ जल्पया चतुरितिप्रधानेकर्मापदेन्यामित्यकोध्यते॥ विकत्थी विकत्थनशीलः इव पडैन्या यिमत्यै
जल्पेहातिइवशाक्रोष्टु त्रेत्रद्रष्व्यः॥ अविस्रंभी अविस्रंभणशीलः मानसं खंडनात्तावोकपत्ने सेति घिनुण्॥ ॥प्रल्पाः एते
पापहेतुरः पापाश्रवते दहराश्रवल्पा क्रोशाभिधानकं हन्नु अपलाषिणो भविष्यति॥ अपलषणशीलाः व्यपगतकामास्त्यर्थः॥
लषकी तौ अपे च लषइति घिनुनापलापिनः प्रलपनशीलाः प्रमाथिनः प्रमथनशीलाः चेतसामित्यर्थो नाधौ नयेत्यादिना घिन्
णाप्रलापिनः प्रलापिनः प्रलपनशीलाः प्रमाथिनः प्रमथनशीलाः चेतसामित्यर्थात्॥ पेलयेत्यादिनावुञ्॥ ॥निंदा॥ काकुर्यो
द्विवसंरजनिमन्यंरजनीमात्मा नं मन्मानं घनोधकारित्वात्॥ आत्ममानेखश्वारिवत्यत्वद्व्यपस्येति नृ स्वत्वं निशास्वप्रावृषिक
यमण्यनैषात॥ नातवान्॥ ॥निंदकः॥ निंदनशीलः नतौ हिन स्यत्यर्थात्॥ ते शाकः॥ क्रोशनशीलः पारिहेवकः परिहेवनशीलः आत्मनइत्यर्थात्॥

ग्राही. ५६ अथ॥ अथानंतरमुपचारमुपचारहे शारत्समीपइत्यव्ययीभावे शारत्सु मध्ये इति समासोत्तरपदे चु। तृतीयासप्तम्योर्बहुलमित्यमभावः
क्रौंचानांकुलैस्ततं व्याप्तमंबरं भूमंभूतलमपश्यतामहेवानां। चेष्टतेः व्यापारशीलैः रवणोः शब्दनशीलैः रवणोः शब्दनशीलैः
अनयोश्चलनशब्दार्थत्वात् चलनशब्दे त्यादिनायुच् ठ केठ वेष्टतेः उक्के वेष्टनशीलैः। अनुदात्तेतश्चेति युच्। के चेइति क्वि
न्नप्रत्ययांतत्वात्स्त्रइणादित्वाहृत॥ ॥विलो॥ चं ड विलोक्यद्योतने साधुद्योतमानं अनुदात्तेतः श्चेति युच्। [illegible] इति क्विन्प्रत्य
यांतत्वात्स्त्रातास्त्वादित्वाहृत॥ ॥विलो॥ चं ड विलोक्य द्योतने साधुद्योतमानं अनुदात्तेतश्चेति युच्। शोचनः शोचनशी
लः जुचं क्रम्येत्यादिनायुचा रोमोल्लसनमवहातापशपहेमानंदेन मनोरथा नेइमनशीलान्दमर्जित्वे कौठिल्ये इतियड्भातं
वनित्यंगतिवचनात्कौटिल्यएव भवतीति नतुक्रियासमभिहारइत्युक्तेवहंताघुचा स्मतोलोपः। पत्यहत्वः अरविंदसमुल्लु
कनाप्रसितोत्सुकाभ्यांतृतीया च सप्तमीं विधाय सप्तमीतिपायोगविभागात्तः॥ ॥कपिः॥ नासौ कोपि सुग्रीवो यापि चंक्रमणैः शब्देः गमनशी
लैर्भवतियतो गाढं नो अनिलाघशालैः [illegible] पूर्वं च घुचा। ताराश्च माम कोपनकोपनशील नतद्विषय एव कुंच रा म०
ति। कीदृश्या गगनस्य मंडनाभूषणाः कुधमंडार्थेभ्यश्चेति युच्॥ ॥नवैकिमसौ कोपिः रविनांवेति बावगाद्के ति। कामेनत
न्यापि पितारं साधुवंद्यंत अनुदात्तेतश्चेति [illegible] नपरतिप्रतिषिद्धे एवं भवति। ततश्च नलोपोतिषष्ठी प्रतिषेधश्च [illegible] दिनाद्रमे ति
दिपितारं साधुदीप्यमानं पूर्वं च घुविशेषसूदीपदीक्षेति प्रतिषेधः। नितुदन्वांत संचयं। अपनीतांधकारसंहतिं किमसौ ५६

घारत्समयं नावेतीत्यर्थः॥ ॥अतीः॥ ॥चर्षुके चर्षणाः शीले कालेकाले अतीतेपि गृहे स्थायुकः। स्थितिकि मसौ घारत्समयं नावेतीत्य
र्थः॥ ॥शीलितः शारयाहिनगात्वा तत्र भ्रमतः स्नस्सुग्रीवो वालिना गते अधाने पक्षमार्गप्नु वमव श्यगामुकः साधु गन्ता लंघतेत सुके
ज्ञानलोके तिष्ठद्दो व्रतिष्ठ धः॥ ॥जल्याहे त्वत्याणत्वा यापडोचिना प्रकृष्ट गमनशीलेन प्रजेपारिनः जपिता अमम चनप्रो
त्तन जिहृद्दीयाहिना इति॥ सुग्रीवो निष्ठुर वो भिधातव्यः॥ जल्याकिभिः जल्पनशीलाभिः स्त्रीभिः सहासिन जल्पभिहे मित्र
केन्॥ षित्वा नडोघातनमध्ये हि वनुष मोभि विपमानः परिभव मन्यते इति भावः॥ झोलो॥ कोपि हि पिजल्वा कहि इत्पकोयितकर्म
न्यधंच चइति व्यधानं कर्मा। अस्य चातिस्य रत्याथत्वाहि इति तेति नसहिष्णु अनाथ हिंग मनाद शीलं कोपकः पिकाल्नातिक्रमणा
आडः पूर्वो हृङः अतएव पापं पहुरावारे अवधीनेन निर्भय शीलं न्यूहो व्यधिः शोलेवि ज्यापिनांत त्रयिति शीलं विपूर्वः शायतिः लेचा
भ्यमी अभिमुखगमनशीला अभिपूर्वो अमगमाहि शुपरिभावी साधु परिभवे जनयनपारवी भवति अत्र यसवे त्राजिह्नः शील्याहि
नाङ्गपातिः॥ ॥स्पृहः॥ स्वीभ्यः स्पृहः पालुकपिंसाधुस्पृहयांते स्पृहिः स्वार्थे कएपतो हृत श्च अपामतेत्य याद्यः। स्पृहेरा सिरति संघष
नस्ता। हृतेव ह्यजो हि ज्ञा द्रयालुवन्न आः ह्यनशीलं श्वनिद्रालुनिद्राशीलं अस्य तको येघ नचे धानत्वा वा। पायनीये वा सर्वे शाखि
तत्वात्तनीभिः सह। सद्रालुसाधुभिनेषतक्रि भ्रामरं भ्रामरेः कृतं भुड्ढा भ्रमरेत्यादिना अजो। अविड्त्यार्थतः॥ नकीतिषष्ठी व्रति नत्वा
षधः स्या। हि ग्रहात्यादि न्या आलु चाप्स द्वाल्तुत्वाद्वसाधुपिबेत भ्रामरेवासङ्कुं साधुसीहतं अद्वेरोधे २सिशाद्सद्वालः॥
स्मालजामणः कायन प्रायाको द्रयाः स्मरः साधुगंताः स्घस्य द्ःचञ्चचाभगुरायेस्यमच भज्यते भंजमासेति मुचातानवनानाति

५८ ३ ५९

ग्लानेन गुरुप्रज्ञा इति कः विद्वरः साधु वेद्मी विमिहिक्षिदेः कुर्वाजित्वरः साधु ज्वरशीलः इतिगणनवज्ञी त्याहिना करपागहित्वा धनु मां सु
१४ रं भासनशीलान् गत्वरान् गम्भनशीलान् कोपिन् अस्थिरप्रकृतीनित्यर्थः ॥ जागृवति नियोगितं नमे कारप्पनु नासिकं लोपः ॥ जागृ
तलक्षणे कापि मोनुतिः गुरुप्राबेप्सये ॥ विशेरुत्युमस्पतालेन ङिरूपाकयधु कुत्पथु जागरूकः सावधानः जागुरूकः इति जागर्ति
रूकः दंदशूकाः यु हिंस्राः ॥ यजजपेत्याहिना दंदशीयंडु गायकाः ॥ यङंतु लुपसदेत्याहिना दीप्रः साधु दीप्यमानः अकंप्र अकंप
नशीलं अभिरुमित्यर्थः ॥ नम्रः साधु प्रह्वीभूतः सर्वत्र नमिकंपी त्याहिना रीषः साधु दीप्यमानः अकंप्र अकंपनशीलं अभी
रुमित्यर्थः ॥ नम्रः साधु प्रह्वीभूतः सर्वत्र नमिकंपी त्याहिना रः ॥ कंप्रा ॥ सुग्रीवः प्रावहद्रूपालं द्रुमणस्त्रीभिरावृतयाहिरृतः सन
प्रणमनशीलाभिः सहेत्यर्थः ॥ कम्राभिः कमनशीलाभिः पूर्ववत् ॥ अस्मिरः हेमकल्याणमासासु सनाशसभिद्दाउः ॥ नलोवे
तिघ्नीप्रतिषेधः उक्तः प्रसादमेषणशीलः अपिनामस्वामिवभुः प्रसनैः स्याद्दिति चिंदुरिक्ष्वरिति निपातने ॥ ॥ अहं ॥ अ
न च प्रसादे समहगुहायामवसत उषितवान् स्वप्रक निद्रालुः चिंतामावान् स्वपितृषानेङिउ ॥ चहारुभिर्वंहनशीलाभि
: ॥ सहवृचं घोराः ॥ भयशीलः भियः कुत्सुकलो भास्वराभिः भासनशीलाभिः ज्ञाश्वाद्विशानशीलाः स्थेशभासेति
वरच ॥ ॥ विद्युत ॥ रामप्रवर्तेषु रामहृतेषु रामहृतेषु भोगेषु रतः सक्तः ॥ नाहमज्ञासिषं ज्ञातवान् ॥ लुङि पमरमेत्याहिनासवि ॥ रामः
टौ ॥ विद्युत्वा शं विद्योतनशीलाविद्युतः तासां नाशरेव भांसः भासनशीलाहि प्रीर्विभ्राजं साधुदीप्यमाने नाप्रांताङ्कने २२
प्राप्तउ इति क्रांताघ्नारद्दायानो जिनाज्ञासिषमित्यर्थः ॥ सर्वत्र भ्राजमानैः २२